

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

*До 100-річчя
Національного університету
кораблебудування
імені адмірала Макарова*

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ ЗАХИСТ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*За редакцією
канд. політ. наук, доцента Ю. В. Ломжець*

Рекомендовано Вченою радою НУК

ВИДАВНИЦТВО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМ. АДМІРАЛА МАКАРОВА

2020

УДК 340(075.8)

П68

АВТОРИ:

Ю. В. Ломжець, канд. політ. наук, доцент, зав. каф. морського та господарського права НУК;

Ю. А. Бойко, викл. каф. адміністративного та конституційного права НУК;

К. О. Дубова, старш. викл. каф. адміністративного та конституційного права НУК;

М. О. Філіппських, старш. викл. каф. морського та господарського права НУК;

О. П. Сікорський, канд. юрид. наук, доцент, доцент каф. морського та господарського права НУК;

Д. В. Бараненко, канд. юрид. наук, доцент каф. теорії та історії держави і права НУК;

Ю. О. Бондар, викл. каф. морського та господарського права НУК;

Г. О. Сандюк, канд. юрид. наук, доцент, доцент каф. морського та господарського права НУК;

О. А. Ломакіна, канд. юрид. наук, доцент, зав. каф. адміністративного та конституційного права НУК

РЕЦЕНЗЕНТИ:

О. Ю. Дубинський, д-р юрид. наук, доцент, проф. каф. морського та господарського права, проректор з науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних і соціальних питань НУК імені адмірала Макарова;

А. В. Смітюх, д-р юрид. наук, доцент, професор кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Т. Б. Шолкова, канд. юрид. наук, доцент кафедри фінансового права Університету державної фіскальної служби України

Рекомендовано Вченою радою НУК

як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

(протокол № 6 від 25.06.2020 р.)

Права людини та їх захист у сучасних реаліях : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / авторський колектив ; керівник Ю. В. Ломжець. — Миколаїв : НУК, 2020. — 208 с.

ISBN 978-966-321-406-1

Навчальний посібник присвячений правовим аспектам прав людини. Посібник дозволяє сформулювати комплексне уявлення про правове регулювання прав людини. У ньому розглядаються норми як національного законодавства України, так і міжнародного права.

Рекомендовано для студентів усіх спеціальностей і напрямків підготовки, а також для тих, хто бажає поглибити власні знання з питань прав людини.

УДК 340(075.8)

© Авторський колектив, 2020

© Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, 2020

ISBN 978-966-321-406-1

*Я віддаю перевагу політичній системі,
яка має у своїй основі громадянина з усіма
фундаментальними громадянськими пра-
вами в їхньому універсальному застосуванні,
а отже, в їхній принциповій рівності.*

Вацлав Гавел

ВСТУП

Концепція прав людини унікальна, оскільки має багатоаспектні прояви: правові, філософські, історичні. Важливість і необхідність розвитку та просування даної концепції в сучасному світі, в тому числі і шляхом поширення знань про права людини, важко переоцінити. Від розуміння суспільством у цілому і кожним його членом зокрема суті концепції прав людини багато у чому залежить те, яким чином буде здійснюватися подальший розвиток і функціонування цього суспільства.

Концепція прав людини посідає центральне місце в світовій правовій культурі. Наукові уявлення про права людини, вперше закріпившись у конституційних актах демократичних держав Заходу, поширилися і в інших країнах. Сьогодні вже складно знайти державу, в якій у тому чи іншому вигляді не відобразилося б уявлення про права і свободи особистості на національному законодавчому рівні. Юридичні гарантії у сфері прав людини стали свого роду показником ступеня демократизму, прогресивності держав і можливості міжнародного співробітництва з ними. Повсюдно декларується сакральний і загальнообов'язковий характер норм про права і свободи людини, їх забезпечення і захист представниками публічної влади.

Посібник складається з 8 розділів, які можна умовно поділити на національно-правовий та міжнародно-правовий блоки. Національно-правовий блок включає в себе теми, присвячені статусу особистості, конституційним принципам прав і основних свобод, правовому регулюванню і порядку реалізації громадянських, політичних, соціальних та економічних прав, інституційній системі і процесуальним формам захисту прав людини в Україні.

Дотримання принципу законності та наявність ефективних засобів захисту прав і законних інтересів людини і громадянина є найважливішими

характеристиками сучасних демократичних держав. В Україні, як і в усіх правових державах сьогодишнього світового співтовариства, вихідною умовою успішної реалізації вищевказаного стає забезпечення регулювання і захисту цих прав у контексті прив'язки конституційно-правових основ держави до загальновизнаних стандартів міжнародного та європейського права. У зв'язку з цим два розділи посібника присвячені правовій концепції міжнародних стандартів прав людини.

Навчальний посібник «Права людини та їх захист у сучасних реаліях» розрахований на студентів усіх напрямів підготовки. Він має велике теоретичне і практичне значення у підготовці фахівців усіх спеціальностей, оскільки роль цієї дисципліни полягає у підвищенні рівня правових знань студентів як поінформованих, активних і відповідальних громадян власної держави і майбутніх високоосвічених спеціалістів, у якій би галузі економіки вони не працювали, а також у вихованні високої правосвідомості та правової культури особистості, без чого розбудова правової держави і громадянського суспільства та поступовий розвиток економічних відносин у державі є неможливими.

Над посібником працював досвідчений колектив викладачів кафедри адміністративного та конституційного права, кафедри морського та господарського права і кафедри теорії та історії держави і права на чолі з канд. політ. наук, доцентом Ю. В. Ломжець. Розділ 1 підготувала Ю.А. Бойко, розділ 2 – К.О. Дубова, розділ 3 – М.О. Філіппських, розділ 4 – О.П. Сікорський, розділ 5 – Д.В. Бараненко, розділ 6 – Ю.О. Бондаренко, розділ 7 – Г.О. Сандюк, розділ 8 – О.А. Ломакіна.

Авторський колектив висловлює щиру подяку рецензентам за приділений час, слушні зауваження і поради, які сприяли покращенню та змістовному наповненню посібника.

Розділ 1
**ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ
ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ**

1. Поняття та походження прав людини.
2. Права людини в історії українського народу.
3. Класифікація прав людини і громадянина.

1. Поняття та походження прав людини

Витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Серед перших письмових свідчень формування уявлень і понять про права людини можна назвати, зокрема, давньоєврейські священні книги Танах (грецькою вони мали назву «Біблія»). Вони містять ідеї про цінність і недоторканність людського життя та про рівність людей. Згодом, у VI–V ст. до н. е., ідеї рівності всіх людей обстоювалися давньогрецькими філософами-софістами (Лікофрон, Антифон, Алкідам). Фундаментальний внесок у поширення уявлень, з яких згодом формувалася концепція прав людини, зробило християнство, розвинувши та збагативши ідеї свого «першоджерела» – тієї Біблії, яка відтепер одержала назву «Старий Заповіт». Вона інтегрувала уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями, підсиливши їх вплив посиланням на Бога:

вимагалось поважати кожну людину як творіння Бога за його образом і подобою. У реальній стародавній історії такого роду уявлення не були втілені у життя, а у середньовіччі вони взагалі офіційно відкидалися. Безперечно, і за часів рабовласництва та феодалізму існувало чимало мислителів і діячів, котрі обстоювали й розвивали ідеї прав лише тих людей, які належали до панівних класів, станів, прошарків і тому вважалися людьми «вільними» (скажімо, в античній Греції – погляди Аристотеля, Платона).

Перше покоління прав людини (невідчужувані особисті (громадянські) та політичні права). Як було вище зазначено, ряд гуманістичних принципів дало світу християнство, яке інтегрувало уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями. Спільними зусиллями багатьох поколінь створювалась ідея прав людини. Але на законодавчому рівні вона почала реалізуватися набагато пізніше. Прийнята у 1215 р. в Англії Велика хартія вольностей, яку підписав у 1215 році король Іоанн Безземельний внаслідок угоди між ним і повсталими проти нього англійськими баронами, традиційно вважається першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства. Хартія, зокрема, закріплювала такі важливі принципи, як співрозмірність діяння та покарання за нього, неухильне додержання посадовими особами закону, визнання винним лише за рішенням суду, право вільного в'їзду та виїзду з країни та ін. Подальшим важливим кроком на шляху до закріплення прав та свобод людини стало прийняття в цій же країні у 1679 р. так званого Habeas Corpus Act (Хабеас Корпус Акт). Цим актом встановлювалися процедурні гарантії особистої недоторканності особи. У 1689 році, після так званої «Славної революції», в Англії було прийнято Білль про

права – акт, який став юридичною основою конституційної парламентської монархії у Великій Британії і в якому закладено основи демократичного парламентаризму.

У XVII–XVIII ст. у працях видатних мислителів ліберальної концепції й просвітництва – Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, було закладено основи сучасного розуміння прав людини (право на життя, свободу, власність тощо). Вони виділяли такі ознаки прав людини: природність, невідчужуваність, священність.

Неоціненним правовим документом, який розвинув та конкретизував ці положення, стала Декларація незалежності США 1776 р. У цьому документі та в Конституції США 1787 р. було закладено не лише підвалини американського конституціоналізму, а й основи ліберальної концепції прав людини.

Та, мабуть, ще більшого значення у цьому відношенні набула прийнята у 1789 році в Парижі, після перемоги Великої Французької революції, Декларація прав людини і громадянина. У ст. 1 Декларації сказано: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах. Суспільні відмінності можуть базуватися тільки на міркуваннях загального блага». Були проголошені свобода совісті, свобода слова, презумпція невинуватості, недоторканність особи та її майна, а також встановлювалися обов'язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. При цьому свобода розумілась як можливість робити все, що не шкодить іншому. Вперше в світовій практиці в Декларації було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом» (відображений також і в чинній Конституції України), право людини і право громадян на опір гнобленню.

Друге покоління прав людини (соціально-економічні та культурні права). Поглиблення особистих (громадянських) та розвиток соціально-економічних і культурних прав людини (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу) сформувалося у процесі боротьби народів за покращення свого економічного стану та культурного статусу.

Вже в XIX ст. у Європі з'явилося кілька проєктів конституцій, які містили не тільки «класичні» – особисті й політичні права, але й включали статті, що торкалися прав соціально-економічних та культурних, приписували урядові обов'язки у сферах зайнятості, освіти, громадського здоров'я тощо. Так, Бернська Конвенція 1906 року проти праці жінок у нічну зміну може розглядатися як перша багатостороння конвенція, яка має на меті захист соціальних прав. У 1919 році було засновано Міжнародну організацію праці (МОП), яка прийняла багато конвенцій, що регулюють права людини в галузі праці.

Третє покоління прав людини (солідарні/колективні права). Упродовж XVIII–XIX ст. з розвитком у світі принципів конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. А на початку XX ст., особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй та МОП, права людини почали входити до предмета міжнародно-правового регулювання. Подальше формування стандартів у галузі прав людини активізувалося після Другої світової війни. Саме тоді питання захисту прав людини широко вийшло за вузьконаціональні межі і стало об'єктом регулювання міжнародного права.

У 1948 р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Загальну декларацію прав людини – перший документ універсального характеру, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні

та культурні права і тим самим встановив стандарти та ідеали, яким і сьогодні прагнуть слідувати всі країни світу. День 10 грудня, коли у 1948 році в Парижі Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію, постійно відзначається у цивілізованих країнах як День прав людини.

Завдання. Заповніть таблицю.

Таблиця. Нормативно-правові акти, які характеризують покоління прав людини

Покоління прав людини	Основні нормативно-правові акти, які закріплювали права людини
Невідчужувані права людини (особисті (громадянські та політичні права)	
Соціально-економічні та культурні права	
Солідарні (колективні) права	

В юриспруденції, як історично, так і на сьогоднішній день, існує декілька поглядів на питання визначення дефініції «права людини». У юридичній доктрині під основними правами людини традиційно розуміють гарантовану законом міру свободи (можливості) особистості, яка у відповідності з досягнутим рівнем розвитку суспільства здатна забезпечити її існування і розвиток та закріплена в якості міжнародного стандарту як загальна і рівна для всіх людей.

Основними рисами прав людини є:

1) можливості (свободи) людини діяти певним чином або утриматися від певних дій, спрямовані на задоволення потреб, без яких вона не здатна нормально існувати і розвиватися;

2) можливості, які обумовлені біосоціальною сутністю людини, належать їй від народження і не потребують «дозволу» з боку будь-кого, у тому числі і держави. Це природні, невідчужувані права;

3) можливості, які не обмежені територією держави і не залежать від національної приналежності людини;

4) можливості, які мають правовий характер, оскільки закріплені в правових актах, які утворені в межах держави та на міжнародному рівні.

У той же час останні десятиліття права людини переосмислюють як моральні вимоги індивідів до уряду. Таке розуміння приходить на зміну філософським роздумам у термінах прав, якими особистості наділені від природи як людські істоти. Як зазначає Дж. Донеллі, права людини встановлюють моральні стандарти легітимності державної політики і є соціальними і політичними гарантіями, необхідними для захисту індивідів від поширених загроз людській гідності з боку сучасної держави і сучасних ринкових відносин. Саме в такому широкому розумінні прав не тільки як можливостей, які необхідні людині для її існування та розвитку, а й як вимог людей до своїх урядів щодо забезпечення своїх потреб та реалізації можливостей доцільно, на нашу думку, сприймати права людини на сучасному етапі.

З правами людини тісно пов'язані, проте не ототожнюються, права громадянина. Останні стосуються лише тих осіб, на яких поширюється громадянство певної держави. Якщо

права людини закріплені у міжнародно-правових актах, то права громадянина – в конституції тієї чи іншої держави. В ідеалі права громадянина мали б збігатися із правами людини. Однак і на сьогодні такої ситуації досягнуто далеко не скрізь.

Основні ознаки, які відрізняють права людини і права громадянина – це: 1) права людини позатериторіальні (існують незалежно від державного визнання, закріплені в законі і поза зв'язком їх носія з конкретною державою); права громадянина територіальні (передбачають наявність громадянства, тобто особливий правовий зв'язок особи з державою); 2) права людини загальносоціальні (належать людині за фактом народження як природні, невідчужувані права); права громадянина спеціальні (закріплені в законодавстві і перебувають під захистом держави, громадянином якої є дана особа); 3) права людини реалізуються в рамках будь-якого громадянського суспільства, де б не знаходилася людина; права громадянина реалізуються через систему правових відносин громадянина з державою.

Завдання. Дайте відповідь на питання:

1. Яка із запропонованих юриспруденцією дефініція «прав людини», на Ваш погляд, є більш точною?

2. Чи може існувати однакове для всіх людей і народів – хоч би де і коли вони проживали – розуміння прав людини?

3. Чи пов'язані і як співвідносяться між собою такі явища, як права, свободи, мораль, справедливість?

Завдання. Ситуаційна задача.

За стародавніми релігійними приписами індуїзму, після смерті чоловіка його дружина мусить свідомо, за певним обрядом, піти з життя шляхом самоспалення (саті). Оскільки й донині в Індії відбуваються такі обряди, індійський парламент ухвалив закон про заборону такого діяння, а також встановив кримінальне покарання для вдови за замах (спробу) самоспалення.

Висловіть і обґрунтуйте свої міркування щодо даної ситуації.

2. Права людини в історії українського народу

Вчення про права людини в нашій державі формувалося як на основі власних здобутків правової думки, так і з урахуванням правових позицій, сформульованих у різні історичні епохи вченими та законодавцями країн світу.

Поняття прав людини в Україні бере витоки з «Руської правди», міжнародних договорів та інших юридичних актів Київської Русі. Так, у договорі між Візантією і Руссю 912 р. зафіксовано право людини, звинуваченої у злочині, на розгляд її справи судом: «Злочин нехай настільки напевне буде доведений доказами, щоб судді мали віру до цих доказів». Ця

норма існувала задовго до Великої хартії, ст. 39 якої проголошувала, що «жодна вільна людина не може бути схоплена, ув'язнена, позбавлена майна, вигнана з країни... інакше, ніж за законним вироком перів чи за законом країни».

Згодом Руську Правду і давні правові звичаї змінили акти великокнязівської влади, серед яких найбільше значення мали Литовські Статути 1529, 1566 і 1588 років. Поруч зі Статутами на українських землях дедалі більшого значення набувало магдебурзьке право – феодальне міське право, за яким місто звільнялося від управління та суду феодалів. На початку XIV ст. його одержали міста Закарпатської України, підвладні Угорщині, потім вже інша територія України. Одержавши магдебурзьке право, місто переставало бути придатком феодального замку, а його мешканці формально вважалися вільними людьми, отримували низку пільг і привілеїв.

Для тогочасних уявлень про права і вольності людини суттєве значення мало політичне зближення Великого князівства Литовського і Польщі, яке завершилося Люблінською унією 1569 р. і утворенням єдиної держави Речі Посполитої. Від Польщі на українську землю прийшли прогресивні ідеї шляхетської демократії. У постійній боротьбі з королівською владою і магнатами польська шляхта виступала під гаслом верховенства права, здійснення законодавчої влади лише сеймом за умови одностайного прийняття рішення, непорушності шляхетських прав і гідності. Артикули Генріха Валуа 1573 року – найважливіший акт конституційного права Речі Посполитої – передбачали навіть можливість відкритої непокори монарху, якщо він порушує права і свободи своїх підданих.

Слід зауважити, що задовго до Г. Гроція, Дж. Лока, Т. Гобса українські науковці, а саме, філософ, публіцист, історик Станіслав Оріховський-Роксолан (1515–1567) обґрунтував теорію

суспільного договору щодо походження держави і розробив теорію природного права. Зокрема, серед природних прав С. Оріховський виділяв права на щасливе повноцінне життя, на свободу, власність, право жити за вказівками власного розуму, право на освіту та на шлюбний союз. Теорію природних прав розробляли і такі українські філософи, як Павло Русин (1470–1517), Феофан Прокопович (1681–1736), Петро Лодій (1764–1517). Григорій Сковорода вважав основними невідчужуваними правами людини право на свободу, рівність та щастя.

Беззаперечно важливим кроком розвитку прав людини в Україні став період становлення та розвитку української козацької державності (Запорізька Січ). У цей час панували ідеали рівності, свободи та поваги до гідності людини. У роки національно-визвольної війни 1648–1654 рр. вони поширилися по всій Україні, стали могутнім чинником народного руху. На звільненій козаками території створилася оригінальна система суспільно-політичного управління, яка базувалася на демократичних засадах виборності всієї адміністрації, підзвітності її «козацькій масі» тощо. Закономірним результатом боротьби українського народу стало не тільки визволення від іноземних гнобителів, але й кардинальна зміна правового статусу основної маси населення. Було створено умови для відновлення сплюндрованих національних, релігійних і економічних прав.

Спроби законодавчого закріплення теоретичних дискусій щодо ідеї прав людини з'явилися у низці передових на той час країн уже у XVII–XVIII ст. Так, основними етапами в розвитку ідеї прав людини стало прийняття англійської Петиції про права (1628 р.), Habeas Corpus Акта (Habeas Corpus Act, 1679 р.), англійського Білля про права (1689 р.) та ін. У цьому

переліку можна назвати й українську Конституцію Пилипа Орлика (1710 р.) – першу демократичну Конституцію в світі, яка гарантувала багато прав і свобод, однак через історичні обставини, в яких опинилась Україна в цей період, цей акт, на жаль, не набув чинності. Водночас розуміння прав людини залишалось досить обмеженим. Навіть Томас Джефферсон не закликав до визнання рівності жінок, чорних та корінних американців. Зауважимо, що, на відміну від країн Західної Європи та США, де в англomовних джерелах використовували термін «man» і, відповідно, «his liberty», аж до початку ХХ ст. в українських джерелах мова йшла про «людину» та «права людини», тобто тендерна нейтральність існувала, починаючи з ХVІІ ст.

У ХІХ ст. розділена між Росією і Австро-Угорщиною Україна у складі цих двох імперій поступово піддається впливу буржуазно-демократичних реформ. Як і в інших країнах, цей процес супроводжувався неухильним посиленням суспільної уваги до проблеми прав людини.

Селянська, земська, судова та інші російські реформи другої половини ХІХ ст. принесли особисту свободу колишнім кріпакам, заклали у вигляді земств зачатки місцевого самоуправління, започаткували ряд демократичних змін у здійсненні правосуддя, піднесли роль особистості у багатьох інших сферах державного і громадського життя.

Протягом ХІХ–початку ХХ ст. ідея прав людини дедалі більше проникає в російську науку міжнародного права і дипломатичну практику, чому сприяли правознавці-міжнародники Києва, Харкова і Одеси. За вагомого внеску тогочасної Росії на міжнародному рівні були схвалені норми про заборону работоргівлі, забезпечення прав іноземців, дотримання правил і звичаїв війни тощо.

Українська політико-правова думка знайшла своє відображення також у програмних документах перших політичних партій. Майже всі вони перейняті повагою до особистої свободи людини, спрямовані на забезпечення недоторканності особи і житла, свободи совісті, слова, друку, зборів, спілок та інших демократичних прав і свобод.

В Універсалах Центральної ради і Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. українському народові обіцялася вся повнота громадянських і політичних прав та реальна рівноправність. Більш чи менш категорично зазначені права декларувалися і в документах Гетьманату Павла Скоропадського, Директорії та ЗУНР. Відбувалися і реальні демократичні перетворення, ефективність яких на той час гострої, нерідко кривавої боротьби за владу помітно знижувалася внаслідок диктаторських засобів і терору, що застосовувалися тією чи іншою мірою всіма політичними противниками. За часів Радянської влади в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Ці акти закріпили позитивні наслідки соціальної революції і формальні атрибути української радянської державності. Всі Конституції закріплювали різний правовий статус особи, обсяг її прав та свобод. Вже у Конституціях УРСР 1919 і 1929 рр. було закріплено дещо ширший, ніж у попередніх конституційних актах, перелік прав людини і громадянина. А Конституція УРСР 1937 р. закріпила широку гаму прав та свобод, провідне місце серед яких посідали економічні, соціальні, культурні, політичні та особисті права.

Активну участь брала Україна у підготовці й прийнятті міжнародно-правових документів у галузі прав і свобод людини. Так, конкретні пропозиції української сторони були враховані і знайшли відображення у Загальній декларації прав

людини, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього та ін.

На тлі всіх попередніх радянських конституцій Конституція УРСР 20 квітня 1978 р. вигідно вирізнялася як структурою, так і обсягом закріплених прав та свобод. У ній статусу особи було присвячено дві глави, окремою главою регулювались основні принципи громадянства, визначався статус іноземців та осіб без громадянства на території України, встановлювалась рівність прав громадян перед законом, рівність прав чоловіків та жінок.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» 5 грудня 1991 р. наголошувалося на тому, що до сім'ї цивілізованих країн бажає увійти нова, демократична, правова держава, яка ставить собі за мету, зокрема, реально забезпечити права, свободи людини і громадянина і зобов'язується суворо дотримуватись загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини.

Конституція України 1996 р. є певною мірою взірцем сучасного конституціоналізму з питань прав і свобод людини і громадянина. Вона визначила якісно новий, сучасний статус людини і громадянина в Україні. Чинна Конституція України імплементувала всі основні положення найпрогресивніших міжнародно-правових актів з прав людини, які є одним з найбільших досягнень людства XX ст. у гуманітарній сфері, справжнім «людським виміром», мірою людської гідності.

Завдання. Заповніть таблицю.

Таблиця. Пріоритетні права людини на різних етапах розвитку української державності

Історичний період	Пріоритетні права людини та їх законодавче відображення
Прадавні часи та епоха феодалізму	
Козацька держава	
Період буржуазних реформ	
XX ст.	
Сучасність	

Таким чином, права людини, закріплені в Конституції України 1996 р., загалом відповідають міжнародно-правовим стандартам. Разом з тим практика дотримання цих прав ще далека від самих задекларованих прав.

Завдання. Дайте відповіді на питання:

1. Як ставилися до прав людини в Київській Русі?

2. Які демократичні ідеї проголошувались у Литовських Статутах?

3. Назвіть характерні риси ставлення українського козацтва до прав людини.

3. Класифікація прав людини і громадянина

Сучасна наука представляє декілька підходів до диференціації прав людини і громадянина. Але найбільш поширеним є їх поділ на позитивні і негативні.

Негативні права містяться у праві особи на захист від будь-якого втручання, у т. ч. державного, у здійсненні громадянських і політичних прав. Ці права захищають особу від небажаних, таких, які порушують її свободу, втручань чи обмежень. Негативні права вважаються основоположними і абсолютними. Вони з'явилися раніше інших прав і розвивалися як група прав на незалежність громадян від влади (свобода віросповідання, свобода совісті, право на винахід, на недоторканість власності, свобода думки, свобода слова тощо). Ці права мають назву «права свободи», «права громадянських свобод», «громадянські права і свободи».

Слідом за ними з'явилися політичні права і свободи, або права на участь громадян у владі (активне і пасивне виборче право, право на участь в управлінні державними справами, право на звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування і т. д.).

Реалізація негативних прав не залежить від державних ресурсів, соціально-економічного розвитку країни. Позитивні права фіксують права особи на покращення свого становища і зростання культурного статусу, що забезпечується державою. Це – економічні, соціальні та культурні права (право на освіту, свобода творчої діяльності, право на інтелектуальну власність, право на соціальний захист тощо). Обов'язком держави є створення умов для реалізації громадянами своїх позитивних прав. Тому реалізувати ці права набагато важче, оскільки потрібні відповідні ресурси держави (достатні грошові фонди у державному бюджеті, наявність закладів освіти, достатня кількість лікарів та ін.).

За сферою реалізації у суспільному житті права і свободи людини і громадянина поділяють на:

1) особисті (громадянські) права – це природні, основоположні, невід'ємні права. Вони покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від свавілля з боку держави та інших людей. Ці права дозволяють людині бути самим собою у відносинах з іншими людьми та державою. До цих прав відносять можливості людини, необхідні для забезпечення її фізичної та морально-психологічної (духовної) індивідуальності. Саме тому їх поділяють на: фізичні (право на життя, свободу пересування, вибір місця проживання, безпечне довкілля, житло і т.д.) та духовні (право на ім'я, честь і гідність, на справедливий, публічний і незалежний суд). У Конституції України це ст.ст. 27, 28, 29 та ін.;

2) політичні права – можливості (свободи) громадянина брати участь в управлінні державою та суспільному житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських організацій. До них належать: право обирати і бути обраним до органів державної влади і місцевого самоврядування, право на утворення політичних партій і громадських

організацій, право брати участь у їх діяльності, свобода демонстрацій і зборів, право на інформацію, свобода слова, думки, переконань, свобода друку, радіо і телебачення. У Конституції України це ст.ст. 36, 38, 39, 40 та ін.;

3) економічні права – можливості (свободи) людини і громадянина розпоряджатися предметами споживання та основними результатами господарської діяльності: власністю і працею, проявляти ініціативу у реалізації своїх здібностей, брати участь у виробництві матеріальних та інших благ. Найголовніші з них: право на приватну власність, підприємницьку діяльність. У Конституції України це ст.ст. 41, 42 та ін.;

4) соціальні права – можливості (свободи) людини і громадянина користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва, трудової діяльності, освіти, здоров'я, відпочинку (тобто право на вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати, право на соціальне забезпечення, відпочинок, достатній рівень життя). У Конституції України це ст.ст. 43, 45, 46, 48 та ін.;

5) культурні права – можливості (свободи) збереження і розвитку національної самобутності людини, доступ до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку. До них належать: право на освіту, на використання вітчизняних і світових досягнень культури і мистецтва, право на вільну літературну, наукову, технічну і художню творчість. У Конституції України це ст.ст. 53, 54 та ін.;

6) екологічні права – можливості (свободи) людини користуватися природним середовищем. Це право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, охорону здоров'я від його негативного впливу, відшкодування шкоди, спричиненої здоров'ю та майну екологічними правопорушеннями, право на природокористування. Екологічному праву відповідає обов'язок

державних органів, підприємств, установ, організацій здійснювати заходи, спрямовані на охорону довкілля, попередження та зниження рівня шкідливих для людини і навколишнього природного середовища наслідків. Громадянин має право брати участь у проведенні екологічної експертизи, має право на отримання повної і достовірної інформації про стан довкілля та його вплив на здоров'я людини. У Конституції України це ст. 50 та ін.

Крім того, деякі науковці виділяють процесуальні права людини і громадянина. Так, Конституція та законодавство України гарантують такі процесуальні права, як право на використання національних і міжнародних засобів правового захисту прав та свобод; право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади, відповідальність тільки за ті діяння, які на час їх вчинення визнавались законом як правопорушення; надання зворотної дії в часі тільки таким нормативно-правовим актам, які пом'якшують або скасовують відповідальність; право на правову допомогу; право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного; право не бути засудженим чи покараним за злочин, за який людину вже було засуджено; презумпція невинуватості тощо.

Після Другої світової війни в теорії юриспруденції з'явились поняття колективних прав. Згідно з теорією колективних прав система виключно індивідуальних прав недостатня для захисту прав індивідів як членів певної групи. Ці права може пред'являти тільки група людей, і права можуть надавати тільки цій групі, оскільки суттю їх є не індивідуальна свобода, а забезпечення існування певної групи. З іншого боку інколи доволі важко розрізняти індивідуальні та колективні права. Так, права членів меншин використовувати рідну мову, сповідувати певну релігію, об'єднуватись в організації реалі-

зовують індивіди спільно, і щодо цього такі індивідуальні права мають колективну природу.

Заслуговує на увагу виділення серед прав людини специфічної їх категорії: прав жінок і дітей. Так, у ч. 5 ст. 43 Конституції України щодо права на працю зазначено, що використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Це положення Конституції свідчить про позитивну дискримінацію щодо жінок в економічній сфері, тобто надання жінкам певних пільг, що зумовлено об'єктивними чинниками. Зокрема, у ст.ст. 174, 190 Кодексу законів про працю України заборонено застосовувати працю жінок, осіб, молодших 18 років, на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт для жінок (нефізичних робіт або робіт по санітарному та побутовому обслуговуванню). Заборонено також залучати зазначених осіб до підіймання і переміщення речей, вага яких перевищує встановлені для них граничні норми.

У той же час проблемами в Україні залишаються насильство над жінками і торгівля українськими жінками, забезпечення прав багатодітних сімей, а також дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На розв'язання цих та інших проблем забезпечення прав вказаної категорії осіб спрямовано цілу низку законів, які сприяють реальному втіленню декларованих прав у життя.

Все актуальнішим на сьогодні стає питання реалізації прав людини в мережі Інтернет та їх захисту. Аналіз правового статусу людини в Інтернеті дозволяє приділити увагу основним із них. Отже:

1. Особа має право шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї на свій вибір без будь-якого втручання і незалежно від державних кордонів.

Це означає, що: – особа може вільно висловлюватися в Інтернеті та мати доступ до інформації, поглядів і висловлювань інших осіб. До них належать як політичні заяви, релігійні переконання, погляди і висловлювання, що сприймаються прихильно або вважаються необразливими, так і такі, що можуть завдавати образи, шокувати або виводити інших осіб зі стану рівноваги. Особа повинна приділяти належну увагу репутації та правам інших осіб, зокрема їхньому праву на приватне життя; – обмеження можуть накладатися на такі висловлювання, в яких містяться заклики до дискримінації, ненависті або насильства. Такі обмеження повинні бути правомірними, цілеспрямованими і запроваджуватися під контролем суду; – особа може вільно створювати, повторно використовувати і поширювати Інтернет-контент із повагою до права на захист інтелектуальної власності, в тому числі авторського права.

2. Люди мають право на мирні зібрання та об'єднання з іншими в Інтернеті. На практиці це означає, що: – особа може вільно обирати будь-який сайт, додаток чи будь-яку іншу послугу з метою створення груп, приєднання, мобілізації та участі в будь-якій соціальній групі та об'єднанні незалежно від їхнього офіційного визнання з боку органів державної влади. Люди також повинні мати можливість використовувати Інтернет для реалізації свого права на створення профспілок та приєднання до них; – особа має право на мирний протест в Інтернеті. Однак при цьому потрібно знати, що якщо такий онлайн-протест призведе до блокування, перебоїв у наданні послуг та (або) завдасть шкоди майну інших осіб, особа може зіткнутися з юридичними наслідками своїх дій.

3. Особа має право на приватне та сімейне життя в Інтернеті, куди входить захист персональних даних і повага до

конфіденційності особистої кореспонденції і спілкування. Це означає, що: – потрібно знати, що при користуванні Інтернетом персональні дані особи регулярно обробляються. Це відбувається при використанні браузерів, електронної пошти, миттєвих повідомлень, передачі голосових повідомлень через Інтернет-протоколи, соціальних мереж, пошукових систем, а також хмарних сервісів для зберігання даних; – персональні дані особи повинні оброблятися лише у передбачених законом випадках або за умови надання нею згоди; – на людину не повинні поширюватися заходи загального спостереження чи перехоплення інформації. Втручання у приватне життя щодо персональних даних дозволяється лише за виняткових обставин, передбачених законом, наприклад, у разі здійснення кримінального розслідування.

4. Будучи дитиною чи молодою людиною, особа має всі права і свободи, викладені вище. Зокрема, з урахуванням віку особа має право на особливий захист і консультування при користуванні Інтернетом. Це означає, що: – потрібно знати, що створений такою особою контент, або контент про таку особу, що створюється іншими Інтернет-користувачами, може ставати доступним у будь-якому куточку світу і завдавати шкоди особі, щодо якої він створений, її гідності, безпеці, приватному життю або іншим чином шкодити особі у цей час або на наступних етапах її життя. На запит такої особи відповідний контент повинен бути вилучений або видалений протягом розумно короткого періоду часу.

Завдання. Обґрунтуйте Вашу думку.

Чи згодні Ви з думкою четвертого Президента США і одного з найвидатніших авторів американської Конституції Д. Медісона, що «незнання завжди керує невіглаством

і народ, який має намір бути сам собі правителем, повинен озброїти себе силою, яку дають знання»?

Завдання. Заповніть таблицю (використовуйте Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»), дайте посилання на відповідні статті Основного Закону, які їх закріплюють.

Особисті (громадянські) права
Політичні права та свободи
Соціальні права
Економічні та культурні права і свободи

Тестові завдання до Розділу 1

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. Чиї інтереси визнаються пріоритетними відповідно до Конституції України:

- 1) людини;
- 2) держави;
- 3) колективу;
- 4) народу України.

2. На кого розповсюджується принцип «дозволено все, що не заборонено законом»:

- 1) державних службовців;
- 2) громадян України;
- 3) народних депутатів;
- 4) військовослужбовців.

3. На кого розповсюджується принцип «дозволено лише те, що прямо передбачено законом»:

- 1) державних службовців;
- 2) громадян України;
- 3) осіб, які відбувають кримінальні покарання у вигляді позбавлення волі;
- 4) іноземних громадян.

4. Який нормативно-правовий акт у світі визнається першою демократичною конституцією:

- 1) Конституція США;
- 2) Конституція Пилипа Орлика;
- 3) Конституція Великої Британії;
- 4) Конституція Франції.

5. Які права людини визнаються природними (громадянськими):

- 1) особисті;
- 2) економічні;

- 3) політичні;
- 4) соціальні.

6. Який рік вказано як хибний рік прийняття національної Конституції:

- 1) 1978;
- 2) 1945;
- 3) 1996;
- 4) 2014.

7. До якої категорії прав людини відноситься право на освіту:

- 1) особисті права;
- 2) культурні права;
- 3) соціальні права;
- 4) громадянські права.

8. До якої категорії прав людини відноситься право на власність:

- 1) особисті права;
- 2) економічні права;
- 3) соціальні права;
- 4) політичні права.

9. До якої категорії прав людини відноситься право на свободу демонстрацій та зборів:

- 1) політичні права;
- 2) економічні права;
- 3) культурні права;
- 4) соціальні права.

10. Що включає в себе правова культура особи:

- 1) знання законодавства й уміння ним користуватись;
- 2) переконаність у необхідності і соціальній корисності законів;
- 3) дотримання норм законодавства в повсякденному житті;
- 4) правильно все зазначене вище.

Термінологічний словник до Розділу 1

Вирок – акт у кримінальному судочинстві, в якому викладено рішення суду щодо винності, виду та строку покарання та інших питань, пов'язаних із визнанням винності або невинності підсудного у вчиненні злочину.

Влада – здатність, право і можливість підкоряти своїй волі інших.

Гарантії прав людини – система соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів та заходів, що забезпечують фактичну реалізацію, охорону та належний захист прав, свобод і законних інтересів людини.

Громадянин – людина, яка належить до постійного населення даної держави та користується всіма правами, виконує всі обов'язки цієї держави.

Декларація – проголошення основних принципів, які не мають загальнообов'язкової сили, рекомендація.

Демократія – форма політичної організації суспільства, яка характеризується участю народу в управлінні державними справами.

Дискримінація – будь-яка, така, що не має раціонального обґрунтування, побудована на основі фізичних чи біологічних ознак, диференціація прав та повноважень суб'єкта.

Дитина – людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Законодавство – сукупність законів та інших нормативно-правових актів держави, що забезпечують правове регулювання суспільних відносин на її території.

Природні права людини – комплекс прав людини, які дані людині від народження й обумовлені фактом її народження; це ті «природжені» права людини, які забезпечують

їй належне існування, розвиток і захист, і є загальними та рівними для всіх людей.

Рекомендована література

1. Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948 [Електронний ресурс] Документ ООН // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Бисага Ю. М. Права людини / Ю. М. Бисага, М. М. Палінчак, Д. М. Белов, М. М. Данканич; Ужгород. нац. ун-т, юрид. ф-т, каф. конституц. права та порівняльн. правознав. – Ужгород : Ліра, 2003. – 164 с.

4. Мартинюк Р. С. Теорія прав людини [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Р. С. Мартинюк. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2009. – 218 с. – URL: http://lib.oa.edu.ua/files/funds/vudavnutstvo/Teoriya_prav_ludyny_Martynuk.pdf

5. Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум (Рекомендація CM/Rec(2014)6 Комітету міністрів країнам-членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів – пояснювальний меморандум). Перекладено українською мовою за виданням Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a guide to humanrights for Internet users – Explanatory Memorandum. – К. : Інжиніринг, 2015. – 56 с.

Розділ 2
**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ**

1. Міжнародне значення дотримання прав людини.
2. Універсальні стандарти у сфері прав людини. Міжнародний білль про права.
3. Європейські стандарти у сфері прав людини.

1. Міжнародне значення дотримання прав людини

Ідея про те, що кожна людина є соціальною цінністю сама по собі, навряд чи потребує будь-якого додаткового обґрунтування. Погодившись з цією ідеєю, людство мало визнати, що людина – це особистість, і ця особистість повинна володіти гідністю і правами. Формування уявлень і понять про права людини почалося з найдавніших часів людської історії, з витоків людської цивілізації.

Першим і, безумовно, найважливішим письмовим свідченням цього тривалого процесу є Біблія, у якій стверджувалася найголовніша істина: людина – найцінніше з-поміж усього створеного Богом. У Біблії часто зазначається про необхідність забезпечення рівності людей; неабияка увага приділяється праву на власність та її охорону; регулюються людські

взаємини; чільне місце посідають правила судового розгляду суперечок, конфліктів. Біблія є, безперечно, одним із визначних джерел, з яких поступово розвинулися існуючі нині уявлення про права людини. Слід зазначити, що низки фундаментальних положень Загальної декларації прав людини (прийнятої у середині XX століття) по змісту збігаються із Біблією, що пояснюється наявністю об'єктивних закономірностей існування суспільства загалом і кожної людини зокрема.

Перше закріплення ряду ідей щодо прав людини у законодавстві пов'язується з англійською Великою хартією вольностей (Magna Charta Libertatum), яку підписав у 1215 році в Англії король Іоан Безземельний внаслідок угоди між ним і повсталими проти нього англійськими баронами. Статті хартії захищали право на приватну власність, недоторканість та свободу особистості від абсолютизму – таким чином обмежувалася влада монарха над людиною. Цей важливий правовий документ і сьогодні є одним із чинних конституційних законів у Великій Британії. Донині зберігають своє значення зафіксовані у ньому принципи, зокрема, принцип недоторканості особи: «Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, позбавлена володіння або будь-яким іншим способом знедолена... інакше як за законним вироком рівних їй і за законами країни».

Завдання. *Доповніть, які ще права людини були закріплені у Великій хартії вольностей 1215 року.*

Хартія справила значний вплив на розвиток ідеї прав людини не тільки у Великій Британії, але й у світовій правовій думці загалом. У «Петиції про права» (Англія, 1628 р.) конкретизувалося положення про неможливість позбавити волі та ув'язнити вільного громадянина без законних підстав і, що особливо важливо, підкреслюється незаконність функціонування будь-яких таємних чи спеціальних судів, які б не керувалися загальним законодавством, і неприпустимість позасудових репресій. «Біль про права» 1689 року став юридичною основою конституційної парламентської монархії у Великій Британії і в якому закладено основи демократичного парламентаризму, зокрема вільні вибори членів парламенту, їх недоторканість. Згадані документи визначали окремі права, які можна було обстоювати за певних обставин. Але вони ще не містили всеосяжної філософської концепції особистої свободи. Свободи розглядалися здебільшого як такі, що впливають із станового статусу (чи звання) людини. Вперше ліберальна концепція прав людини одержала систематизоване юридичне вираження у 1776 р. у Вірджинській декларації (Декларації прав американського штату), яку було покладено в основу прийнятої у тому самому році Конституції США, а згодом, у 1791 році, – в основу поправок до цієї Конституції («Біль про права»). У Декларації відзначається, що всі люди від природи однаково вільні й незалежні, мають певні невід'ємні права, а саме – права втішатися життям і волею, засобами набувати й володіти власністю, а також пошуками щастя й безпеки. Ще більшого значення у цьому відношенні набула прийнята у 1789 році в Парижі, після перемоги Великої Французької революції Декларація прав людини і громадянина. У ній у самому вступі зазначалося, що причиною будь-якого суспільного лиха є забуття прав людини і зневага до них.

Завдання. Заповніть таблицю.

Еволюція законодавчого закріплення прав людини.

Англія	США

На межі XVIII–XIX століть під впливом ідей гуманізму в суспільстві стало виникати більш широке розуміння прав людини. Перші такі міжнародні акти були спрямовані на боротьбу з рабством і работоргівлею (Декларація про заборону торгівлі неграми-невільниками 1815 р., Генеральний акт про Конго 1885 р., Брюссельська конвенція 1889 р., Генеральний акт Брюссельської конференції 1890 р. та ін.).

Декларація про заборону торгівлі неграми-невільниками 1815 р. оголосила работоргівлю діянням, що суперечить принципам гуманності та загальноновизнаним нормам права, проте не містила прямої заборони работоргівлі. Лише 1890 р. була підписана Брюссельська конвенція, яка забороняла рабство і работоргівлю в окремих регіонах Індійського океану та Червоного моря. Мирні договори, укладені після Першої світової війни, крім військово-політичних питань, містили також положення про захист прав національних меншин на території новоутворених європейських держав.

Але лише в XX ст. ідея прав людини опинилася дійсно в центрі світової політики. Після закінчення Першої світової війни Ліга Націй безпосередньо взялася за розробку міжнародно-правових питань захисту прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин. Це мало велике значення для розвитку теорії та практики міжнародного захисту прав людини.

Відправною точкою став Статут Ліги Націй, який містив зобов'язання його учасників стосовно: докладання зусиль щодо забезпечення і збереження справедливих і гуманних умов праці для чоловіка, жінки і дитини на своїх власних територіях, а також і в усіх країнах, на які поширюються їх торгові і промислові відносини, до заснування та функціонування із цією метою необхідних міжнародних організацій; забезпечення справедливого режиму для туземного населення на підпорядкованих їм територіях та ін. Ліга Націй почала здійснювати загальний контроль над угодами з приводу торгівлі жінками й дітьми, торгівлі опіумом та іншими шкідливими речовинами; контролювати торгівлю зброєю і спорядженням щодо країн, у яких контроль над цією торгівлею необхідний у загальних інтересах.

Треба зазначити, що головними задачами Ліги Націй були побудова та гарантія миру через співробітництво та колективну безпеку. Це був перший випадок в історії, коли гарантом міжнародного порядку мала стати міжнародна організація. Однак Ліга Націй виявилася нездатною запобігти Другій світовій війні. Після закінчення Другої світової війни постала необхідність у створенні принципово нової міжнародної організації з якісно новим Статутом та принципами функціонування. Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) була заснована 24 жовтня 1945 на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. Декларованою метою діяльності організації є підтримання та зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами світу.

Завдання. Назвіть основні завдання Ліги Націй.

1. _____.
2. _____.

Друга світова війна показала, що права людини потребують захисту, в тому числі і на міжнародній арені. Саме в преамбулі Статуту ООН підтверджується рішучість народів Об'єднаних Націй «знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй», а в преамбулі Загальної декларації прав людини підкреслено, що «зневага і презирство до прав людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства», а самі права «повинні охоронятися владою закону».

2. Універсальні стандарти у сфері прав людини. Міжнародний білль про права

Бурхливий розвиток міжнародної правотворчості в галузі захисту прав і свобод людини настав після закінчення Другої світової війни в межах держав антигітлерівської коаліції як реакція на грубі й масові порушення прав людини нацистською Німеччиною. У прийнятому в 1945 р. Статуті ООН вперше в історії міжнародних правовідносин було закріплено обов'язок співробітництва в галузі захисту прав людини на багатосторонній основі. Відповідно до п.3 ст.1 Статуту ООН до цілей ООН, зокрема, відноситься «здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру і в сприянні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії».

Створення ООН та прийняття її Статуту поклали початок якісно новому етапу міждержавних відносин у сфері прав людини та закріпленню міжнародних стандартів у цій сфері.

Міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальноновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на

загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження.

Міжнародно-правові стандарти у галузі прав людини різноманітні. По дії в просторі розрізняють універсальні (діють у всьому світі) і регіональні (діють у певному регіоні земної кулі) стандарти.

Систематизація універсальних стандартів у галузі прав людини відбувалась у період з 1948 по 1966 роки в ряді міжнародно-правових документів, іменованих Міжнародним біллем про права людини, який складається з Загальної декларації прав людини (1948), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966) і Факультативних протоколів до нього (1966, 1989) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966).

Загальна декларація прав людини (далі – Декларація) ухвалена 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Ця дата відзначається щорічно як Міжнародний день прав людини. Декларація була прямим наслідком досвіду Другої світової війни і вперше сформулювала ті права, які повинна мати кожна людина.

Права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку всього людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей.

Декларація – перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Вперше

в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії. Генеральна Асамблея проголосила Декларацію як «завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального та ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією». Вона закликає держави-члени й народи світу сприяти повазі й забезпечити ефективне визнання й дотримання прав і свобод, закріплених у Декларації.

Декларація складається з преамбули і 30 статей, в яких викладаються основні права і свободи людини, на які мають право всі чоловіки і жінки в світі без будь-якої б то не було різниці. Умовно права і свободи можна поділити на декілька груп.

Першу (найбільш широку) групу складають невід'ємні від людської особистості права і свободи:

- право на рівність передбачає, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства;

- свобода від дискримінації – кожна людина повинна мати всі права і всі свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища;

- право на життя, свободу й особисту недоторканність;

- свобода від рабства – ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах;

- свобода від тортур і поведження, що принижує гідність;
- право на рівність перед законом;
- свобода від втручання в особисте і сімейне життя, від посягання на недоторканність житла, тайну кореспонденції.

До другої групи прав віднесено громадянські права:

- право людини на визнання її правосуб'єктності, тобто передбачена правовими нормами здатність особи бути суб'єктом правовідносин;

- свобода пересування та вільного обрання місця проживання;

- право на притулок;

- право на громадянство;

- право на шлюб;

- право на вільне володіння майном.

Третю групу складають політичні права і свободи:

- свобода переконань і релігії;

- свобода думки та інформації;

- право на свободу мирних зборів та асоціацій;

- право на участь в управлінні країною і право рівного доступу до державної служби.

До четвертої групи належать соціальні, економічні та культурні права:

- право на соціальне забезпечення;

- право на працю та рівну оплату за рівну працю;

- право на створення профспілок, відпочинок і дозвілля;

- право на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я і добробуту;

- право на освіту;

- право вільно брати участь у культурному житті суспільства та науковому прогресі й користуватися його благами.

Окремо в Декларації, в п. 2 ст. 25, виділені права, що стосуються материнства й дитинства: матері й діти мають

перебувати під особливим захистом права і незалежно від того, народились діти в шлюбі або поза ним, користуються однаковим соціальним захистом.

Декларація закріпила і гарантії правосуддя. Зокрема, кожній людині надано право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення основних прав людини, наданих їй конституцією або законом; свободу від безпідставного арешту; на справедливе публічне слухання справи та право вважатися невинною, доки винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду.

***Завдання.** Які, на вашу думку, права людини є невід’ємними?*

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Важливо відзначити, що Декларація вказала на наявність у кожної людини обов’язків перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток особистості, у силу цього при здійсненні своїх прав і свобод громадянин може піддаватися деяким розумним обмеженням. Але вони повинні бути встановлені законом і винятково з метою забезпечення прав і свобод інших людей і задоволення вимогам моралі, суспільного порядку і загального добробуту.

Другим важливим міжнародно-правовим документом у сфері прав людини є ***Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (далі – Пакт про громадянські права)***, який був прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об’єднаних Націй 16 грудня 1966 року і набрав чинності

23 березня 1976 року. В його основу покладено Загальну декларацію прав людини. Пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР 18.10.1973 р.

За структурою Пакт про громадянські права складається з преамбули, 3 частин, 53 статей і 2 Факультативних протоколів.

Пакт про громадянські права, зокрема п.1 ст. 2, проголошує широкий перелік основних прав і свобод, які повинні надаватися кожною державою всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інших обставин.

Пакт про громадянські права є обов'язковим для виконання. Контроль за дотриманням його норм здійснює Комітет з прав людини, заснований згідно зі статтею 28. Перший Факультативний Протокол до Пакту про громадянські права заснував механізми подання індивідуальних скарг для Комітету з питань стратегії в області інформації, комп'ютерів і зв'язку. Другий Факультативний Протокол набрав чинності в 1991 році і має на меті скасування смертної кари.

Серед прав, гарантованих Пактом про громадянські права, можна виділити:

- право на ефективний засіб правового захисту у випадку порушення прав, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;
- рівне для чоловіків і жінок право користування всіма громадянськими і політичними правами;
- право на життя, помилування чи пом'якшення вироку;
- свобода від рабства і підневільного стану;
- свобода від позбавлення волі через борги;

– заборона пропаганди війни чи національної, расової або релігійної ненависті;

– права дітей (статус малолітніх, національність, реєстрація та ім'я).

***Завдання.** Доповніть громадянські права згідно з Пактом про громадянські права.*

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (далі – Пакт про економічні права) був підписаний одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Пакт про економічні права набрав чинності 01 січня 1976 року і складається з преамбули і 31 статті, які поділені на 5 частин. Формулювання статей Пакту про економічні права за загальним правилом є диспозитивними і не передбачають прямої дії.

Права, гарантовані Пактом про економічні права, можна структурувати за такими групами:

– право на працю в справедливих та сприятливих умовах;
– право на соціальний захист, достатній життєвий рівень і на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я;

– право на освіту та користування здобутками свободи в галузі культури і результатами наукового прогресу.

Окремо необхідно дати визначення права на працю – це право кожної людини одержати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується.

Завдання. Згідно з Пактом про економічні права, право на справедливі і сприятливі умови праці включає в себе:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Також у Пакті про економічні права дається і невичерпний перелік заходів, які мають бути застосовані державами для реалізації економічних, соціальних і культурних прав, а саме: розробка програм професійно-технічного навчання, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні й економічні свободи людини.

За виконанням Пакту про економічні права слідує Комітет з економічних, соціальних і культурних прав Організації Об'єднаних Націй.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, так само, як і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, передбачає, насамперед, міжнародний захист на світовому рівні індивідуальних, але не колективних прав і свобод людини.

3. Європейські стандарти у сфері прав людини

Важливим міжнародно-правовим актом про права людини для держав-членів Ради Європи є **Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція)** з протоколами. Вона була прийнята в Римі 4 листопада 1950 року та вступила в силу в 1953 році.

Після її ухвалення було створено два незалежних органи: Європейську комісію з прав людини (1954) та Європейський суд з прав людини (1959). Метою створення цих органів було слідкування за дотриманням прав людини, що гарантувались Європейською конвенцією. Під час Віденського саміту у 1993 році було ухвалено рішення про створення нового Європейського суду з прав людини, який замінить колишню двоступеневу систему.

Україна як член Ради Європи ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 р., а набрала чинності Конвенція для України з 11 вересня 1997 р.

Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод складається з преамбули та 59 статей. В основі тексту Європейської конвенції лежить Загальна декларація прав людини. Крім того, основний текст Європейської конвенції доповнюють протоколи, які поступово розширюють перелік прав та свобод або вносять зміни до Європейської конвенції. Її особливістю є те, що вона забезпечує права й основоположні свободи на національному рівні та гарантує дієву й ефективну систему їх захисту на наднаціональному (міжнародному) рівні.

Європейська конвенція та протоколи до неї гарантують наступні права і свободи.

Право на життя – передбачає захист кожної людини від умисного позбавлення життя. Захист цього права не поширюється на випадки, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Право на свободу та особисту недоторканність – означає, що жодна людина не може бути позбавлена свободи, за винятком таких випадків і в порядку, передбаченому законом: законне ув'язнення особи після засудження її судом; законний арешт або затримання особи за невиконання законного рішення суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до суду за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення; затримання неповнолітньої особи на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітньої особи з метою допровадження її до компетентного органу; законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг; законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

Право на справедливий суд передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упорядкованого розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Проголошується презумпція невинуватості кожного, доки вина у вчиненні кримінального правопорушення не буде встановлена судом. Надається право на захист у кримінальному провадженні, право на вільний вибір захисника, а також право на безоплатну допомогу захисника, якщо

в особи бракує коштів; право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою мовою про характер і причини обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення; право на безоплатну допомогу перекладача, якщо обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення не розуміє мови провадження; право на виконання судового рішення протягом розумного строку.

Право на повагу до приватного і сімейного життя – означає, що ніхто не може втручатися у приватне або сімейне життя людини, порушувати право на недоторканність житла та кореспонденції, крім випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Право на свободу думки, совісті і віросповідання – полягає, зокрема, у тому, що кожен може сповідувати свою релігію, виконувати ритуальні обряди як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно, а також змінювати свої релігійні погляди чи переконання у будь-який час. Це право може мати встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві обмеження в інтересах громадської безпеки, охорони публічного порядку, здоров'я, моралі або захисту прав та свобод інших осіб.

Право на свободу вираження поглядів – свобода дотримуватися своїх поглядів, одержувати та передавати інформацію та ідеї без втручання органів держави і незалежно від кордонів. Це право може бути обмежено лише у випадках, встановлених законом та необхідних у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи зло-

чинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Право на свободу зібрань та об'єднань – передбачає право на мирні зібрання і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Законом можуть бути встановлені обмеження на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

***Завдання.** Які зобов'язання покладаються на державучасниць Європейської конвенції?*

Право на ефективний засіб юридичного захисту – кожен має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Крім цього, Європейська конвенція та протоколи до неї забороняють:

– катування і нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання – з цієї заборони випливають зокрема такі права: на належне поводження з боку представників

держави, на ефективне розслідування випадків катування, на належні умови тримання під вартою, на забезпечення своєчасної та відповідної медичної допомоги тим, хто перебуває під вартою;

– застосування покарання без закону – означає, що особа не може бути визнана винною за вчинення будь-якого кримінального правопорушення на підставі дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення відповідно до національного закону або міжнародного права;

– використання рабства і примусової праці – означає, що ніхто не може триматися у рабстві чи підневільному стані або бути змушений виконувати примусову працю. Однак поняттям «примусова праця» не охоплюється робота, виконання якої вимагається під час тримання в умовах законного позбавлення свободи або під час умовного звільнення; при відбукванні військової або альтернативної служби; служби, яка вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства; будь-яка робота чи служба, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків;

– дискримінацію особи – кожен має право користуватися гарантованими правами та свободами без зазнання будь-яких проявів дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою;

– застосування ув'язнення за борг – означає, що нікого не може бути позбавлено волі лише на підставі неспроможності виконати своє зобов'язання за договором;

– вислання громадян – заборона передбачає, що нікого не може бути вислано з території держави, громадянином якої він є. Також нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є;

– смертну кару або страту – означає беззастережне скасування смертної кари та відмову від застосування такого покарання або страти.

***Завдання.** Чи можливо, згідно з Європейською конвенцією, застосування смертної кари у період військового часу та за військові злочини? Обґрунтуйте відповідь.*

Найвідомішим договором у сфері захисту соціальних прав є **Європейська соціальна хартія (далі – Соціальна хартія)** з Додатковими протоколами. Соціальна хартія була підписана державами – членами Ради Європи в м. Турині (Італія) 18.10.1961 р. і набула чинності 26.02.1965 р. У травні 1992 р. розпочалась робота по вдосконаленню положень Соціальної хартії. Була підготовлена нова редакція Соціальної хартії, яка отримала назву «Європейська соціальна хартія (переглянута)», що була схвалена і відкрита для підписання на 98-му засіданні Комітету Міністрів Ради Європи 03.05.1996 р.

Серед прав, закріплених у Соціальній хартії, можна виділити:

- право на справедливі, безпечні та здорові умови праці;
- право працівників та роботодавців на укладання колективних договорів;
- право працюючої жінки у разі материнства на особливий захист;

- право на належні умови для професійної орієнтації, метою якої є допомогти людині вибрати професію згідно зі своїми особистими здібностями та інтересами;
- право працівників та осіб, які знаходяться на їхньому утриманні, на соціальне забезпечення;
- право малозабезпеченої людини на соціальну та медичну допомогу;
- право користуватися послугами соціальних служб;
- право працівників-мігрантів і членів їх сімей на захист і допомогу;
- право особи похилого віку на соціальний захист;
- право працівників на захист у випадках звільнення;
- право працівників на захист своїх вимог у разі банкрутства їхнього роботодавця;
- право працівників на гідне ставлення до них на роботі;
- право на захист від бідності та соціального відчуження;
- право на житло.

Завдання. Відповідно до Соціальної хартії, право малозабезпеченої людини на соціальну та медичну допомогу полягає у:

Тестові завдання до Розділу 2

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. Відповідно до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод право на життя належить:

- 1) кожній людині;
- 2) кожній людині, окрім засуджених до довічного позбавлення волі;
- 3) кожній людині, окрім хворих на невиліковні хвороби;
- 4) лише громадянам держави, що є стороною Конвенції.

2. Перший юридичний документ, у якому закладено основи концепції прав людини:

- 1) Білль про права;
- 2) Велика хартія вольностей;
- 3) Загальна декларація прав людини;
- 4) Конституція Пилипа Орлика.

3. Доповніть твердження «Права людини...»:

- 1) існують незалежно від визнання конкретною державою;
- 2) закріплюються у законодавстві;
- 3) реалізуються лише у сфері відносин особи з конкретною державою;
- 4) Повинні мати офіційне закріплення.

4. Загальна декларація прав людини була затверджена і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН:

- 1) 10 грудня 1948 р.;
- 2) 04 листопада 1950 р.;
- 3) 16 грудня 1966 р.;
- 4) 28 червня 1996 р.

5. Європейська соціальна хартія була прийнята в межах:

- 1) ОБСЄ;
- 2) Європейського союзу;

3) Ради Європи;

4) НАТО.

6. *Право на працю:*

1) зобов'язує країни надавати роботу для всіх своїх громадян;

2) означає, що ніхто не може бути звільнений безпідставно;

3) уряди країн зобов'язуються докладати зусиль для забезпечення повної зайнятості;

4) примусова праця заборонена.

7. *Відповідно до якого міжнародного документу був створений Європейський суд з прав людини:*

1) загальна декларація прав людини;

2) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;

3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;

4) Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.

8. *Права людини – це:*

1) можливості людини, що необхідні для її існування та розвитку;

2) встановлені законом обов'язкові варіанти поведінки;

3) суб'єктивні бажання особи щодо соціально-економічних благ;

4) встановлена міра належної поведінки.

9. *Сучасна система захисту прав людини, що існує в рамках ООН, являє собою:*

1) систему захисту прав людини, що діє в країнах ЄС та США;

2) універсальну систему прав людини;

3) систему захисту прав людини, що існує на регіональному рівні;

4) систему створену для захисту найбідніших країн.

10. Природні (невід’ємні) права – це:

- 1) право на користування природними ресурсами;
- 2) екологічні права;
- 3) права, що належать людині за природою людського існування;
- 4) право захищати державу.

Термінологічний словник до Розділу 2

Геноцид – дії, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Г. – це вбивство членів групи, заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень або таких, що призводять до розумового розладу, навмисне створення умов життя, розрахованих на вимирання групи, заходи щодо зменшення народжуваності, насильницька передача дітей іншій групі людей. Г. визнано міжнародним злочином. Карність Г. передбачено статутами Нюрнберзького та Токійського трибуналів і Конвенцією про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього, яку було схвалено Генеральною асамблеєю ООН у 1948 р.

Глобалізація – економічні та неекономічні процеси, що виходять за територіальні межі держав. Вона характеризується зростаючим взаємозв’язком та взаємозалежністю, які переважно обумовлені розширенням економічного, культурного і політичного співробітництва. У широкому сенсі глобалізація передбачає всі форми суспільних змін, що носять транс-національний характер. Включає такі поняття, як інтеграція, багатосторонність, відкритість, універсальність, географічна компактність

Експатріація (латин. *ex* – поза, *patria* – батьківщина) – втрата громадянства. Е., як правило, пов’язується з натуралізацією в іншій державі. Законодавство деяких країн ґрунтується на доктрині свободи Е. (наприклад, США). Її сутність

полягає у тому, що натуралізація громадянина певної держави в іншій країні тягне за собою автоматичну втрату первісного громадянства.

Міжнародні стандарти в галузі прав людини – сукупність існуючих норм і принципів у галузі прав людини, яка розроблена за участю держав у процесі міжнародного співіснування і міститься у відповідних міжнародно-правових документах.

Міжнародний білль про права людини – неофіційна назва для Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) та їх необов'язкових протоколів, які, разом узяті, вважають авторитетним набором міжнародних стандартів прав людини. Така назва підкреслює значну взаємопов'язаність цих трьох документів.

Натуралізація (латин. *naturalis* – природний, дійсний) – прийняття до громадянства певної держави іноземця або особи без громадянства. Н. має основні форми: індивідуальну (відповідно до заяви особи), колективну – в силу державного правонаступництва або в разі групового надання громадянства у зв'язку з переселенням чи територіальними змінами. Н. регулюється внутрішнім законодавством держави, громадянство якої набуває особа. У чинному законодавстві України замість терміна Н. використовується термін «прийняття до громадянства України».

Пакт (латин. *pactum* – договір, угода) – одне з найменувань двосторонніх або багатосторонніх договорів, укладених з найбільш важливих політичних питань чи питань безпеки. П. укладалися з питань ненападу, взаємної або колективної безпеки, взаємодопомоги. У сучасній міждержавній практиці поняття «пакт» застосовується при укладанні універсальних

міжнародних договорів у сфері захисту прав і свобод людини (Пакт з прав людини 1966 р.).

Рабство – стан або становище особи, щодо якої здійснюються деякі або всі правомочності, властиві праву власності, включаючи володіння, користування і розпорядження людиною незалежно від її згоди. У сучасному розумінні термін «рабство» інколи використовується для позначення суміжних категорій насильницького або ненасильницького примушування людей для виконання певної роботи. Таке *de facto* рабство часто називають зм'якшеним терміном «примусова праця». В обох випадках з існуванням рабства часто пов'язана работоргівля.

Расизм (франц. *racisme*, від *race* – рід, порода) – ідеологія, політика та сусп. практика поділу людей і людських спільнот за їх походженням, кольором шкіри, іншими біологічними ознаками на «вищі» та «нижчі» раси, упереджене, вороже ставлення до останніх, обмеження та позбавлення їх прав тощо.

Репатріація (латин. *repatriatio* – повернення на батьківщину) – повернення в країну громадянства, постійного проживання або походження певних осіб (біженців, військово-полонених, переміщених осіб тощо), які в силу різних обставин опинилися на території інших держав. Здійснюється на підставі міжнародних договорів або відповідних законів зацікавлених держав. Р. може бути пов'язана зі зміною або набуттям громадянства.

Рекомендована література

1. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. Міжнародний документ Ради Європи від

03.05.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]. Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

6. Основні міжнародні документи з прав людини [Електронний ресурс]. Методичний посібник. URL: https://rivnejust.gov.ua/media/files_for_pages/Основні_міжнародні_документи_з_прав_людини.pdf

7. Сироїд Т. Л. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. / Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна. – Харків : Право, 2019. – 310 с.

8. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 608 с.

Розділ 3

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ І ПРАВА ЛЮДИНИ

1. Конституція України – основний закон держави.
2. Характеристика конституційного устрою держави. Поділ влади.
3. Загальна характеристика громадянських і політичних прав згідно з Конституцією України.
4. Конституційно-правове регулювання економічних та соціально-культурних прав.

1. Конституція України – основний закон держави

Конституція – нормативно-правовий акт держави (Основний закон), який закріплює основи суспільного ладу, державний устрій, систему, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, права та обов’язки громадян.

Конституція України – це нормативно-правовий акт, що має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти застосовуються на основі Конституції України й повинні їй відповідати. Таким чином, Конституція України є основою чинного законодавства української держави.

Центральною подією всього конституційного процесу в сучасній історії України стало прийняття 28 червня 1996 року Верховною Радою України нової Конституції України.

Конституція України складається з Преамбули, 15 розділів, 161 статті й 14 пунктів Перехідних положень.

Конституція України закріплює основи її суспільного і державного устрою, визначає напрями розвитку суспільства і держави, основи організації та діяльності державних органів, а також органів місцевого самоврядування, встановлює конституційні гарантії здійснення прав та свобод людини і громадянина, спрямовує розвиток державної та самоврядної форм народовладдя.

Конституція України, відповідаючи загальнолюдським конституційним стандартам, втілює в життя конституційні ідеали: здорове екологічне середовище, соціальну захищеність, відповідний рівень життя, право на користування надбанням людства в сфері політики, економіки, культури тощо.

Одна з функцій Конституції, яка впливає із її суті, – це затвердження справжнього народовладдя. Конституція не може заважати саморегуляції суспільства: вона повинна бути орієнтиром, еталоном, на який рівняються його політичні, правові та моральні цінності. Завдання полягає в тому, щоб через усвідомлення сутності Конституції, «поставити на місце» співвідношення суспільства й держави. Це, безперечно, не означає, що традиційні класові протиріччя зникають зовсім: вони пом'якшуються, набувають нових рис, відступають на задній план. На першому плані є фактори, обумовлені кризою сучасної цивілізації, необхідністю збереження людства від загибелі. Саме в таких умовах особливої ваги і значення набуває соціальний консенсус, де Конституція відіграє особливу роль, виступає головним політико-правовим засобом його забезпечення.

Основними рисами Конституції є:

- 1) її основоположний характер, оскільки предметом конституційного регулювання є фундаментальні, найважливіші суспільні відносини, які визначають «лице» суспільства;
- 2) народний характер, який полягає в тому, що конституція має служити народу, створюється ним, забезпечує його участь в управлінні справами суспільства і держави;
- 3) реальний характер, тобто відповідність фактично існуючим суспільним відносинам;
- 4) органічне поєднання стабільності й динамізму конституції.

З точки зору ознак Конституції України як правового документу виділяють її юридичні властивості.

1. Конституція – це, насамперед, закон, тобто акт виключної ваги і значення.

2. Конституції властиве юридичне верховенство, найвища юридична сила у порівнянні з іншими правовими актами: ні один акт не може перевищувати Конституцію.

3. Конституція є основою правової системи України, її законодавство, поточне законодавство розвиває конституційні приписи, деталізує їх.

4. Конституції властивий особливий порядок її прийняття і зміни, тобто це закон, що має підвищений ступінь стабільності.

5. Створений досить складний механізм реалізації Конституції, оскільки її дія відбувається на трьох рівнях: на рівні реалізації Конституції в цілому; на рівні реалізації окремих конституційних інститутів; на рівні реалізації конституційних норм.

Функції Конституції поширюються на всі сфери суспільного життя, про що свідчить зміст Основного Закону, на ті суспільні відносини, які охоплюються дією Конституції. Функції Конституції мають багато спільного з основними функціями

права; більше того, вони базуються на них. Однак функції Конституції не вичерпуються політичними, юридичними та іншими сферами.

Завдання. *Перелічіть функції Конституції України.*

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

2. Характеристика конституційного устрою держави. Поділ влади

У Конституції України 1996 р. визначено конституційні органи України, їхній статус і повноваження.

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні, парламентом держави.

Завдання. *Назвіть повноваження Верховної Ради України у сфері захисту прав людини.*

1. _____
2. _____
3. _____

Президент України визначається конституцією як глава держави, який виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання конституції, прав та свобод людини й громадянина.

Завдання. *Назвіть повноваження Президента України у сфері захисту прав людини.*

1. _____
2. _____
3. _____

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. До центральних органів виконавчої влади належать міністерства, державні комітети та інші відомства загальнодержавного рівня.

Завдання. Назвіть повноваження Уряду України у сфері захисту прав людини.

1. _____
2. _____
3. _____

Органами державної виконавчої влади на місцях є обласні, а також створені у містах Київ та Севастополь відповідні державні адміністрації.

Місцеві державні адміністрації зобов'язані постійно координувати свою діяльність з відповідними органами місцевого самоврядування, допомагати їм у задоволенні потреб територіальних громад, вирішенні актуальних питань життя.

Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні конституція визначила Конституційний Суд України, який «вирішує питання про відповідність законів та тих чи інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України» (ст. 147).

Конституційні положення мають важливе значення для вдосконалення та зміцнення системи правопорядку. Згідно з конституцією, правосуддя в Україні здійснюється тільки судами.

Судочинство провадиться Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, останні організовуються за принципами територіальності й спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Принцип розподілу гілок влади закріплений у ст. 6 Конституції України. Він означає:

- по-перше, розподіл функцій між державними органами відповідно до вимог праці;
- по-друге, закріплення певної самостійності кожного органу влади при здійсненні своїх повноважень;
- по-третє, наділення кожного органу можливістю протиставляти свою думку рішення іншого органу, контролюючи цим повною мірою його дії.

Законодавча влада делегована народом Верховній Раді (парламенту). Компетенція парламенту України визначена в IV розділі Конституції «Верховна Рада України».

Виконавча влада – це гілка державної влади, яка направлена на виконання законів та інших нормативних актів. Вона представлена Кабінетом Міністрів України й іншими органами виконавчої влади (розділ VI Конституції).

Судова влада здійснює правосуддя. Вона керується лише законом і не залежить від суб'єктивних впливів законодавчої або виконавчої влади (розділ VIII Конституції).

Особливе місце в системі органів влади займає Президент України, що є главою держави і має широкі повноваження в різних областях державного управління.

Для взаємних стримувань і протидії різних гілок державної влади передбачені:

- право Президента України за певних умов достроково припинити повноваження Верховної Ради або накласти вето на закон, прийнятий Верховною Радою;

- повноваження Верховної Ради України по ухваленню резолюції недовіри Кабінету Міністрів України, що тягне за собою його відставку, а також по зміщенню Президента з його поста в порядку імпічменту;

- обов'язковість скасування будь-якого державного акту після того, як Конституційний Суд встановив їх невідповідність діючій Конституції;

- можливість оскарження рішень органів державної влади і результату виборів Президента або депутата ради будь-якого рівня в судовому порядку.

Систему органів державної влади України також можна розділити по вертикалі – на центральні і місцеві органи влади. До центральних відносяться Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів і міністерства, суди. До місцевих – державні адміністрації в областях, районах, містах Київ і Севастополь.

3. Загальна характеристика громадянських і політичних прав згідно з Конституцією України

Основні права і свободи – це закріплені у конституції і законах держави, а також у міжнародно-правових актах права і свободи особи, які визначають сферу її автономної свободи і забезпечують задоволення нею своїх особистих інтересів.

Громадянські та політичні права – права та свободи, які захищають людину, громадянина від несправедливості з боку уряду й держави та забезпечують можливість брати участь у громадському й політичному житті суспільства. Один із двох загальних видів всесвітньо визнаних прав людини. Вони забезпечують захист від держави (наприклад, право на справедливий процес, презумпцію невинуватості та свободу слова) і вимагають, щоб держава надавала певні юридичні і політичні можливості (наприклад, право голосу,

право на справедливий суд присяжних). Ці права викладені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права і в статтях 1–21 Загальної декларації прав людини.

Громадянські права і свободи виникають від народження та існують довічно. Вони є невідчужуваними, тобто не можуть бути обмеженими чи скасованими органами влади; не можуть бути передані або подаровані іншим суб'єктам; особа не може відмовитись від цих прав.

Окрему групу громадянських прав становлять фізичні права. Це такі можливості людини, які необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних і матеріальних потреб.

До фізичних прав і свобод людини належать:

- право на життя;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
- право на охорону здоров'я та медичну допомогу;
- право на достатній життєвий рівень – свій і сім'ї.

У Конституції України закріплено: право на життя (ст. 27); право на повагу гідності (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); недоторканність житла (ст. 30); таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); свобода пересування, вільний вибір місця проживання для тих, хто на законних підставах перебуває на території України, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33).

Дані права надійно охороняються. Зокрема, в Конституції України зазначається, що кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої

інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 34).

Право людини на життя – це закріплена нормами міжнародно-правових актів та внутрішнього законодавства можливість певної поведінки людини, спрямованої на забезпечення недоторканності свого життя з боку інших осіб та свободи розпорядження ним.

Конституція України закріплює право на життя за допомогою заборони свавільного (незаконного) позбавлення життя. Верховна Рада України скасувала кримінальне покарання у вигляді смертної кари. Ніхто не може бути позбавлений життя навіть за рішенням державного органу. Другий важливий компонент закріплення права на життя – право людини на самозахист від протиправних посягань на життя і здоров'я.

Право на повагу до людської гідності встановлене ст. 28 Конституції України. Зазначене право не може бути обмежене навіть у умовах воєнного або надзвичайного стану.

Конституція України прямо забороняє:

- катування людини;
- жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження з людиною;
- застосування покарань, які є жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність людини;
- медичні, наукові чи інші дослідження щодо людини без її вільної згоди.

Одним із фундаментальних прав є право на особисту недоторканність фізичної особи. Особиста недоторканність включає в себе:

- фізичну (тілесну, соматичну) недоторканність;
- психічну недоторканність;
- моральну недоторканність.

Недоторканість житла. Житло – є продовженням людської особистості, важлива гарантія її свободи і недоторканності. Конституція України зазначає, що проникнення до житла, проведення в ньому огляду або обшуку може здійснюватися тільки за рішенням суду. Винятки з цього правила допускаються тільки для порятунку життя людей і майна (наприклад, у разі пожежі, стихійного лиха), а також з метою переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

***Завдання.** Дайте характеристику права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право на вільний в'їзд в Україну і виїзд з України, спираючись на текст Конституції України.*

Право на свободу думки і совісті передбачає свободу від будь-якого ідеологічного контролю. Конституція України закріплює, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Свобода світогляду і віросповідання. Це право включає в себе свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої (бути атеїстом), правити релігійні культи і ритуальні обряди, здійснювати релігійну діяльність.

Таємниця листування, телефонних переговорів, телеграфної та іншої кореспонденції. Ця норма Конституції України теж є однією з гарантій свободи особи. Винятки (тобто ознайомлення з кореспонденцією посадових осіб держави) можуть

бути встановлені тільки судом з метою запобігти злочину чи встановити істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими засобами одержати інформацію неможливо.

***Завдання.** Дайте характеристику права на невтручання в особисте і сімейне життя, спираючись на текст Конституції України.*

Право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Невід'ємне право кожної людини. Воно передбачає реалізацію широкого кола заходів згідно з основами законодавства України про охорону здоров'я, зокрема щодо підвищення життєвого рівня, включаючи якість їжі, одягу, житла тощо; забезпечення медичного догляду і безпечності для життя і здоров'я навколишнього середовища; безпечних і здорових умов праці; кваліфікованої медико-санітарної допомоги, включаючи вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я, правовий захист від будь-яких форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я; відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди та інші.

4. Конституційно-правове регулювання економічних і соціально-культурних прав

На відміну від особистих і політичних прав та свобод економічні, соціальні та культурні права і свободи є позитивними – їх забезпечення вимагає від держави певних дій.

Економічні, екологічні, соціальні, культурні права і свободи складають особливу групу прав та свобод людини

і громадянина, вони пов'язані з концепцією соціальної держави та стосуються таких сфер життєдіяльності, як власність, трудові відносини, відпочинок, матеріальні і духовні потреби людини тощо. Економічні права забезпечують людині можливість вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності, яка складає основу існування та розвитку суспільства. Соціальні права забезпечують людині гідний рівень життя й соціальну захищеність, а культурні права сприяють духовному розвитку людини, забезпечують її участь в економічному, соціальному і культурному прогресі суспільства.

Економічні права та свободи – це можливості людини і громадянина у сфері виробництва, розподілу, обміну і використання матеріальних благ.

До економічних прав відносяться:

- право на підприємницьку діяльність;
- право на працю;
- право на страйк;
- право на відпочинок;
- право на приватну власність.

Право на підприємницьку діяльність. Згідно з Конституцією України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Право на працю. Конституція України гарантує кожному: рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності; право на належні, безпечні і здорові умови праці; право на заробітну плату; право на своєчасне одержання винагороди за працю.

Порушення вимог законодавства про працю та охорону праці тягне адміністративну та кримінальну відповідальність.

Право на страйк. Стаття 44 Конституції України говорить, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

***Завдання.** Дайте характеристику права на відпочинок, спираючись на текст Конституції України.*

Соціальні права і свободи – це можливості людини і громадянина із забезпеченням належних соціальних умов життя. Цим і пояснюється їх призначення. До системи соціальних прав Конституція України відносить:

- право на соціальний захист;
- право на житло;
- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї;
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Право на соціальне забезпечення. Соціальне забезпечення – це ті види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, із спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування.

Право на житло. Конституція України гарантує кожному право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. У ч. 1 ст. 49 Конституції, яка наголошує, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Культурні права – це права, що забезпечують можливості вільного духовного розвитку особистості і суспільства.

До культурних прав відносяться:

- право на освіту;
- право на свободу культурної, наукової та творчої діяльності.

Право на освіту. Освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Ст. 53 Конституції України передбачене право кожного на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Право на свободу культурної, наукової та творчої діяльності. Відповідно Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Тестові завдання до Розділу 3

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. Хто є єдиним джерелом влади в Україні:

- 1) Верховна Рада України;
- 2) Президент України;
- 3) політичні партії;
- 4) народ.

2. Хто може обмежити право на проведення зборів, мітингів, демонстрацій:

- 1) органи внутрішніх справ;
- 2) суд;
- 3) прокуратура;
- 4) органи місцевого самоврядування.

3. Який з видів освіти в Україні є обов'язковим:

- 1) вища;
- 2) повна загальна середня;
- 3) професійно-технічна;
- 4) дошкільна.

4. З якого віку громадяни України мають право голосу на виборах та референдумах:

- 1) 16 років;
- 2) 18 років;
- 3) 21 рік;
- 4) 25 років.

5. Чи є обмеження іноземців у правах на території України:

- 1) іноземцям не можна вільно пересуватися країною;
- 2) вони мають ті самі права, що й громадяни України;
- 3) не обмежені, але є винятки (наприклад, участь у голосуванні);
- 4) іноземці мають обмежені права.

6. Ким приймається рішення про усунення з поста Президента у порядку імпідменту:

- 1) Верховною Радою України;
- 2) Верховним Судом;
- 3) Конституційним Судом;
- 4) народом на референдумі.

7. Назвіть суб'єкта, який має право визначати конституційний лад в Україні:

- 1) Президент України;
- 2) Верховна Рада України;
- 3) народ;
- 4) конституційний Суд України.

8. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути_____:

- 1) обмежені;
- 2) скасовані;
- 3) порушені;
- 4) відчужені.

9. В чийх інтересах може встановлюватися обмеження щодо реалізації права громадян збиратися мирно:

- 1) держави;
- 2) народу;
- 3) національної безпеки;
- 4) громадського порядку.

10. Назвіть законні підстави перебування на території України для громадян України:

- 1) наявність місця проживання;
- 2) наявність законних джерел існування;
- 3) відсутність кримінального переслідування;
- 4) належність до громадянства України.

Термінологічний словник до Розділу 3

Конституція – основний закон держави, що має вищу юридичну силу, який закріплює основні принципи державного ладу, гарантії прав людини, а також структуру і принципи функціонування органів державної влади та управління.

Конституційний лад – сукупність економічних, політичних, соціальних, правових відносин, що виникають у процесі взаємодії між людиною і державою.

Система прав людини – взаємозалежна сукупність міжнародно-правових актів, які визначають права людини та встановлюють механізми для їх захисту і зміцнення.

Захист прав і свобод людини – сукупність заходів, спрямованих на недопущення порушень прав і свобод людини і громадянина, а також примусовий спосіб здійснення права, застосовуваний в установленому порядку компетентними органами або уповноваженою особою.

Конституційні гарантії прав людини – в сучасних демократичних державах встановлені конституцією: процесуальні права, що служать засобом захисту основних матеріальних прав і свобод людини; правозахисні інституції та основні принципи їх діяльності; особливі правила, що встановлюють межі та умови можливого обмеження прав і свобод людини.

Поділ влади – це система організації і функціонування державної влади, в якій функції законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюються різними державними органами.

Законодавча влада – форма влади, що полягає у встановленні, виданні законів.

Виконавча влада – сукупність повноважень з управління державними справами, включаючи повноваження підзаконного регулювання (адміністративної нормотворчості),

зовнішньополітичного представництва, повноваження зі здійснення різноманітного адміністративного контролю, а також систему державних органів, які здійснюють перераховані вище повноваження.

Судова влада – самостійна і незалежна сфера публічної влади, що являє собою сукупність повноважень по здійсненню правосуддя, тобто повноважень з розгляду і вирішення кримінальних, цивільних, адміністративних і конституційних справ (спорів) у порядку, встановленому законом.

Правосуддя – форма державної діяльності, яка полягає в розгляді та вирішенні судом віднесених до його компетенції справ – з кримінальних злочинів, з громадянських суперечкок та ін. Здійснення правосуддя судом здійснюється в установленому законом процесуальному порядку.

Рекомендована література

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BА/96-%D0%B2%D1%80>

2. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність: 2-ге вид., змінене і доп./ За ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2006. – 310 с.

3. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл./ За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.

4. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять для студентів II курсу першого (бакалаврського) рівня галузь знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» / уклад.: Ю. Г. Барабаш, В. П. Колісник, Т. М. Слінько та ін. – Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. – 178 с.

5. Конституційне право України. Академ. курс: підручник: у 2 т. Т. 2/ За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 800 с.

6. Конституційне право України / За ред. О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

7. Орленко В.І. Конституційне право України: посіб. для підготов. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. – 5-те вид. доп. та перероб. – К. : ПАЛІВОДА А.В., 2011. – 156 с.

8. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / За заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. – 3-вид., перероб. і доопр. – К.: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. – 532 с.

Розділ 4

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

1. Поняття і загальна характеристика системи захисту прав людини в Україні.
2. Конституційне правосуддя та права людини.
3. Судовий захист прав людини в Україні.
4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його роль у захисті прав людини.
5. Позасудовий захист прав людини в Україні. Захист прав людини органами виконавчої влади. Діяльність прокуратури та органів внутрішніх справ щодо захисту прав людини.
6. Діяльність неурядових правозахисних організацій та установ. Діяльність адвокатури щодо здійснення захисту прав людини. Діяльність Української Гельсінської спілки з прав людини щодо здійснення захисту прав людини.

1. Поняття і загальна характеристика системи захисту прав людини в Україні

28 червня 1996 року відбулася найвизначніша подія в політичному та суспільному житті незалежної демократичної України: була прийнята Конституція України – основний державний закон, що визначає фундаментальні засади, на яких ґрунтується сьогодення нашої країни і будується майбутнє українського народу.

У свою чергу, головним покликанням Конституції є забезпечення прав людини й громадянина, які були в ній закріплені. Зокрема, ч. 2 ст. 3 Конституції України зазначає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Зокрема, стаття 55 Конституції України передбачає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Реалізація зазначених положень відбувається за допомогою державних та недержавних інституцій, які входять у систему забезпечення прав та свобод людини і громадянина. На сьогодні у науковій юридичній літературі мають місце різні підходи щодо визначення поняття «системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина». Так, деякі автори вважають, що це стадія реалізації прав людини, інші науковці під забезпеченням конституційних прав і свобод розуміють систему їх гарантування, тобто систему загальних умов і спеціальних юридичних засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – і охорону.

Не вдаючись до детального аналізу різних позицій науковців до визначення вищевказаного поняття, можна зробити висновок, що «система забезпечення прав і свобод людини та громадянина» – це певна система умов, які направлені на ефективну реалізацію людиною своїх прав і свобод у встановленому законом порядку.

В свою чергу, система забезпечення прав і свобод людини і громадянина, як і будь-яка інша система, має певну структуру. Тобто, система забезпечення прав і свобод людини та громадянина включає в себе чотири підсистемні елементи,

а саме: 1) інституційне забезпечення; 2) правове забезпечення; 3) організаційне забезпечення; 4) ресурсне забезпечення.

Розглянемо зазначені вище елементи більш детально. Так, інституційне забезпечення прав і свобод людини та громадянина представляє собою різнорівневу систему державних органів та органів місцевого самоврядування й інститутів громадянського суспільства, задіяних у безпосередньому забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. Також до цієї системи необхідно віднести судові та правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, адвокатуру, неурядові громадські організації, профспілки, засоби масової інформації та ін. Тобто інституційне забезпечення виходить за рамки виключної діяльності органів державної влади по забезпеченню прав і свобод людини та громадянина. Це й обумовлює відмінність даного елемента системи забезпечення від інших елементів.

Завдання. Заповніть таблицю (запишіть, які органи відносяться до державних органів, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства).

Державні органи	Органи місцевого самоврядування	Інститути громадянського суспільства

Правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина включає в себе всю сукупність міжнародних правових актів у галузі прав людини, згода на обов'язковість яких нада-

на Верховною Радою України, та сукупність законів України, які закріплюють права і свободи людини та громадянина.

Організаційне забезпечення прав і свобод людини та громадянина можна окреслити як певні механізми та процеси соціального управління, направлені на забезпечення прав і свобод. До соціального управління в рамках цього елемента системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина слід віднести державне міжнародне та громадське управління.

На відміну від інституційного забезпечення, яке встановлює систему органів, що забезпечують права і свободи, організаційне забезпечення включає в себе діяльність цих органів.

Ресурсне забезпечення прав і свобод людини та громадянина проявляється через сукупність таких показників, як матеріально-технічне, фінансово-економічне, кадрове, наукове та інформаційне забезпечення. Тобто, цей елемент системи включає в себе ті засоби, за допомогою яких можна досягнути головного результату забезпечення прав і свобод.

Наостанок слід зазначити, що права людини і громадянина в Україні можуть обмежуватись тільки у випадках, прямо передбачених Конституцією і з метою: врятування життя людей та майна; запобігання кримінальному правопорушенню чи його припинення; забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту; забезпечення охорони здоров'я і моральності населення, захисту репутації або прав і свобод інших людей; запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно.

Пряме ж втручання державної влади у реалізацію своїх прав особою можливе лише за умови, якщо таке втручання буде закріплене на законодавчому рівні, відповідати положенням Основного Закону та юридично обґрунтованим. При

цьому кожен сам повинен мати право обирати спосіб захисту своїх порушених прав, незалежно від віку, статі, раси, релігійних переконань, місця проживання.

***Завдання.** Перерахуйте основні міжнародні правові акти в галузі прав людини (згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та закони України, які закріплюють права і свободи людини та громадянина.*

2. Конституційне правосуддя та права людини

Права та свободи людини і громадянина є однією з найважливіших суспільних цінностей, головним об'єктом більшості конституційно-правових відносин. Ефективність їх виконання, використання та дотримання визначається на законодавчому рівні, врешті їх реальність залежить від рівня їх захищеності, гарантованості. Тому важливим елементом забезпечення прав і свобод людини та громадянина, на рівні органів публічної влади, які виступають інституційними гарантіями забезпечення статусу Конституції України, як закону найвищої юридичної сили, являються органи конституційної юрисдикції. Відповідно до статті 147 Конституції України, єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України. В цьому сенсі вивчення ролі та значущості діяльності цього органу державної влади в процесі забезпечення прав і свобод людини та громадянина постає як одне з важливих завдань судочинства в цілому.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України (далі – Суд) є орга-

ном конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

***Завдання.** Який склад Конституційного суду та хто його призначає?*

Слід відзначити належність Конституційного Суду України до європейської моделі конституційної юрисдикції, яка передбачає більш широку компетенцію конституційних судів, ніж встановлення відповідності конституції певних правових актів, визначає роль і місце єдиного органу конституційної юрисдикції в захисті прав і свобод людини та громадянина. Вагомою ознакою ролі Конституційного Суду України у захисті прав і свобод людини є його компетенція. В цілому, повноваження Суду закріплені в ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», проте реалізацію Конституційним Судом України функцій захисту прав і свобод необхідно розглядати лише в декількох аспектах. Зокрема, відповідно до ст. 159 Конституції України Конституційний Суд України повинен прийняти висновок, тобто здійснити свого роду експертизу законопроектів, про внесення змін в Конституцію на предмет того, чи передбачають скасування або обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Основною ж формою захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина при здійсненні Конституційного

правосуддя слід вважати правозастосовну діяльність Конституційного Суду з розгляду і вирішення в установленому законом порядку спорів з питань конституційності відповідних нормативних актів. Конституційне правосуддя є універсальною формою захисту Конституції, оскільки забезпечує розгляд будь-якого порушення її положень законами чи іншими нормативними актами, в тому числі щодо прав і свобод людини та громадянина.

Дана форма Конституційного правосуддя реалізується шляхом подання до Суду конституційного подання. Відповідно до Конституції України суб'єктами права на конституційне подання є: Президент України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

***Завдання.** Згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України», конституційним поданням є подане до суду письмове клопотання щодо:*

Надзвичайно важливою формою забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина є офіційне тлумачення Конституції України та законів України, яке здійснюється на підставі подання до Суду конституційного звернення. Важливість офіційного тлумачення Конституції України та законів України зумовлена перш за все сутністю і роллю тлумачення. Важко уявити, як можна було б реалізувати конституційні права і свободи без з'ясування їх змісту, обсягу, взагалі матеріалізованої волі законодавця. Тому можна ствер-

джувати, що офіційне тлумачення сприяє найбільш повному розумінню і, відповідно, реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Суб'єктами права на конституційне звернення є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України.

Наступною формою забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина є конституційне звернення про надання висновку щодо: відповідності Конституції України чинного міжнародного договору України або міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість; відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України; відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України тощо.

Суб'єктами права на відповідне конституційне звернення є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України.

Завдання. *Визначте, з яких саме підстав, згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України», наступні суб'єкти мають право на конституційне звернення:*

- 1) Президент України _____;
- 2) Верховна Рада України _____;
- 3) Кабінет Міністрів України _____;
- 4) Сорок п'ять народних депутатів України _____.

Останньою формою конституційного правосуддя у сфері прав людини є конституційна скарга. Конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права [3, ст. ст. 55, 56]. Слід зазначити що індивідуальне конституційне звернення є ефективною формою захисту основних прав і свобод людини та громадянина.

Завдання. Які, на вашу думку, повинні бути зазначені обов'язкові реквізити в конституційній скарзі?

1. _____;
2. _____;
3. _____;
4. _____;
5. _____.

У підсумку слід зазначити, що Конституційний Суд України посідає провідне і водночас особливе місце в механізмі захисту основних прав і свобод людини та громадянина. Він сприяє розкриттю змісту конституційних прав і свобод, що дає можливість їх повнішої реалізації. Шляхом контролю нормативно-правових актів він захищає права і свободи та усуває причини їх порушень. Практика, рішення і правові позиції Конституційного Суду України стали орієнтиром у діяльності

органів судової, виконавчої та законодавчої влади в питаннях, що стосуються прав і свобод. Захист прав і свобод є одним з головних завдань Суду і здійснюється ним шляхом реалізації сукупності його повноважень.

3. Судовий захист прав людини в Україні

Однією з найважливіших конституційних гарантій забезпечення та захисту прав і свобод особи є закріплення права на судовий захист.

Статтею 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Тобто, суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до вимог законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею Конституції України не може бути обмежене.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», система судоустрою України складається з місцевих судів, апеляційних судів та Верховного Суду. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до вищевказаного Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Якщо особа пройшла всі судові інстанції в Україні, однак вважає (і для цього є законні підстави), що її права все ж залишилися належним чином незахищені чи порушені, особа може звернутися до Європейського суду з прав людини.

Завдання. Визначте та перерахуйте, які суди відносяться до місцевих судів, апеляційних судів та вищих спеціалізованих судів.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

В даному випадку захист конституційних прав і свобод людини та громадянина реалізується шляхом подання до місцевого суду позовної заяви, оформленої у встановленому законодавством порядку. Звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів має право кожна особа. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах.

Завдання. Визначте та охарактеризуйте відповідно до Цивільного процесуального кодексу України цивільну юрисдикцію.

До адміністративного суду має право звернутися кожна особа, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси. Тобто, адміністративний спір – це публічно-правовий спір, у якому:

- хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або

- хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або

- хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи.

Дана форма судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина реалізується шляхом подання до адміністративної юрисдикції позовної заяви, оформленої у встановленому законодавством порядку. Звернутися до адміністративного суду у встановленому законодавством порядку має право кожна особа, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси. До суду можуть звертатися в інтересах інших осіб органи та особи, яким законом надано таке право.

Завдання. Чи розглядаються в адміністративному суді справи про адміністративні правопорушення? Обґрунтуйте свою відповідь.

Якщо ж в процесі здійснення особою господарської діяльності, при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, чи з інших підстав виник господарський спір – слід звертатися до господарського суду.

Дана форма судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина також реалізується шляхом подання до господарських судів позовної заяви, оформленої у встановленому законодавством порядку. Звернутися до господарського суду у встановленому законодавством порядку мають право юридичні особи та фізичні особи-підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Якщо ж особа постраждала від кримінального правопорушення, то захист її конституційних прав і свобод людини та громадянина буде здійснюватися в рамках кримінального провадження, тобто особа повинна написати заяву в органи досудового розслідування (поліція, СБУ, НАБУ та ін.). Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду

з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

***Завдання.** Визначте та охарактеризуйте відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, як буде здійснюватись досудове розслідування злочинів та кримінальних проступків.*

Наостанок слід зазначити, що порядок звернення до судових органів визначається: Цивільним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України, Господарським процесуальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його роль у захисті прав людини

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (далі – Уповноважений), Уповноважений – це посадова особа, що здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні, а також виконує захист прав кожного на території України.

Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх

і не тягне перегляд компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Уповноважений здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які отримує: 1) за зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників; 2) за зверненнями народних депутатів України; 3) за власною ініціативою.

Уповноважений приймає та розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах, відповідно до Закону України «Про звернення громадян».

Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини та громадянина. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений Уповноваженим, але не більше ніж до двох років.

При розгляді звернення Уповноважений: 1) відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина; 2) роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому; 3) направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення; 4) відмовляє в розгляді звернення.

Уповноважений не розглядає тих звернень, які розглядаються судами, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо зацікавлена особа подала позов, заяву або скаргу до суду.

Повідомлення про прийняття звернення до розгляду або відмову у прийнятті звернення до розгляду надсилається в письмовій формі особі, яка його подала. Відмова у прийнятті звернення до розгляду повинна бути вмотивованою.

Актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини та громадянина є:

1. Конституційне подання Уповноваженого – акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України.

2. Подання Уповноваженого – акт, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини та громадянина [10].

Завдання. *Визначте права та обов'язки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».*

Права Уповноваженого	Обов'язки Уповноваженого

5. Позасудовий захист прав людини в Україні

Захист прав людини органами виконавчої влади.

На сьогодні найбільш поширеною формою забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина є позасудовий захист прав людини в Україні, який здійснюють різноманітні органи виконавчої влади.

Важливим напрямом діяльності органів виконавчої влади щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина є надання адміністративних послуг відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги».

Даний закон визначає поняття адміністративних послуг, принципи і процедуру їх надання, перелік суб'єктів надання адміністративних послуг, а також запроваджує стандарти якості надання адміністративних послуг.

У свою чергу, адміністративні послуги можна отримати на підставі відповідної заяви (в письмовій, усній чи електронній формі), яка подається в центри надання адміністративних послуг – постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, в якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг.

Завдання. Назвіть основні принципи державної політики у сфері надання адміністративних послуг.

Наступною формою забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина органами виконавчої влади являється розгляд їх звернень. Так, громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням

щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Пропозиція (зауваження) – звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява (клопотання) – звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Клопотання – письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо.

Скарга – звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Звернення адресуються органам державної влади і органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, об'єднанням

громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань.

Звернення може бути подано окремою особою (індивідуальне) або групою осіб (колективне). Звернення може бути усним чи письмовим.

Органи державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, посадові особи зобов'язані розглянути пропозиції (зауваження) та повідомити громадянина про результати розгляду.

Органи державної влади, місцевого самоврядування та їх посадові особи, керівники та посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян, до повноважень яких належить розгляд заяв (клопотань), зобов'язані об'єктивно і вчасно розглядати їх, перевіряти викладені в них факти, приймати рішення відповідно до чинного законодавства і забезпечувати їх виконання, повідомляти громадян про наслідки розгляду заяв (клопотань).

Скарга на дії чи рішення органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, засобів масової інформації, посадової особи подається у порядку підлеглості вищому органу або посадовій особі, що не позбавляє громадянина права звернутися до суду відповідно до чинного законодавства, а в разі відсутності такого органу або незгоди громадянина з прийнятим за скаргою рішенням – безпосередньо до суду.

Звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник

відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

***Завдання.** Які звернення громадян не підлягають розгляду та вирішенню? Відповідь обґрунтуйте.*

Діяльність прокуратури та органів внутрішніх справ щодо захисту прав людини

Особливою формою забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина являється діяльність прокуратури України. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру», прокуратура України – це єдина система, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

На сьогодні систему прокуратури України становлять: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури; 4) Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

На прокуратуру покладаються такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених Законом України «Про прокуратуру» та гл. 12 розд. III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за

додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Дані повноваження прокуратура здійснює безпосередньо у випадках, визначених Законом України «Про прокуратуру» або за зверненнями громадян.

***Завдання.** Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» визначте та охарактеризуйте основні повноваження (функції) наступних прокурорів.*

Генеральний прокурор	Керівник обласної прокуратури	Керівник окружної прокуратури	Керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури

Наступним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, є Національна поліція України (далі – поліція). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про національну поліцію», завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства

і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Як правило, поліція забезпечує конституційні права і свободи людини та громадянина на підставі письмової заяви громадян про кримінальне правопорушення або в разі самостійного виявлення поліцією кримінального правопорушення. В подальшому органи досудового розслідування поліції будуть здійснюватися досудове розслідування кримінального правопорушення в рамках кримінального провадження в порядку, закріпленому в Кримінальному процесуальному кодексі України.

***Завдання.** Які завдання покладаються на наступні підрозділи поліції?*

- 1) кримінальна поліція _____;
- 2) патрульна поліція _____;
- 3) органи досудового розслідування _____;
- 4) поліція охорони _____;
- 5) спеціальна поліція _____;
- 6) поліція особливого призначення _____.

6. Діяльність неурядових правозахисних організацій та установ

Діяльність адвокатури щодо здійснення захисту прав людини

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання

організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

Адвокатуру України складають усі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність.

Видами адвокатської діяльності є:

1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави;

2) складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру;

3) захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

4) надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні;

5) представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні;

6) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами;

7) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого само-

врядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

8) надання правової допомоги під час виконання та відбування кримінальних покарань;

9) захист прав, свобод і законних інтересів викривача у зв'язку з повідомленням ним інформації про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення.

Адвокат може здійснювати інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом.

У свою чергу, адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги. Документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

***Завдання.** Хто не може займатися адвокатською діяльністю відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»?*

Діяльність Української Гельсінської спілки з прав людини щодо здійснення захисту прав людини

Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) найбільша в Україні асоціація громадських правозахисних організацій, метою якої є сприяння практичному виконанню

гуманітарних статей Заключного акту Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) 1975 року, інших прийнятих на його розвиток міжнародних правових документів, а також усіх інших зобов'язань України в сфері прав людини та основних свобод.

Українська Гельсінська спілка з прав людини була створена 1 квітня 2004 року та складається з 29 громадських правозахисних організацій-учасників. Спілка є неприбутковою та неполітичною організацією. Діє на основі Статуту громадської спілки «Українська Гельсінська спілка з прав людини» (редакція 2013 року), прийнятого Загальними зборами організацій-засновників.

Основні напрями діяльності Української Гельсінської спілки з прав людини:

- здійснення постійного моніторингу дотримання прав людини та основних свобод в Україні й інформування про факти порушень прав і свобод;
- захист прав людини та основних свобод в органах державної влади та місцевого самоврядування;
- здійснення досліджень з прав людини та основних свобод, у тому числі постійний моніторинг підготовки проєктів законів та інших правових актів;
- проведення освітніх заходів і кампаній, семінарів, тренінгів, конференцій тощо;
- сприяння розвитку мережі правозахисних організацій.

***Завдання.** Яка структура та управління Української Гельсінської спілки відповідно до Статуту громадської спілки «Українська Гельсінська спілка з прав людини» (редакція 2013 р.)?*

Тестові завдання до Розділу 4

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. До система забезпечення прав і свобод людини та громадянина не входить наступний елемент, а саме:

- 1) адміністративне забезпечення;
- 2) правове забезпечення;
- 3) організаційне забезпечення;
- 4) ресурсне забезпечення.

2. Виключте зайве: «Формами звернення до Конституційного Суду України є»:

- 1) конституційне подання;
- 2) конституційне звернення;
- 3) конституційна скарга;
- 4) конституційний позов.

3. Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» до системи судоустрою України не входять:

- 1) апеляційні суди;
- 2) місцеві суди;
- 3) касаційні суди;
- 4) Верховний Суд.

4. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини та громадянина, які отримує:

- 1) за зверненнями громадян України;
- 2) іноземців, осіб без громадянства чи їх представників;
- 3) за зверненнями народних депутатів України;
- 4) всі відповіді правильні.

5. Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі:

- 1) пояснення;
- 2) зауваження;
- 3) позовні вимоги;
- 4) претензії.

6. На прокуратуру покладаються наступні функції:

- 1) надання прокурорських послуг;
- 2) протидія злочинності;
- 3) надання допомоги особам, які потребують такої допомоги;
- 4) представництво інтересів громадянина.

7. Кримінальне провадження в поліції розпочинається на підставі подання:

- 1) заяви про злочин;
- 2) заяви про кримінальний проступок;
- 3) заяви про кримінальне правопорушення;
- 4) заяви про адміністративне правопорушення.

8. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатуру України складають:

- 1) адвокати;
- 2) адвокатські бюро;
- 3) адвокатські об'єднання;
- 4) всі відповіді правильні.

9. Адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги, яка посвідчується:

- 1) договором на виконання правових послуг;
- 2) розпискою;
- 3) ордером;
- 4) правильної відповіді немає.

10. Українська Гельсінська спілка з прав людини була створена в:

- 1) 2002 році;
- 2) 1998 році;
- 3) 2004 році;
- 4) 1996 році.

Термінологічний словник до Розділу 4

Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина – це певна система умов, які направлені на ефективну реалізацію людиною своїх прав і свобод у встановленому законом порядку.

Конституційний Суд України – це орган конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

Конституційна скарга – це подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Верховний Суд – це найвищий суд у системі судустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – це посадова особа, що здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні, а також виконує захист прав кожного на території України.

Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону.

Звернення громадян – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Прокуратура України – це єдина система, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Рекомендована література

1. Конституція України від 28.06.1996 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні / А.А. Романова // Формула права. – 2012. – № 2. – С. 599–602. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_95.

3. Про Конституційний суд // Закон України № 2136-VIII від 13.07.2017 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

4. Ткачук П., Ткачук А. Роль і місце Конституційного Суду України у захисті основних прав і свобод людини / П. Ткачук, А. Ткачук. – Вісник Конституційного Суду України. – № 4. – 2010. – С. 118–131.

5. Про судоустрій і статус суддів // Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

6. Цивільний процесуальний кодекс України // Закон України № 1618-IV від 18.03.2004 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

7. Кодекс адміністративного судочинства України // Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

8. Господарський процесуальний кодекс України // Закон України № 1798-XI від 06.11.1991 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n1513>.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України // Закон України № 4651-VI від 03.04.1991 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Закон України № 776/97-ВР від 23.12.1997 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

11. Про адміністративні послуги // Закон України № 5203-VI від 06.09.2012 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

12. Про звернення громадян // Закон України № 393/96-ВР від 02.10.1996 року. – Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

13. Про прокуратуру // Закон України № 1697-VII від 14.10.2014 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

14. Про Національну поліцію // Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

15. Про адвокатуру та адвокатську діяльність // Закон України № 5076-VI від 05.07. 2012 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

16. Українська Гельсінська спілка з прав людини // Офіційний веб-сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua>.

Розділ 5

МІЖНАРОДНІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Органи ООН, які займаються питаннями прав людини.
2. Органи, створені у відповідності до міжнародних конвенцій з прав людини.
3. Процедури, що застосовуються для забезпечення поваги прав людини.

1. Органи ООН, які займаються питаннями прав людини

Організація Об'єднаних Націй (United Nations Organization, United Nations) – найбільша міжурядова організація з підтримання миру й безпеки, розвитку міжнародного співробітництва на глобальному рівні. Вона створена в 1945 р. з ініціативи провідних держав антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Китай, Велика Британія, Франція). Днем заснування організації є 24 жовтня 1945 р. Відтоді набув чинності конституційний документ організації – Статут ООН, підписаний 26 червня 1945 р. на Сан-Франциській конференції 1945 р.

Країнами-засновниками ООН вважається 51 держава. Серед них була і Україна (тоді – УРСР), запрошення делегації якої на Сан-Франциську конференцію 1945 р. було результатом міжнародного визнання внеску українського народу

в перемогу в Другій світовій війні. Делегація УРСР однією з перших підписала Статут ООН, зробивши внесок у його розробку.

***Завдання.** Назвіть десять відомих вам країн-засновниць ООН.*

Відповідно до Статуту ООН серед цілей діяльності ООН, крім таких, як підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, налагодження міжнародного співробітництва у вирішенні проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, узгодження зусиль націй щодо досягнення спільних цілей тощо, закріплена і мета про сприяння в забезпеченні прав людини та основних свобод.

З метою реалізації цієї мети члени ООН зобов'язані діяти відповідно до принципів суверенної рівності, сумлінного виконання взятих на себе за Статутом ООН зобов'язань, розв'язання міжнародних конфліктів мирними засобами та без загрози миру в усьому світі, відмови в міжнародних відносинах від загрози сили або її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, готовності надання всілякої допомоги ООН у всіх її діях, які вживаються на основі Статуту ООН.

В ООН створено систему органів (Генеральна асамблея, Економічна та Соціальна Рада, Комісія з прав людини, Комітет проти катувань, Комітет з ліквідації дискримінації по відношенню до жінок, Міжнародний суд, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародна організація праці, Організація

Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та інші), які мають своїм завданням дотримання прав людини у всьому світі в різноманітних їх проявах та за різними суб'єктами.

Ця система набуває свого розвитку і поступово вдосконалюється.

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй (далі – ГА ООН) – один із головних органів ООН, який визначає її політику.

До складу ГА ООН входять усі держави-члени ООН. Кожна держава має однаковий з іншими правовий статус, незалежно від її площі, чисельності населення, рівня економічного розвитку. Діяльність ГА ООН регулює Статут ООН. Пріоритетними напрямками у роботі ГА ООН є міжнародне співробітництво з підтримання миру та безпеки, роззброєння, соціального, економічного і національно-культурного розвитку всіх держав, охорони довкілля.

Необхідно відзначити повноваження ГА ООН щодо прав людини, які закріплені в п. 1 ст. 13 Статуту ООН, а саме: «Генеральна Асамблея організовує дослідження і робить рекомендації з метою ... сприяння міжнародному співробітництву в області економічної, соціальної, культури, освіти, охорони здоров'я і сприяння здійсненню прав людини й основних свобод для усіх, без розходження раси, статі, мови і релігії».

Будучи представницьким органом ООН, Генеральна Асамблея розглядає і затверджує нормативні документи у сфері прав людини.

Так, наприклад, у 1948 р. Асамблея ухвалила Загальну декларацію прав людини, в 1965 р. – Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, в 1966 р. – Міжнародні пакти про права людини, в 1989 році – Конвенцію про права дитини. Така робота в Асамблеї триває на постійній основі.

Слід згадати і резолюцію Асамблеї, яка визнає принципи Нюрнберзького трибуналу, що мають відношення до воєнних злочинів і злочинів проти людства, у ролі принципів сучасного міжнародного права. Завдяки такому підходу Комісія міжнародного права ООН включила Нюрнберзькі принципи в проєкт Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, і нормотворчий процес у цьому напрямку завершився 9 грудня 1948 р. прийняттям (знову ж Генеральною Асамблеєю) Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього.

Важливим елементом у роботі Асамблеї є нагляд за здійсненням рішень всесвітніх самітів і конференцій, які зачіпають і фундаментальні питання забезпечення прав людини. Як приклад можна навести Всесвітню конференцію з прав людини (Відень, 1993 р.), Саміт тисячоліття й, особливо, Всесвітній саміт 2005 р., який ініціював повномасштабну реформу правозахисного напрямку діяльності ООН.

Завдання. Назвіть основні завдання Генеральної Асамблеї ООН.

1. _____;
2. _____;
3. _____;
4. _____;
5. _____.

Генеральна Асамблея має великі повноваження в галузі захисту і заохочення прав людини. Її діяльність на цьому напрямку має розгалужений і різноплановий характер.

Рада ООН з прав людини (далі – РПЛ ООН) була створена 15 березня 2006 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН замість скасованої Комісії ООН з прав людини.

До складу РПЛ ООН входять 47 держав-членів, які обираються членами ГА ООН шляхом прямого таємного голосування за географічним розподілом. Члени РПЛ ООН виконують свої повноваження протягом трьох років і не мають права на переобрання після двох поспіль термінів членства.

Протягом року проводиться не менше трьох сесій РПЛ ООН, загальна тривалість яких складає десять тижнів. Передбачено також механізм скликання спеціальних сесій, наприклад, з метою попередження масштабних порушень прав людини та швидкого реагування на надзвичайні ситуації у сфері прав людини.

В роботі РПЛ ООН можна виділити п'ять основних напрямків: тематичний, країновий, контрольний, інституційний та організаційно-процедурний.

Тематичний напрямок діяльності найбільш широкий. РПЛ ООН зобов'язується сприяти навчально-просвітницької діяльності в області прав людини, служити форумом для обговорення тематичних питань щодо всіх прав людини, робити рекомендації в цій галузі, у тому числі ГА ООН, щодо подальшого розвитку міжнародного права. В рамках тематичної діяльності Рада бере активну участь у нормотворчості в правозахисній сфері.

Для узагальнення досвіду і практики, підготовки досліджень і розробки рекомендацій у рамках РПЛ ООН функціонує кілька десятків тематичних спеціальних процедур – експертів, які діють в особистій якості і спеціалізуються по тій або іншій темі.

Країновий напрямок роботи РПЛ ООН обумовлено повноваженнями розглядати ситуації, пов'язані з порушенням прав людини, включаючи грубі і систематичні порушення, і робити по ним свої рекомендації, а також швидко реагувати на надзвичайні ситуації в області прав людини.

РПЛ ООН зобов'язана сприяти діяльності з надання консультаційних послуг, надання технічної допомоги і створення потенціалу, що буде здійснюватися в консультації із зацікавленими державами і з їхньої згоди.

Міжнародний контроль – це напрямок по перевірці компетентним органом виконання державою прийнятих ним за міжнародним договором зобов'язань. Він є одним з ключових інструментів забезпечення виконання норм міжнародного права.

Погоджуючись на міжнародно-правове регулювання основних прав і свобод людини, держави беруть на себе відповідні зобов'язання. Об'єкти таких обов'язків – права людини – втілюються в життя самими державами, однак їх здійснення підлягає контролю з боку міжнародного співтовариства. У цьому полягає одна з принципових специфічних рис міжнародно-правового регулювання прав людини.

Одним з найважливіших інструментів прямого контролю є спеціальні сесії Ради, які проводяться в будь-який час на вимогу держави-члена Ради при підтримці однієї третини держав-членів. Як правило, приводом для їх скликання є гострі ситуації з дотриманням прав людини в окремій країні або на території.

РПЛ ООН може створювати тимчасові спеціальні контрольні механізми. До них відносяться різного роду місії по встановленню фактів, комісії з розслідування і т. д. Як правило, такі механізми створюються для одночасного розслідування порушень прав людини, здійснених в контексті конкретних подій, і їх мандат зазвичай носить разовий характер.

Інституціональний напрям у роботі РПЛ ООН передбачає сприяння ефективній координації та інтеграції діяльності, що стосується прав людини, в рамках системи ООН.

Організаційно-процедурний напрям у початковий період функціонування РПЛ ООН був одним з найважливіших. У перші півтора року Рада формувала систему допоміжних органів і визначала модальності власної роботи, потім ця діяльність перейшла у фазу «тонкої настройки», яка продовжується і в даний час.

Завдання. Назвіть основні напрямки в роботі Ради ООН з прав людини.

1. _____;
2. _____;
3. _____;
4. _____;
5. _____.

Міжнародний Суд ООН (далі – МС ООН) є головним судовим органом ООН. Статут Суду є невід’ємною частиною Статуту ООН. Всі члени ООН є учасниками Статуту. Держави, які не є членами ООН, можуть приєднатися до Статуту МС ООН.

МС ООН складається з п’ятнадцяти осіб, що утворюють колегію суддів, обраних незалежно від їхнього громадянства з числа осіб високих моральних якостей, що відповідають вимогам, існуючих у їхніх державах для призначення на вищі судові посади, або які є юристами з визнаним авторитетом у сфері міжнародного права (статті 2 і 3 Статуту ООН).

Суд обирає Голову та Віце-голову на строк три роки з правом їхнього переобрання. Члени Суду обираються на дев’ять років і можуть бути переобрані. Місцеперебуванням Суду є Гаага.

Завдання. Які вимоги пред’являються до кандидатів у судді Міжнародного суду ООН?

1. _____;

2. _____;
3. _____;
4. _____;
5. _____.

Офіційними мовами Суду є французька та англійська (на вибір сторін). Держави-сторони виступають через представників, які можуть користуватися в Суді допомогою довірених осіб або адвокатів. Судочинство здійснюється у письмовій та усній формах.

Яскравим прикладом справ, які розглядає МС ООН, стала так звана «шкільна справа», в якій Палата визнала неправомірною практику сілезької влади, що вимагала підтвердження німецької національності дітей для отримання дозволу на навчання в німецьких школах.

Ще одна справа, яка має правозахисний вимір, це «справа про обприскування гербіцидами з повітря». Вона стосується дотримання права на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я шляхом збереження здорового навколишнього середовища.

Суд володіє певним інструментарієм примусу щодо виконання правозахисних зобов'язань або недопущення подальших порушень. Зокрема, він може винести постанови про тимчасові заходи, обов'язкові для виконання сторонами.

Не можна не згадати про постанову Суду 1993 р. про тимчасові заходи по справі «Застосування Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього», в якому Суд зобов'язав Югославію дотримуватися положень даної Конвенції. Однак інші питання прав людини, порушені в позові, не були включені в тимчасові заходи на тій підставі, що вони не стосувалися суті остаточного рішення.

Слід виділити і дві схожих справи, пов'язані зі стратою. Це «Віденська конвенція про консульські зносини» і «Справа Ла Гранда». В обох випадках МС ООН застосував тимчасові заходи в цілях припинення виконання смертного вироку.

Консультативний висновок Міжнародного Суду є лише вираженням думки міжнародних суддів з того або іншого юридичного питання міжнародного права.

Зазначимо, що Міжнародний Суд ООН, незважаючи на обмежену компетенцію, вносить важливий внесок як безпосередньо в захист прав людини, так і прогресивний розвиток міжнародного права в цій сфері.

***Завдання.** Які ще органи ООН, що займаються питаннями прав людини, вам відомі?*

1. _____;
2. _____;
3. _____;
4. _____;
5. _____.

2. Органи, створені у відповідності до міжнародних конвенцій з прав людини

Комітет з прав людини створений у 1976 р. у результаті вступу в силу Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (далі – Пакт).

Він є одним із найважливіших «договірних органів» (treaty bodies) у галузі захисту прав людини універсального характеру, створеним на основі і з метою імплементації вищевказаного Пакту. Такі органи, що утворюються для спостереження за дотриманням конкретного договору по правах людини,

складаються з незалежних експертів (тобто не представників держав, а спеціалістів в особистій якості). Ці органи іноді називаються юридичними органами по правах людини.

Строк повноважень членів Комітету – 4 роки з можливістю переобрання.

Комітет має право (а фактично і створений з метою) здійснювати контроль над дотриманням положень Пакту шляхом розглядів:

- 1) періодичних доповідей держав-учасників про прийняті ними заходи для реалізації положень Пакту;
- 2) скарг держав-учасників про порушення положень Пакту;
- 3) скарг індивідів при порушенні державою-учасником прав, закріплених у Пакті.

Відповідно до ст. 40 Пакту, його держави-учасниці зобов'язуються подавати доповіді про здійснені ними заходи для втілення у життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про прогрес, досягнутий у застосуванні цих прав. Крім доповіді, у ході її розгляду Комітет може вимагати від держав надання додаткової інформації у вигляді додаткової доповіді.

Основною функцією подання та розгляду цих доповідей вважається проведення регулярних та систематичних перевірок досягнутого прогресу в реалізації договірних зобов'язань з метою налагодження діалогу між відповідними міжнародними контрольними органами та даною державою-учасницею, щоб надати останній допомогу із внесення поправок в її внутрішнє законодавство і практику, які вимагаються згідно з її міжнародними договірними зобов'язаннями.

Всіляко вітається участь міжнародних неурядових організацій, що надають інформацію про стан справ у галузі громадянських і політичних прав у країнах, чії доповіді будуть обговорюватися на найближчих засіданнях Комітету.

Комітет не виносить ніякого рішення по доповіді, не визнає його задовільним або незадовільним. Члени Комітету не тільки у своїх питаннях і виступах по конкретних статтях Пакту, але і головним чином у заключному слові, дають оцінку доповіді в цілому і його окремим положенням, роблять висновки про здійснення державою вимог Пакту.

До компетенції Комітету ООН з прав людини належить розгляд двох видів повідомлень про порушення прав та свобод, закріплених у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р.: ті, які надходять від держав-учасниць Пакту, та індивідуальні повідомлення від громадян держав-учасниць.

Обидва ці механізми спрямовані на забезпечення дотримання державами-учасницями взятих на себе зобов'язань згідно з Пактом та відновленню порушених прав і свобод.

Завдання. *Наведіть приклади прав людини, що закріплені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р.*

Механізм подання індивідуальних скарг (англ. *individual complaints*) до Комітету ООН з прав людини застосовується доволі часто і нині виступає одним із найефективніших механізмів у сучасному міжнародному праві.

Комітет регулярно видає зауваження загального порядку, які тлумачать окремі положення Пакту і розвивають їх або ж коментують застосування зобов'язань держав за Пактом до окремих категорій населення, наприклад негромадянам. Ці зауваження не мають юридично зобов'язуючого характеру, однак враховуються Комітетом при розгляді доповідей

державами – при їх підготовці. Крім того, посилення і витяги з них активно використовуються в резолюціях органів ООН (Генеральної Асамблеї, Ради з прав людини тощо).

Активно в своїх рішеннях на практику Комітету посиляється і Європейський суд з прав людини при дослідженні стандартів прав людини (наприклад, справа «Бака проти Угорщини»).

Комітет проти катувань (тортур) створений у 1987 р. у відповідності з положеннями Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання 1985 р.

Комітет завчасно (як правило, за рік) складає список держав, доповіді яких будуть розглядатися на його майбутніх сесіях. По кожній країні призначаються два доповідачі з числа членів Комітету. На підставі доповіді, попередніх заключних зауважень і рекомендацій, а також інформації з альтернативних джерел (ООН, її органи та механізми, регіональні контрольні процедури в області прав людини, національні правозахисні установи, неурядові організації тощо) вони готують список додаткових питань. Список публікується і заздалегідь перепроваджується зацікавленій державі, яка має направити письмові відповіді на них.

Розгляд доповідей Комітет, як і інші договірні органи, проводить у ході регулярних сесій у форматі інтерактивного діалогу з представниками держави-учасника. За підсумками діалогу формуються заключні зауваження та рекомендації, які потім передаються зацікавленій державі.

В окремих випадках Комітет може зажадати від підзвітної держави направлення інформації про виконання окремих рекомендацій протягом року. У таких випадках один з експертів призначається доповідачем, який бере це питання на контроль.

Доповіді, додаткові питання, відповіді на них, заключні зауваження та коментарі держав публікуються в Інтернеті. Доповіді, крім того, передаються Генеральним секретарем ООН всім учасникам Конвенції.

Іншою важливою функцією Комітету є проведення конфіденційного розслідування за обґрунтованими даними про систематичне застосування катувань на території держави-учасниці Конвенції. Після отримання такої інформації Комітет пропонує зацікавленій державі співпрацювати у її розгляді та представити свої зауваження. Потім Комітет може призначити одного або декількох своїх членів для проведення конфіденційного розслідування. За згоди зацікавленої держави розслідування може включати відвідання її території.

По закінченні розслідування Комітет направляє державі його результати, а також власні зауваження та пропозиції. Після консультацій із зацікавленого державою Комітет може прийняти рішення про включення короткого звіту про результати роботи у свою щорічну доповідь.

Комітет також наділений певними повноваженнями у відповідності з набранням чинності 22 червня 2006 р. факультативним протоколом до Конвенції. Комітет розглядає щорічні доповіді Підкомітету з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, має право виступати з публічними заявами або оприлюднити окремі доповіді Підкомітету у разі відмови держави-учасника Протоколу співпрацювати з останнім.

Також Комітет має право продовжити з 3 до 5 років період відстрочки виконання державою-учасником своїх зобов'язань щодо деяких положень Протоколу. У 2007 р. Комітет вперше впровадив факультативну процедуру складання доповідей, згідно з якою зацікавлена держава готує доповідь з урахуванням зауважень і запитань, завчасно спрямованих

Комітетом. Тим самим поєднуються етапи подання періодичної доповіді і відповіді на додаткові питання. У 2010 р. аналогічна процедура була прийнята Комітетом з прав людини.

***Завдання.** Назвіть повноваження та функції комітету проти катувань.*

Міжнародна організація праці (далі – МОП, (англ. *International Labour Organization*) – спеціалізована установа Ліги Націй, а після Другої світової війни – ООН, що була заснована у 1919 р. урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці. У 20 столітті першочерговими завданнями діяльності Міжнародної організації праці є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю і безробіттям, заборона дитячої праці.

В роботі МОП беруть участь представники роботодавців, організацій трудящих та представники урядових структур. У 1946 році МОП стала першою спеціалізованою установою ООН.

Відмінна риса МОП – її трирівнева структура, в межах якої здійснюються переговори між урядами, організаціями працюючих і підприємцями. Делегати цих трьох груп представлені й можуть радитися на однакових умовах на всіх рівнях МОП. Прийняття рішень передбачає облік взаємних інтересів і досягнення спільних угод, однак особливою складністю є узгодження різних, а часто й протилежних інтересів.

Головні цілі МОП – сприяння соціально-економічному прогресу, підвищенню добробуту й поліпшенню умов праці людей та захист прав людини.

Виходячи з цих цілей, основними завданнями МОП є такі:

- розробка погодженої політики й програм, що спрямовані на вирішення соціально-трудова проблем;
- розробка й прийняття міжнародних трудових норм у вигляді конвенцій і рекомендацій для здійснення визначеної політики;
- допомога країнам, що сприяють вирішенню проблем зайнятості та скороченню безробіття;
- захист прав людини (права на працю, на об'єднання, захист від примусової праці, дискримінації та ін.);
- боротьба з бідністю, за поліпшення життєвого рівня працюючих, розвиток соціального забезпечення;
- розробка програм стосовно поліпшення умов праці та виробничого середовища, техніки безпеки і гігієни праці, охорони та відтворення довкілля;
- сприяння об'єднанням працюючих і підприємців у їх роботі спільно з урядами щодо регулювання соціально-трудова відносин;
- розробка дій стосовно захисту найуразливіших груп працюючих (жінки, молодь, люди похилого віку, працюючі емігранти).

Перелічені завдання були й залишаються головними в діяльності МОП. Разом із тим, у зв'язку з переходом економіки країн Східної Європи до ринкових відносин, МОП було надано нових пріоритетів, закріплених у програмі й бюджеті на подальші роки. Це є підтримка процесу демократизації, розвиток трипартизму, продовження боротьби з бідністю, особливо шляхом збільшення зайнятості, зокрема за допомогою організації широкої перепідготовки робочої сили.

***Завдання.** Назвіть першочергові завдання Міжнародної організації праці.*

Серед найважливіших конвенцій МОП є: «Про скасування примусової праці» (1930, 1957), «Про свободу асоціації і захист права на організацію» (1948, 1949), «Про дискримінацію в галузі праці і зайнятості» (1958), «Про політику в галузі зайнятості» (1964) та ін.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав займає унікальне положення в системі конвенційних механізмів. Це єдиний договірний орган, який не був заснований безпосередньо положеннями договору. Функціями контролю за дотриманням державами-учасниками Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП) своїх зобов'язань наділений ЕКОСОП (Економічна і соціальна Рада). Рада уповноважена приймати доповіді держав, розглядати їх, виносити рекомендації і взаємодіяти зі спеціалізованими установами ООН.

У резолюції від 1978 р. ЕКОСОП постановив заснувати для розгляду вступників робочу групу. У 1985 р. група була перетворена в Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, який функціонує до цього часу.

Комітет проводить дві триденні сесії в рік у Відділенні ООН у Женеві. Двічі на рік за три тижні збирається робоча група, яка вивчає доповіді держав і формує списки додаткових питань.

Розгляд доповіді проходить у форматі інтерактивного діалогу з делегацією зацікавленої держави. У діалозі мають право брати участь представники органів і спеціалізованих установ ООН.

За підсумками розгляду доповіді Комітет готує заключні зауваження та рекомендації, які потім передаються зацікавленим державам.

Комітет не має процедурую розгляду індивідуальних скарг або повідомлень. Відповідний факультативний протокол до МПЕСКП був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН у 2008 р. і відкритий для підписання та ратифікації.

На момент написання даного посібника він не набув чинності – для цього потрібна його ратифікація як мінімум десятима державами-учасниками МПЕСКП.

Комітет не має повноважень проводити розслідування або приймати повідомлення від держав про порушення іншими державами їх зобов'язань за МПЕСКП.

Важливою формою роботи Комітету є зауваження загального порядку, які роз'яснюють положення МПЕСКП і вказують шляхи і способи більш повного дотримання державами-учасницями своїх зобов'язань.

***Завдання.** Назвіть, у чому полягає унікальне положення Комітету з економічних, соціальних і культурних прав та за яких умов він зможе розглядати індивідуальні скарги і повідомлення.*

3. Процедури, що застосовуються для забезпечення поваги прав людини

Після Другої світової війни і вперше закріплений принцип поваги прав людини, який з'явився у п. 3 ст. 1 Статуту ООН. Він формулюється як обов'язок держав заохочувати

і розвивати повагу до прав людини й основних свобод для усіх, без різниці раси, статі, мови та релігії. Тому галузі міжнародного права захисту прав людини притаманна низка рис, нехарактерних для інших галузей міжнародного права.

По-перше, норми, які її складають, містяться, як правило, у багатосторонніх міжнародних договорах (пактах і конвенціях) універсального і регіонального характеру, у той час як для більшості інших галузей міжнародного права характерні двосторонні угоди.

По-друге, нечисленні звичаї в міжнародному праві захисту прав людини формувалися не як багаторічна повторювана практика держав (тобто як мовчазні угоди), а були споконвічно сформульовані в допоміжних джерелах міжнародного права й у міжнародних договорах. До допоміжних джерел відносяться резолюції міжнародних організацій (наприклад, Генеральної Асамблеї ООН чи Комітету Міністрів Ради Європи), рішення судових і квазісудових міжнародних органів щодо конкретних справ (наприклад, рішення Європейського суду з прав людини, думки Комітету з прав людини), доктрина, тобто думка щодо різних питань найавторитетніших у цій галузі фахівців. Міжнародні договори містять у собі звичайні норми в тих випадках, коли вони, наприклад, не охоплюючи своєю дією увесь світ, здобувають загальносвітове значення (наприклад, Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод), а також у тих випадках, коли, будучи розробленими авторитетними фахівцями і прийнятими відповідними міжнародними органами (наприклад, Генеральною Асамблеєю ООН), вони, через нератифікацію достатньою кількістю учасників, не можуть набути чинності.

Таким чином, «у договірному праві ми знаходимо більшість із правил, що складають міжнародне звичаєве право в галузі прав людини».

По-третє, що було вже коротко розглянуто вище, норми договорів про захист прав людини мають на меті не стільки створити права й обов'язки одних держав-учасників щодо інших, скільки забезпечити обов'язок держав захищати права власних громадян.

Для реалізації державами своїх зобов'язань по договорах (конвенціях, пактах) про захист прав людини створюють міжнародні контрольні механізми. Їхні функції спрямовані на контроль за виконанням державами зобов'язань перед своїми громадянами, що включають як створення відповідної законодавчої бази по захисту прав людини, так і приведення у відповідність з нею практики адміністративних і судових органів.

Таким чином, діяльність зазначених органів до певної міри порушує принципи суверенітету і невтручання у внутрішні справи в їхньому класичному варіанті, але, з іншого боку, вона сприяє реалізації вищого призначення держав – забезпечення і захисту прав людини й основних свобод.

Так, у п. 8 Декларації «Проблеми доби змін», яку 9 липня 1992 р. ухвалили на заключному засіданні Гельсінського саміту глави держав та урядів країн-учасниць ОБСЄ, проголошено: «Ми підкреслюємо, що зобов'язання, взяті в галузі людського виміру ОБСЄ, є питаннями, що представляють безпосередній і законний інтерес усіх держав-учасниць і не належать до виключно внутрішніх питань певної держави».

Головними органами контролю є комісії або комітети та суди, які повністю складаються з незалежних членів (експертів або суддів), які не є представниками своїх держав. У своїй діяльності ці органи використовують такі основні механізми:

– скарги (представлені окремими особами, групами осіб або державами);

- судові справи;
- процедури подання доповідей.

Комісії або комітети в рамках процедури, яка зазвичай іменується «квазісудовою», представляють скарги на держави. Далі контрольний орган виносить рішення, очікуючи, що відповідна держава його виконає, хоча ніякої правозастосовної процедури для цього не існує. Частіше за все така держава повинна зробити відповідну заяву або ратифікувати факультативний протокол, щоб висловити свою згоду з системою розгляду скарг.

Комітет з прав людини та Комітет з ліквідації расової дискримінації, а також Міжамериканська комісія з прав людини в Організації американських держав є органами, які розглядають скарги.

Щодо судових справ зазначимо, що у даний час діє три постійних суди, які є органами та які здійснюють контроль за дотриманням прав людини:

- Європейський суд з прав людини;
- Міжамериканський суд з прав людини;
- Африканський суд з прав людини і народів.

Організацією американських штатів був заснований Міжамериканський суд з прав людини у 1979 р. з метою інтерпретації та забезпечення роботи Американської конвенції з прав людини. У січні 2004 р. було сформовано Африканський суд, який є найостаннішим з обласних судів. Цей суд вирішує справи відповідно до Африканської хартії прав людини і народів по відношенню до держав-членів Африканського союзу. Місцезнаходження суду у місті Аруша, Танзанія. У 2006 р. були обрані судді, перше рішення суд виніс у грудні 2009 р., заявивши, що не володіє юрисдикцією розглядати справу Йогогомбаї проти Сенегалу.

Три органи, ролі яких плутають найчастіше (Європейський суд з прав людини, Європейський суд і Міжнародний Суд) дуже сильно відрізняються в плані їхньої географічної юрисдикції і видів випадків, які вони розглядають.

Європейський суд є органом Європейського Союзу. Це суд, основним завданням якого є забезпечення того, щоб законодавство Співтовариства (тобто не лише держав-членів ЄС, а і держав-учасниць ЄСПЛ) не інтерпретувалося і не застосовувалося по-різному в кожній державі-члені. Він заснований на законодавстві Співтовариства. Іноді законодавство Співтовариства може включати питання прав людини.

Міжнародний Суд (МС) є головним судовим органом ООН, він відіграє двояку роль: врегулювання у відповідності з міжнародним правом юридичних суперечок, представлених йому державами, і надання консультативних висновків з юридичних питань. Лише держави можуть порушити справу проти іншої держави, і зазвичай ці справи стосуються договорів між державами. Ці договори можуть стосуватися основних відносин між державами (наприклад, комерційних або територіальних), або можуть бути пов'язані з питаннями прав людини.

Держави повинні надавати періодичні доповіді, яких вимагає більшість угод у сфері прав людини. Ці доповіді складаються державами, які керуються рекомендаціями контрольного органу. Мета такої звітності, а також її подальший огляд відповідним органом моніторингу, є чесним обміном питаннями, з якими зіштовхуються правозахисники у своїх зусиллях на шляху до реалізації відповідних прав. Ці доповіді підлягають відкритому обговоренню і носять назву «державного діалогу». Державні доповіді розглядаються разом із будь-якими «тіньовими звітами» недержавних та неурядових організацій, які базуються на власних джерелах і аналізі зі

звертаннями до документів цієї держави. Після діалогу між представниками державних і незалежних членів експертного органу з моніторингу цей орган надає свої зауваження щодо відповідності цієї держави стандартам, які містяться в обов'язковому документі, що розглядається. У свою чергу ці спостереження стосуються як позитивних, так і критичних аспектів документів держави. Прикладами документів, які потребують надання таких періодичних звітів, є «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права», «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права», «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» тощо.

З метою не тільки реагувати на випадки порушення прав людини, але також запобігати їм, у рамках низки документів для забезпечення постійних візитів були також розроблені надійніші процедури.

Один такий приклад надає Європейська конвенція з попередження катувань і нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання. В її основі лежить система відвідувань членами Європейського Комітету з попередження катувань і нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання місць позбавлення волі: наприклад, в'язниць і приймальників-розподільників для неповнолітніх, відділень поліції, армійських казарм і психіатричних лікарень. Члени Комітету з'ясовують, як поводяться із затриманими, і в разі необхідності рекомендують вжити заходів щодо забезпечення дотримання права не зазнавати катувань або нелюдського поводження. Цей механізм надихнув собою розробку аналогічного механізму ООН. Делегації Конвенції проти катувань періодично відвідують держави, які є учасниками Конвенції, але існує можливість організувати спеціальні додаткові візити, якщо це необхідно.

Необхідно зробити висновки, щоб домогтися того, щоб держави гарантували права людини на національному рівні і розробили належний механізм усунення будь-яких порушень.

Одночасно потрібно чинити тиск на держави, щоб вони визнавали ті механізми, які передбачають застосування правової санкції.

Завдання. Заповніть таблицю. Назвіть географічну юрисдикцію судів.

Європейський суд з прав людини	Європейський суд	Міжнародний Суд ООН

Тестові завдання до Розділу 5

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. Чи породжують рекомендації Генеральної асамблеї ООН правові зобов'язання для держав-учасниць ООН:

- 1) так, рекомендації Генеральної асамблеї ООН породжують правові зобов'язання, які повинні бути виконані державою-членом;
- 2) так, породжують, але лише в частині, що не суперечить національному законодавству;
- 3) ні, не породжують, але мають вагомий авторитет, завдяки якому впливають на дії держави-члена щодо дотримання прав людини та основних свобод;
- 4) ні, взагалі не породжують ніяких наслідків.

2. В якому випадку може бути скликана спеціальна сесія Ради ООН з прав людини:

- 1) у випадку загострення економічної ситуації в країні або регіоні;
- 2) при наявності гострої ситуації з дотриманням прав людини в окремій країні або на території;
- 3) у випадку критичного погіршення клімату у визначеному регіоні;
- 4) при загрозі збройного конфлікту.

3. Чи має Міжнародний Суд ООН інструменти примусу щодо виконання правозахисних зобов'язань:

- 1) ні, не має. Рішення МС ООН мають виключно рекомендаційний характер;
- 2) має, але лише в межах, визначених сторонами на початок спору;
- 3) має незалежно від будь-яких обставин;
- 4) має, але тільки в процесі розгляду справи.

4. Початкова доповідь подається державою-учасницею Міжнародного пакту про громадянські і політичні права:

- 1) протягом 6 місяців з моменту вступу пакту для такої держави в силу;
- 2) протягом 1 року з моменту вступу пакту для такої держави в силу;
- 3) протягом 5 років з моменту вступу пакту для такої держави в силу;
- 4) не подається взагалі.

5. У випадку проведення Комітетом проти катувань розслідування, чи мають його члени право відвідати територію зацікавленої держави:

- 1) так, мають таке право в будь-якому випадку;
- 2) ні, ні при яких обставинах вони не можуть відвідати територію зацікавленої держави;
- 3) так, але лише за згодою зацікавленої держави;
- 4) так, але тільки офіційні установи зацікавленої держави.

6. Головними завданнями Міжнародної організації праці ООН є:

- 1) боротьба з голодом та хворобами;
- 2) дотримання політичних та громадянських прав;
- 3) боротьба з бідністю та безробіттям;
- 4) перешкоджання виникненню збройних конфліктів.

7. Чи має право Комітет з економічних, соціальних і культурних прав ООН проводити власні розслідування:

- 1) так, має таке право;
- 2) ні, не має такого права;
- 3) так, має таке право, але за наявності згоди держави-учасниці;
- 4) так, має таке право, але з дозволу Генеральної асамблеї ООН.

8. Принцип поваги прав людини вперше закріплений:

- 1) у Великій хартії вольностей 1215 р.;
- 2) у Європейській конвенції з попередження катувань і нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання;
- 3) у Статуті ООН;
- 4) у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права.

9. Громадянин України має право звернутися з позовом проти своєї держави до:

- 1) Міжнародного Суду ООН;
- 2) Європейського суду з прав людини;
- 3) Міжнародного кримінального суду;
- 4) Європейського суду справедливості.

10. Контроль за дотриманням норм Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. здійснює:

- 1) Рада з Опіки ООН;
- 2) Рада з прав людини ООН;
- 3) Комітет з прав людини;
- 4) Секретаріат ООН.

Термінологічний словник до Розділу 5

Статут Організації Об'єднаних Націй – міжнародна угода, що засновує міжнародну організацію ООН; підписаний 26 червня 1945 року в Сан-Франциско на заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй зі створення Міжнародної Організації п'ятдесятьма державами (Австралія, Аргентина, Білоруська Радянська Соціалістична Республіка, Бельгія, Болівія, Бразилія, Велика Британія, Венесуела, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Греція, Данія, Домініканська Республіка, Єгипет, Індія, Ірак, Іран, Канада, Китай, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Ліберія, Ліван, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нікарагуа,

Нова Зеландія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Саудівська Аравія, Сирія, СРСР, США, Туреччина, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Уругвай, Філіппінська Республіка, Франція, Чехословаччина, Чилі, Еквадор, Ефіопія, Югославія і Південно-Африканський Союз) і набув чинності 24 жовтня 1945 року після того, як був ратифікований постійними членами Ради Безпеки ООН.

Права людини – комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в суспільстві.

Принципи Нюрнберзького трибуналу (Нюрнберзькі принципи) – являють собою звід основоположних правових принципів, які характеризують діяння, які, згідно з міжнародним правом, є злочинами проти миру і безпеки людства. Документ був створений Комісією міжнародного права Організації Об'єднаних Націй з метою кодифікації правових принципів, що лежать в основі Нюрнберзького процесу над членами нацистської партії після Другої світової війни.

Громадянські і політичні права – права та свободи, які захищають людину, громадянина від несправедливості з боку уряду й держави та забезпечують можливість брати участь у громадянському й політичному житті суспільства.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) – прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року і набрав чинності 3 січня 1976 року. На квітень 2010 року в пакті бере участь 160 держав; крім них, його підписали ще 6 держав. Передбачає насамперед міжнародний захист на світовому рівні індивідуальних, але не колективних прав і свобод людини.

Ратифікація – процес, згідно з яким надається згода уповноваженим органом законодавчої влади на обов'язковість міжнародного документа, який з моменту затвердження

набирає юридичну силу та становить частину національного законодавства.

Квазісудові органи – це спеціалізовані органи, що мають такий же склад, формування та повноваження, що і спеціалізовані суди, але відрізняються рядом процесуальних моментів (відсутністю змагальності і гласності). Здійснюють конституційний контроль на відповідність конституції актів та дій органів публічної влади, а так само громадських об'єднань, що здійснюють публічні функції або створені (формально і/або фактично) для участі у здійсненні публічної влади.

Пакт – міжнародна угода значного політичного значення.

Конвенція – це угода між суб'єктами міжнародного права, що регулює між ними відносини через створення взаємних прав та обов'язків.

Договірні органи – механізми, створені відповідно до положень основних міжнародних договорів у галузі прав людини.

Рекомендована література

1. Статут ООН : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Історія міжнародних організацій : навч. посібник за ред. О. М. Скрипник. – Умань, 2011. – 226 с.
3. Универсальные механизмы защиты прав человека : учеб. пособие // Отв. ред. А.Х. Абашидзе. – М.: РУДН, 2013. – 320 с.
4. Шумилов В. М. Международное экономическое право в эпоху глобализации [монография] / В. М. Шумилов. – М.: Международные отношения, 2003. – 272 с.
5. Міжнародний суд ООН // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) [та ін.]. – К.: Знання України, 2004. – Т. 2. – 812 с.

Розділ 6
**ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА
ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАХИСТУ**

1. Поняття та загальна характеристика громадянських (особистих) і політичних прав і свобод людини та громадянина.
2. Система громадянських (особистих) прав і свобод людини та громадянина в Україні.
3. Право кожного на громадянство: поняття і його значення для забезпечення прав і свобод людини та громадянина.
4. Гарантії та механізми захисту громадянських і політичних прав та свобод в Україні.

**1. Поняття та загальна характеристика
громадянських (особистих) і політичних прав та свобод
людини і громадянина**

Громадянські і політичні права ґрунтуються на ліберальній філософії прав людини, відповідно до якої рівність людей розуміють як формально-юридичну рівність, тобто рівність у правах і свободах та рівність перед законом і судом.

Громадянські (особисті) й політичні права і свободи людини та громадянина мають довшу історію порівняно з іншими категоріями прав і свобод, тому їх правове закріплення є, як правило, досить чітким і визначеним.

Громадянські (особисті) права – права першого покоління, покликані забезпечувати свободу й автономію індивіда як члена громадянського суспільства, його юридичну захищеність від будь-якого незаконного зовнішнього втручання. Ця категорія прав характеризується тим, що держава визнає свободу особи у певній сфері відносин, що віддана на його розсуд і не може бути об'єктом претензій держави.

Громадянські (особисті) права – це природні, основоположні, невід'ємні права і свободи, які належать людині від народження. Вони необхідні для охорони життя, свободи, гідності людини, забезпечення вільного розвитку особистості. Вони походять від природного права на життя і свободу, яке від народження має кожна людина, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави та інших людей. Ці права дозволяють людині бути самою собою у відносинах з іншими людьми і державою.

Особисті права і свободи мають специфічні ознаки, які визначаються в наступному:

1) вони є по своїй суті невід'ємними, природними правами кожної людини, а тому безпосередньо не впливають із належності особи до громадянства держави;

2) ці права і свободи є невід'ємними і належать кожному від народження;

3) це такі права і свободи, які необхідні для охорони життя, свободи, гідності людини як особистості, а також інші природні права, тісно пов'язані з її індивідуальним, приватним життям;

4) вони особливо важливі для кожної людини, а тому їх порушення завжди найнегативнішим чином впливає на людину.

Призначення громадянських прав – забезпечення свободи й автономності індивіда, його юридичної захищеності від будь-якого незаконного зовнішнього втручання, насамперед з боку держави, її органів і посадових осіб. Ці права часто іменують «негативними», оскільки вони забезпечують так звану «негативну свободу» від втручання держави.

Політичні права – це визнані світовим співтовариством блага, яких може домогатися особистість від держави для забезпечення своєї участі в державному і громадському житті. До них належать право на громадянство, право брати участь у виборах та бути обраним, право на об'єднання, право на проведення мирних зібрань тощо. Мета цього виду прав людини – подолати відчуження особистості від влади. Політичні права – необхідна умова функціонування інших видів прав, оскільки вони є органічною складовою системи демократії і виступають як цінності, якими влада має себе обмежити.

Політичні права і свободи – важлива категорія суб'єктивних прав і свобод громадянина. Їх цілком правомірно розглядати як забезпечену законом і привселюдною владою можливість участі (як індивідуально, так і колективно) в суспільно-політичному житті держави і здійсненні державної влади. Політичні права громадян є неодмінною умовою функціонування всіх інших видів прав, оскільки вони складають органічну основу системи демократії і виступають як цінності, якими влада повинна обмежувати себе і на які повинна орієнтуватися.

На відміну від громадянських, політичні права і свободи спрямовані не на забезпечення автономії людини, а на її прояс як активного учасника політичного процесу. Політична свобода є однією з граней особистої свободи: людина як розумна істота, носій політичної свідомості і політичної волі, вправі діяти як самостійний і вільний учасник політичного

процесу. Політичні права визнаються лише за громадянами, тобто володіння політичними правами пов'язується з належністю до громадянства конкретної держави.

Громадянські і політичні права закріплені та забезпечуються на міжнародному рівні в таких основоположних документах: Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (а також два Факультативних протоколи до нього), прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 1966 року (у статтях 6–27 міститься конкретний перелік громадянських і політичних прав, які повинні бути забезпечені людині в кожній державі); Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

***Завдання.** Впишіть із основоположних міжнародних документів про права людини приклади громадянських та політичних прав.*

Документ					
Права					

2. Система громадянських (особистих) прав і свобод людини та громадянина в Україні

До громадянських (особистих) прав зазвичай відносять можливості людини, необхідні для забезпечення її фізичної і морально-психологічної (духовної) індивідуальності. Відповідно до цього громадянські (особисті) права поділяють на фізичні і духовні. Фізичні права: на життя, особисту недоторканність, свободу пересувань, вибір місця проживання, безпечне довкілля, житло тощо. Духовні права: на ім'я, честь і гідність, свободу думки (світогляду), свободу віросповідання.

***Завдання.** Вкажіть, які права більшість учених відносять до громадянських (особистих) прав і свобод людини.*

1. _____;
2. _____;
3. _____;
4. _____;
5. _____;
6. _____;
7. _____;
8. _____.

Конституція України закріплює наступні особисті права і свободи.

Невід'ємне право на життя (ст. 27). Право людини на життя проголошується всіма міжнародно-правовими актами про права людини і майже всіма конституціями країн світу як невід'ємне право людини, що охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Право на повагу до гідності кожної людини (ст. 28). Повага гідності людини є невід'ємною ознакою цивілізованої

держави. Ніякі заходи впливу на неправомірну поведінку особи не повинні бути пов'язані з посяганням на її гідність. **Гідність** – це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної людини, значимості кожної особистості як частини людського співтовариства.

Конституція встановлює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Ця норма відтворена у ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ст. 3 Європейської конвенції про захист прав та свобод людини 1950 р. та в ст. 28 Конституції України. Катування та інші жорстокі види поводження і покарання, що принижують гідність особи, розглядаються міжнародним товариством як грубі порушення прав людини. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідкам.

Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29) – означає свободу людини, право самостійно визначати свої вчинки, розпоряджатися собою, своїм часом. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Зазначене право складається з таких компонентів: 1) індивідуальної свободи особи розпоряджатися собою за своїм розсудом; 2) фізичної, моральної і психічної недоторканності особи. Право на свободу є самою свободою – можливістю здійснювати будь-які правомірні дії. У цьому праві закладено обмеження для свободи інших людей, особливо посадових осіб, які мають можливість застосовувати примус до людей.

Право на недоторканність житла (ст. 30) – означає, що ніхто не має права без законних підстав увійти до житла, а також залишатися в ньому проти волі осіб, які там прожива-

ють. Ця стаття передбачає, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. Правом на охорону житла користуються особи, які є його власниками, законними орендарями або які проживають за договором найму. При цьому житлом визнається і місце тимчасового перебування (готель, будинок-інтернат, гуртожиток, пансіонат). Недоторканність поширюється на особисті речі та папери, що виключає незаконні обшуки та вилучення документів.

Таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31) – є важливою гарантією права на недоторканність приватного життя особи, її особистої та сімейної таємниці. Тільки в порядку винятку, згідно із законом, у зв'язку з розслідуванням кримінальних справ і при наявності судового рішення може бути накладений арешт на кореспонденцію і проведено її вилучення з поштово-телеграфних установ.

Право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32) – це право проявляється в забороні без згоди особи збирати, зберігати, використовувати та поширювати конфіденційну інформацію про особу (крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини). Кожному повинна бути надана можливість знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Свобода пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33) – кожний має право вільного пересування по території України, вибрати місце свого перебування і проживання.

Свобода світогляду і віросповідання (ст. 35) – це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи, ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Ніяка релігія не може встановлюватися як державна чи обов'язкова. В Україні церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа – від церкви.

Право на шлюб (ст. 51) є правом кожної людини. Згідно з діючим законодавством, шлюб – це добровільна згода чоловіка й жінки з метою створення сім'ї.

Політичні права і свободи пов'язані з належністю до громадянства держави, а тому ними можуть користуватися виключно громадяни України. В юридичній літературі зустрічається їхній поділ на: 1) правомочності по участі в організації і діяльності держави та її органів за допомогою різноманітних форм представницької і безпосередньої демократії (виборчі права, право петицій); 2) правомочності по активній участі в житті суспільства (свобода слова і преси, свобода зборів і маніфестацій, право на об'єднання).

Завдання. Перечисліть, які права відносять до політичних.

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

Реалізуючи ці права й свободи, громадяни беруть участь в управлінні державою.

Діюча Конституція України закріпила за громадянами наступні політичні права і свободи.

Право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36) – це право надає можливість кожному громадянину для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів брати участь у діяльності політичних партій і громадських організацій, включаючи профспілки. Право на об'єднання в громадські організації забезпечує участь особи в суспільно-політичному житті. Суспільні об'єднання створюються в результаті вільного волевиявлення громадян, які об'єдналися на основі спільності інтересів для досягнення спільних цілей.

Право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38) – одне з основних політичних прав громадян, що юридично забезпечує включення громадян у сферу прийняття і здійснення державних рішень, у сферу політики. Особиста участь громадян в управлінні державними справами здійснюється шляхом їх волевиявлення на виборах, референдумах, а також особистої участі в роботі органів законодавчої, виконавчої або судової влади. Не випадково гарантіями й одночасно конкретними формами реалізації цього політичного права є цілий ряд інших прав: право обирати і бути обраним, право брати участь у референдумі, право на рівний доступ до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Ст. 124 Конституції України передбачає також участь у відправленні правосуддя через народних засідателів та присяжних.

Право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 38).

Право громадян збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39) – є формою привселюдного вираження колективної або індивідуальної

думки щодо будь-якого питання суспільного або державного життя. Зазначеними політичними свободами громадяни користуються як в інтересах розвитку своєї особистості, самовираження і самоствердження, так і для своєї активної участі в суспільно-політичному житті.

Право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів (ст. 40) – це важливе право, яке дозволяє не тільки брати участь в управлінні державними й громадськими справами, але й захищати свої конституційні права. Звернення громадян, залежно від змісту, звичайно подаються у формі заяви, скарги чи пропозиції. Закон України «Про звернення громадян» визначає порядок подачі і розгляду письмових звернень, як і прийняття по них рішень. Суть цього права полягає в можливості громадян направляти індивідуальні та колективні звернення до компетентних державних органів.

Право на свободу думки і слова (ст. 34). Думки, погляди, переконання відносяться до сфери внутрішнього життя людини, в яке без її згоди ніхто не має права втручатися. Конституція, визначаючи цю свободу, тим самим закріплює право на політичну та ідеологічну багатоманітність. ***Свобода слова*** – це безумовне право людини робити свої думки, погляди, переконання суспільною власністю. Це забезпечується не тільки гарантіями самої свободи слова, але і правом вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший засіб – на свій вибір, а також заборонаю цензури.

Завдання. Вкажіть структурні елементи свободи слова.

1) _____;

- 2) _____ ;
3) _____ .

3. Право кожного на громадянство: поняття та його значення для забезпечення прав і свобод людини та громадянина

Громадянство – це структурний елемент правового статусу особи, який розкриває головний зміст зв'язку людини і держави, взаємовідносин громадянина з державою й суспільством.

Питання громадянства в Україні регулюється Конституцією України, Законом «Про громадянство України».

Закон України «Про громадянство України» визначає *громадянство України* як «постійний правовий зв'язок особи та української держави, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках». Правовий зв'язок між особою й державою є стійким. Він виникає з моменту набуття особою українського громадянства і продовжується до її смерті (або припинення українського громадянства). Цей зв'язок не припиняється навіть у разі виїзду громадянина за межі України.

Законодавство України виходить з того, що це двосторонній зв'язок, який може припинитися тільки у встановленому законом порядку і за наявності відповідних умов в обох сторін, а не в однієї.

Громадянство є невід'ємним правом кожної людини, суть якого полягає в постійному правовому зв'язку особи з державою, що породжує у них взаємні права та обов'язки, визначає приналежність особи до держави, і в силу якого держава гарантує і захищає конституційні права та свободи своїх громадян як у країні, так і за її межами.

Право на громадянство не закріплено в Конституції України в прямій формі.

***Завдання.** Заповніть таблицю.*

Підстави прийняття громадянства України	Підстави припинення громадянства України

Громадянство є однією з істотних ознак державного суверенітету. Інститут громадянства пов'язаний не тільки з реалізацією державного суверенітету, а й з обов'язком держави забезпечувати права людини в Україні. У преамбулі Закону «Про громадянство України» зазначається, що «право на громадянство є невід'ємним правом людини». Це положення знаходиться у повній відповідності із Загальною Декларацією прав людини від 10 грудня 1948 року. І в цьому плані законодавство про громадянство України виходить із вимог міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Значення громадянства полягає також і в тому, що належність особи до громадянства забезпечує широке коло прав і свобод у різноманітних сферах життя. Так, згідно з чинним законодавством України, громадяни України мають право брати участь у керівництві державними справами шляхом участі у виборах та у всеукраїнських і місцевих референдумах; займати посади, пов'язані з належністю до громадянства України (бути Президентом України, народними депутатами, суддями, адвокатами та ін.); мають право власності

на землю. Вони наділені також іншими, не менш важливими правами й свободами, і мають право від держави вимагати захисту своїх прав. Належність до громадянства України є найважливішою передумовою обов'язку держави захищати в повному обсязі права й свободи своїх громадян, які закріплені в Конституції та законах України, не тільки на території держави, а й за її межами. Дипломатичні представництва та консульські установи України зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення громадянами України можливості в повному обсязі користуватися правами, наданими їм законодавством країни перебування, міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і Держава перебування. Україна повинна у встановленому законодавством порядку захищати їхні інтереси, що охороняються законом, а в разі необхідності – вживати заходів для поновлення порушених прав громадян України.

4. Гарантії та механізми захисту громадянських і політичних прав та свобод в Україні

Гарантії прав та свобод людини і громадянина – це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюються охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.

Система гарантій прав і свобод людини включає передумови економічного, політичного, організаційного та правового характеру, а також захисту прав і свобод. Реалізація політичних прав і свобод забезпечується двома категоріями гарантій:

– спеціальні (юридичні) гарантії – правові способи і засоби, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захища-

ються права й свободи громадян, поновлюються порушені права;

– загальні гарантії, якими охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від можливих порушень.

До юридичних гарантій відносять:

- заборону на свідоме позбавлення життя;
- заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;
- заборону піддавати людину без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим досліддам;
- право на звернення до суду;
- право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;
- право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- право на звернення до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів і міжнародних організацій;
- право будь-якими незабороненими засобами захищати свої права і свободи;
- право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, що завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю зазначених органів і осіб;
- право знати свої права та обов'язки тощо.

До загальних можна віднести ідеологічно-культурні (утвердження прав людини як цінностей і повага до права в цілому, ідеологічний плюралізм, рівень освіти тощо), політичні (демократичний режим, участь громадянського суспільства

в прийнятті публічних рішень, вплив носіїв прав на управління державою тощо), соціально-економічні (рівень розвитку економіки, її соціальна орієнтованість, повага до власності, вільний розвиток підприємництва та сприяння бізнес-діяльності на засадах дотримання прав тощо). Наявність таких гарантій залежить від загального рівня розвитку держави і суспільства.

Механізм захисту прав людини є системою нормативних, інституційних та процедурних форм і засобів захисту. Механізм захисту прав людини спрямований на відновлення права, усунення перешкод у його реалізації, попередження подібних порушень та відшкодування завданої ними шкоди. Право особи на захист належних їй прав може виражатися у таких формах:

- 1) самозахист;
- 2) використання основних способів захисту (судовий розгляд, звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування);
- 3) використання допоміжних способів захисту (звернення до суспільних інституцій, звернення до омбудсмена, привертання уваги до порушення права на різних рівнях, подання індивідуальних і колективних звернень, а також петицій).

Завдання. Перечисліть органи, установи та інституції захисту політичних і громадянських прав в Україні.

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

Тестові завдання до Розділу 6

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. Права громадянина:

- 1) існують незалежно від визнання та закріплені у законі конкретною державою;
- 2) закріплюються у законодавстві і знаходяться під захистом держави, громадянином якої є особа;
- 3) реалізуються у сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не знаходилась особа;
- 4) залежать від політичного режиму в державі.

2. Чи може бути обмежене право на свободу слова та думки, вільне висловлення своїх поглядів і переконань?

- 1) не може бути обмежене;
- 2) може бути обмежене за рішенням Конституційного Суду України;
- 3) може бути обмежене в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку;
- 4) може бути обмежене за рішення народного референдуму.

3. До громадянських (особистих) прав не належить:

- 1) право на повагу до гідності;
- 2) право на вільний розвиток своєї особистості;
- 3) право мирно, без зброї збиратися та проводити мітинги, походи й демонстрації;
- 4) право на таємницю листування.

4. Права громадянина охоплюють сферу:

- 1) взаємовідносини держави та особи;
- 2) цивільно-правові стосунки індивідів;
- 3) взаємовідносини між громадянами;
- 4) стосунки між громадянами різних держав.

5. Право на свободу думки і слова, закріплене в ст. 34 Конституції України, належить до:

- 1) соціально-політичних прав і свобод;
- 2) особистих прав і свобод;
- 3) культурних прав і свобод;
- 4) політичних прав і свобод.

6. Свободи людини:

- 1) можливості людини, що будуються на максимально вільному самовизначенні особи;
- 2) можливості діяти за власним бажанням та на власний розсуд;
- 3) право на вільне пересування особи;
- 4) можливість бути вільною від будь-яких правил поведінки.

7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН:

- 1) 10 грудня 1948 р.;
- 2) 24 грудня 1959 р.;
- 3) 16 грудня 1966 р.;
- 4) 28 червня 1996 р.

8. Правовий зв'язок між особою й державою (громадянство) виникає:

- 1) з моменту набуття особою громадянства;
- 2) з народження;
- 3) з повноліття;
- 4) з настанням 16-річного віку та отриманням паспорта громадянина.

9. Право на звернення до суду – це:

- 1) громадянське право;
- 2) політичне право;
- 3) особисте право;
- 4) гарантія захисту порушених прав.

10. Право збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації є:

- 1) формою привселюдного вираження думки щодо будь-якого питання у різних сферах життя;
- 2) правом, яке дозволяє не тільки брати участь в управлінні державними й громадськими справами, але й захищати свої конституційні права;
- 3) дозволом з боку держави;
- 4) правом на активну участь у житті суспільства.

Термінологічний словник до Розділу 6

Гідність – це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної людини, значимості кожної особистості як частинки людського співтовариства.

Ідейний плюралізм – багатство і розмаїтість політичних, економічних, моральних та інших ідей і цінностей сприяє впровадженню в політичне життя суспільства фундаментальних демократичних принципів.

Сімейне життя – це особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, які здійснюються на засадах, визначених у Сімейному кодексі України.

Житло – будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення.

Конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом.

Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Державний орган – орган державної влади, в тому числі колегіальний державний орган, інший суб'єкт публічного права, незалежно від наявності статусу юридичної особи, якому згідно з законодавством надані повноваження здійснювати від імені держави владні управлінські функції, юрисдикція якого поширюється на всю територію України або на окрему адміністративно-територіальну одиницю.

Звернення громадян – це викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Народний суверенітет – це право та спроможність народу бути єдиним джерелом державної влади, що зумовлює його повноваження створювати державу, установлювати і змінювати її конституційний лад, обирати органи державної влади, контролювати їхню діяльність, самостійно вирішувати найважливіші питання свого життя.

Рекомендована література

1. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи Людини та громадянина: навч. посіб. – Харків: Факт, 2001. – 248 с.
2. Мартинюк Р.С. Теорія прав людини: навчальний посібник. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 218 с.

3. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 332 с.

4. Кругул Ю.І. Права і свободи людини: навч. посіб. для студентів вузів / Ю.І. Кругул, В.В. Ладиченко, О.І. Орленко. – К. : Книга, 2004. – 288 с.

5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підруч. для студентів вузів / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт від 16.12.1966 р. // База даних «Законодавство України» ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

7. Закон України «Про громадянство України»: закон від 18 січня 2001 р. № 2235-III // База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

8. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»: закон від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII // База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2782-12>

9. Закон України «Про доступ до публічної інформації»: Закон від 13.01.2011 року № 2939-VI // База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17>

10. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»: Закон від 1 грудня 1998 р. № 281-XIV // База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14>

11. Закон України «Про політичні партії в Україні»: закон від 5 квітня 2001 р. № 2365-III // База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2365-14>

Розділ 7

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Загальні положення щодо соціально-економічних та культурних прав людини.

2. Способи захисту соціально-економічних та культурних прав людини.

3. Національні джерела права України, на основі яких здійснюється захист соціально-економічних і культурних прав.

4. Органи, які сприяють реалізації та захисту соціально-економічних і культурних прав людини.

5. Захист соціально-економічних та культурних прав людини через Європейський суд з прав людини.

1. Загальні положення щодо соціально-економічних та культурних прав людини

Соціальні, економічні та культурні права людини відносяться до так званого «другого покоління» прав людини, боротися за які почали пізніше, ніж за громадянські та політичні. Цю групу прав відносять до «позитивних прав», тобто для їх реалізації потрібні активні дії з боку державних органів. У той час як громадянські та політичні права та свободи вимагають здебільшого невтручання держави.

Соціальні та економічні права так нерозривно пов'язані по своїй суті, що часто використовують узагальнюючий термін «соціально-економічні права».

Вагомий внесок у розвиток соціально-економічних прав внесли країни колишнього соціалістичного табору, які наполягали на їх включенні у міжнародні документи та першими закріпили свої зобов'язання щодо таких прав у своєму національному законодавстві. На сьогоднішній день соціально-економічні права в деяких країнах та певними науковцями не визнаються конституційними. Така позиція мотивується тим, що соціально-економічні права встановлюються за допомогою оціночних понять «гідне життя», «достатній рівень життя», «справедливі та сприятливі умови праці», залежать від економічного потенціалу держави та не можуть, на їх думку, бути захищені у судовому порядку. В будь-якому випадку соціально-економічні та культурні права вважаються стандартами, до яких повинна прагнути держава.

Основними міжнародними документами, де закріплені соціально-економічні та культурні права, є:

1) на рівні Організації Об'єднаних Націй: Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;

2) на рівні Міжнародної організації праці: Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення, Конвенція про основні цілі і норми соціальної політики, Конвенція про рівноправність громадян держави, іноземців та осіб без громадянства у сфері соціального забезпечення тощо;

3) на рівні Ради Європи: Європейська соціальна хартія та Європейська соціальна хартія (переглянута), Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу, Європейський кодекс соціального забезпечення та переглянутий Європейський кодекс соціального забезпечення; Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Україна є учасницею Загальної декларації з прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення, Конвенція про основні цілі і норми соціальної політики, Європейської соціальної хартії (переглянутої).

Україна – соціальна держава (стаття 1 Конституції України); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України). Відповідно до ст. 22 Конституції України конституційні права і свободи, в тому числі економічні, соціальні та культурні, гарантуються і не можуть бути скасовані. За статтею 55 Конституції України всі права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Тобто в Україні однозначно дотримуються концепції про те, що економічні, соціальні та культурні права захищаються.

Захист соціально-економічних і культурних прав в Україні ґрунтується також на ст. 8 Конституції України, де зазначено, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Тому, у разі порушення соціально-економічних прав у сфері праці (право на свободу праці, право на оплату праці, право на відпочинок тощо) людина (працівник) може одразу звернутися до суду для їх захисту без дотримання встановлених трудовим законодавством процедур досудового розгляду трудового спору.

В Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини та громадянина» Конституції України закріплені:

– **економічні права**: право приватної власності, тобто право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41);

право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); право користуватися об'єктами суспільної власності – державної, комунальної, власності народу (статті 13, 41); право на працю (ст. 43);

– **соціальні права**: право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49);

– **культурні права і свободи**: право на освіту (ст. 53); свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Слід звернути увагу, що термін «права людини» використовується щодо відносин, які складаються між людиною та державою.

Завдання. На здійснення яких прав та принципів спрямована Європейська соціальна хартія (переглянута) (частина I Хартії)?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____;
- 6) _____;
- 7) _____;
- 8) _____;
- 9) _____;
- 10) _____;

- 11) _____.
- 12) _____.
- 13) _____.
- 14) _____.
- 15) _____.

2. Способи захисту економічних, соціальних та культурних прав людини

Захист прав – це можлива в рамках законодавства діяльність, спрямована на відновлення порушеного права, визнання невизнаного чи оспорюваного права.

Конституційні основи судового захисту прав людини закріплені ст. 55 Конституції України, де зазначено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Здебільшого способи захисту економічних, соціальних та культурних прав співпадають із способами захисту інших видів прав.

Можна виділити такі способи захисту економічних, культурних та соціальних прав:

1) юрисдикційні – передбачають звернення до певного компетентного органу; до цієї групи способів відносяться:

– судовий захист – через національну судову систему, Європейський суд з прав людини;

– адміністративний – за допомогою органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прокуратури;

– суспільний – за допомогою професійних спілок, об’єднань роботодавців, інших громадських організацій, засобів масової інформації;

– соціально-партнерський – за допомогою примирно-посередницьких органів, наприклад, трудового арбітра, незалежного посередника, примирної комісії;

2) неюрисдикційні – без допомоги певного компетентного органу, наділеного владою:

– добровільне задоволення;

– самозахист, у тому числі індивідуальний та колективний; до самозахисту відноситься також і доюрисдикційне врегулювання спорів між робітником (робітниками) та роботодавцем, відмова від виконання роботи;

– за допомогою центрів з надання безоплатної правової допомоги.

Завдання. Використовуючи статті 6¹, 9 та 15 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», складіть систему суб’єктів надання безоплатної правової допомоги.

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;

- 5) _____ ;
6) _____ ;
7) _____ .

3. Національні джерела права України, на основі яких здійснюється захист соціально-економічних та культурних прав

Захист кожного конкретного економічного, соціального або культурного права людини здійснюється з урахуванням норм загальних та спеціальних законів.

Захист прав через національну судову систему здійснюється на основі норм процесуальних кодексів України: Цивільного процесуального, Кримінального процесуального, Господарського процесуального, Кодексу адміністративного судочинства України.

Реалізації адміністративного способу захисту прав людини сприяють норми Закону України «Про звернення громадян», Закону України «Про інформацію», Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Сприяють ефективному захисту прав людини Закон України «Про безоплатну правову допомогу» та Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Захист більшої частини соціально-економічних та культурних прав здійснюється з урахуванням таких загальних законів – джерел матеріального права, як Цивільний та Господарський кодекси України, а також Кодекс законів про працю України. Крім того, для захисту кожного конкретного права в Україні слід враховувати норми наступних спеціальних законів.

Основоположним економічним правом є право власності. В Україні відповідно до статті 41 Конституції України кожен

має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Окрім Цивільного кодексу України, для реалізації та захисту цього права мають значення закони, що регулюють реєстрацію права власності, обтяжень на нього, звернення стягнення на майно, наприклад, Земельний кодекс України, закони України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їхніх обтяжень», «Про заставу», «Про іпотеку», «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», «Про виконавче провадження», «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» тощо.

Що стосується захисту права власності у відносинах між людиною та державою, то найбільш часто така необхідність виникає у зв'язку з порушенням цього права в ході реєстрації права власності, незаконної конфіскації майна або іншого незаконного позбавлення права власності; невиконанням рішень судів; масовим порушенням права власності в результаті окупації частини території держави та збройного конфлікту; відмічались випадки дискримінації певної форми права власності.

Право власності на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності підпадає під дію законів України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», а також «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків

для лазерних систем зчитування», «Про племінну справу у тваринництві», «Про науково-технічну інформацію», «Про лікарські засоби», Митний кодекс України тощо.

Згідно зі ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Відповідними законами обмежується підприємницька діяльність народних депутатів, державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, працівників прокуратури та суду, правоохоронних органів, нотаріусів. Право на підприємницьку діяльність реалізується та захищається з урахуванням норм Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», анти-монопольним законодавством тощо.

Цілий ряд соціально-економічних та культурних прав регулюється нормами трудового права. Зокрема, ст. 43 Конституції України гарантує кожному рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності; право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, право на своєчасне одержання винагороди за працю, захист від незаконного звільнення; ст. 44 – право на страйк; ст. 45 – право на відпочинок; ст. 46 – право на соціальний захист; ст. 48 – право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї тощо. Відповідно на них розповсюджуються норми Кодексу законів про працю України, норми законів про соціальне та пенсійне страхування.

Право на працю підпадає під дію Кодексу законів про працю України, Закону України «Про відпустки», Закону України «Про охорону праці» та інших численних нормативних актів у цій сфері. Є специфіка реалізації та захисту права на працю певних груп найманих працівників, що визначається законами України «Про державну службу», «Про місцеве самоврядування», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Збройні Сили України», «Про нотаріат», «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» тощо.

За порушення вимог норм права про охорону праці адміністративна відповідальність передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення: стаття 41 «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці», стаття 93 «Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості», стаття 94 «Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості», стаття 165-4 «Порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», стаття 188-4 «Невиконання законних вимог центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці».

Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за порушення в сфері охорони праці: стаття 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці», стаття 272 «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою», стаття 273 «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах», стаття 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки», стаття 275 «Порушення правил,

що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд».

Стаття 44 Конституції України говорить, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Страйк є способом захисту інших трудових прав, а реалізація права на страйк врегульована Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)».

Право на відпочинок (ст. 45 Конституції України), окрім Кодексу законів про працю України, врегульоване Законом України «Про відпустки» та спеціальними законами, що регулюють статус окремих категорій найманих працівників (державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, працівників освіти тощо).

Завдання. Які види відпусток передбачені законодавством України (рекомендується скористатись ст. 4 Закону України «Про відпустки»)?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

Право на соціальний захист в Україні врегульоване такими законами, як «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про соціальні послуги», «Про державну підтримку сімей з дітьми», Закон України «Про охорону дитинства», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають право на пенсію,

та інвалідам», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми», «Про зайнятість населення», «Про пенсійне забезпечення», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та іншими.

Законодавством для забезпечення права громадян на достатній життєвий рівень встановлено такі основні соціальні гарантії: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Встановлюються і державні соціальні гарантії для окремих категорій громадян: населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; учням професійно-технічних та студентам закладів професійно-технічної та вищої освіти; державних навчальних закладів. Передбачена індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін; надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, торгівлі та громадського харчування; забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки. Окрім цього, існують і соціальні гарантії для народних депутатів, працівників МВС, СБУ та деяких інших категорій працівників, для учасників АТО. Чинне Законодавство нашої держави встановлює

значно більше різноманітних видів пільг, соціальних виплат та соціальних послуг, ніж це передбачено Конституцією України чи міжнародно-правовими зобов'язаннями України.

Стаття 47 Конституції України гарантує кожному право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше, як на підставі закону за рішенням суду. Наявність житла входить також у зміст права на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України). Право на житло є предметом регулювання Житлового кодексу УРСР, норми якого потребують оновлення.

Реалізації та захисту права на житло повинні сприяти Постанова Кабінету Міністрів України «Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування» від 6 серпня 2014 року № 409 та Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України» від 04.10.2017 № 769.

На забезпечення права на житло були розроблені свого часу державні програми будівництва (придбання) доступного житла (30/70), здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом та Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки. На жаль, держава не забезпечила їх стабільне фінансування. Певні кошти держава виділяє на житло для учасників бойових дій та програму часткової компенсації витрат на житло для переселенців.

Реалізація та захист права на житло в нашій державі є проблемними, особливо враховуючи, що істотна частина громадян України втратили своє житло на окупованих територіях та в зоні бойових дій. На вирішення цієї проблеми спрямоване Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» від 15 листопада 2017 року № 909-р.

Стаття 48 Конституції України закріплює, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Право на достатній життєвий рівень непрямо регулюється зазначеними вище законами, а також Законом України «Про прожитковий мінімум», законами України про Державний бюджет на відповідний рік, Податковим кодексом України, підзаконними нормативно-правовими актами, на підставі яких формується набір продуктів харчування, набір непродовольчих товарів і набір послуг для встановлення прожиткового мінімуму, норми фізіологічних потреб населення України. На забезпечення права на достатній життєвий рівень спрямована і Стратегія подолання бідності, яку готує Мінсоцполітики України і схвалює Кабінет Міністрів України.

За статтею 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава

сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності та дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Право на охорону здоров'я забезпечується законами України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про охорону дитинства», «Про охорону здоров'я населення», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про оздоровлення та відпочинок», «Про основні принципи і вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» тощо.

Стаття 50 Конституції України встановлює, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля регулюється екологічним законодавством, у тому числі Водним, Лісовим, Земельним кодексами України, Кодексом України про надра, законам України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ», «Про карантин рослин» тощо. Право вільного доступу до інформації про стан довкілля підпадає під дію Закону України «Про доступ до публічної інформації», Закону України «Про інформацію». Відшкодування зазначеної шкоди врегульоване нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також підпадає під дію Цивільного кодексу України.

За порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища за ст. 68 Закону України

«Про охорону навколишнього природного середовища» передбачена дисциплінарна, адміністративна, цивільна і кримінальна відповідальність. Дисциплінарна відповідальність настає за нормами трудового законодавства. Адміністративна відповідальність передбачена нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення статтями 47-61, 63-83, 85-89, 188-5 КУпАП, можна назвати також і статті, які встановлюють відповідальність за порушення законодавства в сфері охорони праці. Кримінальна відповідальність у сфері охорони навколишнього природного середовища встановлена Розділом VIII «Злочини проти довкілля» (статті 236–254) Кримінального кодексу України. Цивільна відповідальність настає за нормами цивільного та екологічного законодавства.

Право на освіту, встановлене ст. 53 Конституції України, регулюється цілим рядом спеціальних законів України: «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту». Реалізація цього права у частині фінансування безпосередньо здійснюється на основі норм Бюджетного кодексу України та Закону України «Про місцеве самоврядування».

Стаття 54 Конституції України встановлює, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співто-

вариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Свобода творчості вважається у західній доктрині прав людини необхідною для реалізації політичних та громадянських права, зокрема, права на свободу в цілому, права на свободу думки та совісті. Творчість є проявом діяльності вільної особистості. Свобода творчості в Україні підпадає під дію законів України «Про культуру», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту» тощо. Закони України, на яких ґрунтується захист інтелектуальної власності, розглядалися вище (щодо статті 41 Конституції України). Культурна спадщина регулюється також нормами Цивільного кодексу України, законами України «Про музеї та музейну справу» та «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей».

Право на компенсацію збитків, завданих державою, регулюється нормами Бюджетного кодексу України, Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», Закону України «Про виконавче провадження», Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», а також процесуальними кодексами.

Право знати свої права і обов'язки передбачене статтею 57 Конституції України. Його слід згадати, оскільки без нього важко реалізувати та захистити соціально-економічні і культурні права людини. Воно реалізується з урахуванням норм законів України «Про доступ до публічної інформації»,

«Про звернення громадян», нормативно-правових актів, які закріплюють компетенцію органів публічного управління. Важливе значення має порядок опублікування нормативно-правових актів. Закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом; у зворотному випадку вони є нечинними. Питання офіційного оприлюднення та набуття чинності окремими видами нормативно-правових актів регулюється законами України «Про Регламент Верховної Ради України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Національний банк України» тощо. Основним документом, що встановлює порядок доведення до відома населення законодавчих актів, є Указ Президента України від 10 червня 1997 року № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності».

Публікація міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, здійснюється українською мовою в «Зібранні діючих міжнародних договорів України» та інших офіційних друкованих виданнях України відповідно до ст. 21 Закону України «Про міжнародні договори України». Офіційний переклад таких міжнародних договорів відноситься до компетенції Міністерства закордонних справ України.

4. Органи, які сприяють реалізації та захисту соціально-економічних і культурних прав людини

Президент України відповідно до статті 102 Конституції України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. Допмагає Президенту України виконати його завдання *Уповноважений Президента України з прав дитини*.

Верховна Рада України, як вищий законодавчий орган держави, здійснює захист прав і свобод людини та громадянина через законотворчу діяльність, через організацію спеціальних парламентських слухань, де обговорюють перспективні плани законодавчої діяльності з профільних проблем, здійснення контрольних функцій за діяльністю правоохоронних органів і місцевих державних адміністрацій у сфері прав людини.

Захист прав людини – основа функції *Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини* (діє на основі ст. 55 Конституції України та закону про його статус).

Судовий захист в Україні здійснюється через національну судову систему, яка визначається Законом України «Про судоустрій і статус суддів»; вона включає *місцеві суди* (загальні, господарські та адміністративні); *апеляційні суди*; *вищі спеціалізовані суди* (Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд); *Верховний Суд*. Особливу компетенцію має *Конституційний Суд України*.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина визнається вищою цінністю. Відповідно до концепції адміністративного права України діяльність усіх органів публічного управління, тобто *органів державної влади та місцевого самоврядування*, повинна бути спрямована на реалізацію і захист прав людини.

Вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості – одне з основних завдань *Кабінету Міністрів України* (ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»).

Серед органів державної виконавчої влади найбільш вагому роль у захисті економічних, соціальних та культурних прав відіграють наступні: Міністерство юстиції України,

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство соціальної політики, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури України, Міністерство фінансів України, Міністерство внутрішніх справ України, Національний банк України тощо. Окремо слід підкреслити роль Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України, Національної поліції, прокуратури, Державної служби України з питань праці.

Повноваження органів місцевого самоврядування закріплені у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Так, наприклад, у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать: підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм; забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів тощо.

Реалізація та захист економічних, соціальних і культурних прав людини органами державного управління та місцевого самоврядування напряму пов'язана з їх фінансовими можливостями, які ґрунтуються на нормах Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Податкового кодексу України, Бюджетного кодексу України, законодавства про публічні закупівлі тощо.

Окремо виділяються повноваження органів місцевого самоврядування щодо управління комунальною власністю, в галузі житлово-комунального господарства, побутового,

торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку, в галузі будівництва, що пов'язано з реалізацією та захистом економічних, соціальних і культурних прав людини, зокрема, права на житло.

Органам місцевого самоврядування належить провідна роль у забезпеченні реалізації права на освіту та у значній мірі прав на охорону здоров'я і доступ до культурних цінностей, оскільки саме вони здійснюють фінансування та управління закладами освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту. На них покладається забезпечення здобуття повної загальної середньої, професійно-технічної освіти у державних і комунальних загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах, вищої освіти у комунальних вищих навчальних закладах, створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів, сприяння діяльності дошкільних та позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій; а також вирішення питань про надання неповнолітнім, учням, студентам, пенсіонерам та особам з інвалідністю права на безкоштовне і пільгове користування об'єктами культури, фізкультури і спорту.

У захисті соціально-економічних та культурних прав беруть участь *фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи, створені органами місцевого самоврядування; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.*

Велику роль у захисті трудових прав людини відіграють *професійні спілки*, які здійснюють свою діяльність з урахуванням норм Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Захист економічних, соціальних та культурних прав людини і громадянина може здійснюватися

і за допомогою різноманітних інших громадських, благодійних, релігійних організацій.

***Завдання.** Які права професійних спілок (рекомендується скористатись Розділом II Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»)?*

5. Захист соціально-економічних та культурних прав людини через Європейський суд з прав людини

Захист економічних, соціальних та культурних прав частково можливий на основі норм Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року. Ця конвенція передбачає захист через Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) лише тих прав, які в ній зазначені, а це громадянські та політичні права. Однак Перший протокол до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дозволив застосувати її до захисту права власності та права на освіту, які є економічним та культурним правом відповідно. Захист інших економічних, соціальних і культурних прав на її основі можливий, якщо порушене право тісно пов'язане із захистом порушеного політичного або громадянського права. Наприклад, в Україні існує проблема, що велика кількість судових рішень не виконується, і серед них найбільша кількість пов'язана із порушенням економічних та соціальних прав, наприклад, предметом спорів часто є не-виплата соціальних допомог, ненадання соціальних пільг, неповернення банківських вкладів тощо – в цьому випадку

порушеним є право на ефективний засіб юридичного захисту. Ефективно вдається захищати через ЄСПЛ право власності, порушене незаконним вилученням майна державою.

Завдання. *Законспекуйте статті 1 та 2 Першого протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.*

Тестові завдання до Розділу 7

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. До соціальних прав людини відносяться:

- 1) право на життя;
- 2) право на недоторканність особистого життя;
- 3) право на житло;
- 4) право на освіту.

2. Які права людини відносяться до культурних:

- 1) право на таємницю кореспонденції;
- 2) право на недоторканність особистого життя;
- 3) свобода слова;
- 4) право на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності.

3. Учасницею якого міжнародного договору є Україна:

- 1) Європейської соціальної хартії;
- 2) Європейської соціальної хартії (переглянутої);
- 3) Європейської конвенції про соціальну та медичну допомогу;
- 4) Європейського кодексу соціального забезпечення.

4. Соціальні, економічні та культурні права людини та громадянина, закріплені в Конституції України:

- 1) у преамбулі;
- 2) у Розділі I;
- 3) у Розділі II;
- 4) у Розділі III.

5. Адміністративний спосіб захисту економічних, соціальних та культурних прав людини здійснюється за допомогою:

- 1) органів державної виконавчої влади;
- 2) адміністрації підприємства, де працює людини;
- 3) адміністратора соціальної мережі;
- 4) суду.

6. Захист прав людини професійними спілками відноситься до:

- 1) судового;
- 2) Аадміністративного;
- 3) суспільного;
- 4) самозахисту.

7. З метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень в Україні встановлюється:

- 1) безумовний базовий дохід;
- 2) середня заробітна плата;
- 3) мінімальний розмір заробітної плати;
- 4) всі відповіді вірні.

8. Достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї включає:

- 1) достатнє харчування;
- 2) достатнє харчування, одяг, житло;
- 3) достатнє харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та освіту;
- 4) достатнє харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та освіту, доступ до Internet.

9. Забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти відноситься до компетенції:

- 1) органів місцевого самоврядування;
- 2) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 3) Уповноваженого Президента України з прав дитини;
- 4) Національної поліції України.

10. Через Європейський суд з прав людини здійснюється захист:

- 1) всіх економічних, соціальних та культурних прав;
- 2) тих економічних, соціальних та культурних прав, порушення яких відбулось у зв'язку з порушенням громадянських і політичних прав;

- 3) тільки економічних прав;
- 4) немає правильної відповіді.

Термінологічний словник до Розділу 7

Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Загальнообов’язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов’язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або виплата, яку отримують члени її сім’ї у випадках, визначених Законом України «Про загальнообов’язкове пенсійне страхування».

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчу-

вання, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Страйк – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Рекомендована література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4352>
2. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
4. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

6. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

7. Закон України «Про відпустки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>

8. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1045-14>

9. Основи законодавства про соціальне забезпечення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>

10. Основи законодавства України про охорону здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2801-12>

Розділ 8

ОКРЕМІ КАТЕГОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Права етнічних, релігійних та мовних меншин. Права меншин у найважливіших міжнародних документах.

2. Права жінок. Правові основи захисту жінок. Захист політичних прав жінок. Соціально-економічні та культурні права жінок.

3. Права дитини. Загальні принципи захисту прав дитини. Сім'я та права дитини.

1. Права етнічних, релігійних та мовних меншин. Права меншин у найважливіших міжнародних документах

Демократичний державний і суспільний курси свого розвитку, який обрала Україна, визначили її релігійне багатоманіття, де чільне місце посіло таке помітне у духовному житті суспільства явище, як релігійні меншини, що відіграють неоднозначно важливу роль у формуванні нової системи ціннісних орієнтацій. Меншини слід розуміти як групи громадян, які проживають на території країни, адміністративно-територіальних одиниць і окремих населених пунктів, наділені відмінними від більшості населення даної території національними, мовними, релігійними характеристиками, не займають на даній території домінуючого становища, мають почуття

групової солідарності і намагаються досягнути формальної і фактичної рівності з більшістю. Меншинними різновидами є національні, мовні і релігійні меншини. Національна (етнічна) меншина – це частина народу, що проживає за межами однойменної держави, територіальної автономії в інонаціональному середовищі, зберігає свою самобутність, а також громадяни, котрі належать до народів, що не мають однойменних територіально-державних утворень.

Однією з основних особистих свобод людини є свобода кожного у виборі мови спілкування у приватних мовних відносинах. У демократичній, правовій державі, країні, що прагне до європейських стандартів з прав людини, не повинно бути жодних привілеїв, обмежень чи перепон за мовною ознакою. Ніхто не вправі нав'язувати людині використання тієї чи іншої мови у приватних відносинах.

Так, загальновідомо, що для вибору національної мови як державної важливе значення має ступінь її поширення серед населення країни, кількість її носіїв, її знання більшістю народу країни. Як правило, це мова титульної нації, навколо якої консолідуються інші етнічні спільноти – національні меншини та корінні народи.

Зі сфери національно-мовних відносин виокремлюється та частина, яка підлягає правовому регулюванню. Це перш за все публічні мовні відносини. Тобто відносини, які пов'язані з діяльністю держави, її органів та посадових осіб, державних підприємств, установ та організацій; відносини, обов'язковим учасником яких є органи державної влади. Ці відносини складаються в галузі судочинства, офіційного діловодства, законотворчості, діяльності органів державної влади й управління, в роботі державних наукових установ та навчальних закладів, державних засобів масової діяльності, у збройних силах тощо. Тому залежно від сфери застосування правових

норм мовне законодавство можна поділити на: законодавство, яке головним чином стосується офіційного використання мов, та законодавство, яке стосується неофіційної сфери використання мов (освіта, діяльність засобів масової інформації, приватні мовні відносини). Особливістю правового регулювання мовних відносин у сфері освіти та інформаційній сфері є те, що, з одного боку, держава має забезпечити загальнонаціональні інтереси – переважання державної мови у сфері освіти та інформаційному просторі держави; з другого боку – забезпечити громадянам усіх національних груп право на навчання своєю національною мовою та отримання інформації незалежно від її мови. Державно-правове регулювання мовних відносин у приватній сфері взагалі не здійснюється або відбувається шляхом законодавчого закріплення загальних мовних свобод людини. Тому, на відміну від цивільного законодавства, із сфери конституційноправового регулювання фактично випадає широке коло взаємовідносин громадян між собою як приватних осіб.

Також у літературі ми можемо зустріти пропозицію про розмежування понять «національна меншина» та «етнічна меншина або група». На відміну від національної меншини, етнічну меншину складають усі особи певної національно-етнічної приналежності, які мешкають на законних підставах у межах країни, є її громадянами та за її межами не мають власної держави (роми, каталонці, шотландці, курди та ін.) або взагалі не визнаються нацією, а лише вважаються певним етнічним утворенням. В Україні етнічною меншиною слід визнавати, наприклад, усіх гагаузів та ромів, що мешкають на законних підставах на території України, за умови самовизначення як таких. Що стосується мовних меншин (або груп), то основною ідентифікаційною їх ознакою є те, що її представники є носіями і користуються у міжособистісному

спілкуванні певною національною мовою, усвідомлюють себе саме такою меншиною і потребують особливої уваги та захисту їх мовних прав з боку суспільства та держави.

Оскільки наша держава є багатонаціональною та полімовною країною, що перебуває на етапі державотворення, для державної влади є важливим не лише закріплення та забезпечення прав представників титульної нації, але і гарантування прав усіх національних меншин України, що є вагомою передумовою забезпечення суспільної злагоди. Кожна держава має бути загальним домом для всіх етнічних, релігійних та мовних меншин, що проживають у ньому, які дійсно були б рівними з іншими членами суспільства, причому ніхто з них не може перебувати в положенні громадян «другого сорту». Проте і вирішенням проблеми меншин не може і не повинно бути створення для кожної етнічної групи своєї власної «очищеної» моноетнічної країни чи напівдержави. Держава не може бути «виключною власністю» будь-якої однієї національної чи мовної групи, ані групи більшості, ані меншості. Визнання державою національних меншин породжує у неї певні обов'язки, зокрема, обов'язок закріплення у законодавстві прав національних меншин та їх відповідне гарантування.

Спеціалістами у сфері міжнародного захисту прав меншин надається класифікація й основні характеристики «меншин». Наприклад, експерт Підкомісії з попередження дискримінації і захисту меншин Ф. Ермагора на підставі матеріалів практики ООН у галузі захисту прав людини виділяє такі меншини:

а) *релігійна* меншина – нею можна вважати групу осіб, які виявляють релігійні погляди, відмінні від державної релігії; релігія, яку, вони сповідують, відрізняється від релігії, котру сповідує більшість населення;

б) *расова* меншина – нею вважається група зі своєю власною історією, своєю власною культурою, навіть зі своєю власною мовою, члени якої усвідомлюють свою причетність до такої групи, які відрізняються від більшості населення, зокрема за біологічними чинниками;

с) *мовна* меншина – це група осіб, які вживають у приватному та громадському житті письмово та / або усно мову, яка є відмінною від вживаної на даній території і не є державною мовою; мета цієї групи полягає у підтримці такої мови та турботі про неї;

д) *етнічна* меншина – нею може вважатися група зі своєю власною мовою, культурою та історією, яка усвідомлює себе як групу і члени якої бажають підтримувати її особливості;

е) *національна* меншина – це група осіб, яка поряд з рисами етнічної меншини, має бажання користуватися як група тими правами, які дають меншині можливість брати участь у процесі визначення політики в рамках даної території чи навіть у рамках держави, але яка не є в рівних умовах з іншими етнічними групами в цій державі.

Завдання. Назвіть критерії, які можна покласти в основу визначення поняття «національні меншини».

У національному законодавстві термін «релігійні меншини» відсутній. Цей термін вживається в міжнародних правових документах, які визнала Україна. Зокрема, в «Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» [Резолюція Генеральної

Асамблеї ООН 18 грудня 1992 р.) та в Резолюції Комісії з прав людини ООН від 3 березня 1995 р. «Права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин».

***Завдання.** Дайте визначення терміна «релігійна меншина».*

***Завдання.** Вкажіть, які релігії національних меншин, що проживають в Україні, відносять до релігійних меншин.*

Релігійна меншина – частина народу, яка відрізняється специфічними рисами віросповідання і релігійного життя від більшості, усвідомлює ці відмінності, але відносить себе до цього народу. Як вище зазначалося, в українському законодавстві термін «релігійна меншина» відсутній. Проте в статті 11 Конституції України сказано, що держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Так, у державах з офіційно узаконеною і фактично панівною або державною церквою релігійну більшість складають віруючі саме цих релігійних організацій, а всіх інших – відносно до релігійних меншин. Так само належність до релігійних меншин можна визначати у державах з конституційно визнаною традиційною релігією (конфесією) в суспільстві, яка займає пріоритетне становище з-поміж інших віросповідань. Інша ситуація в державах з конституційно узаконеним відокремленням церкви від держави і школи від церкви. Саме до

такої категорії держав і належить Україна. Згідно з чинним українським законодавством, церква в Україні відокремлена від держави. Відповідно всі церкви (релігійні організації) мають в нашій країні однаковий правовий статус і є рівноправними. Відтак у цьому контексті питання релігійних меншин і більшостей є не актуальним, а то й не правомірним. Зауважимо, що відокремлення церкви від держави не означає її відмежування від суспільства. Тому в даному випадку, як критерій співвідношення релігійних спільнот, можна брати їх суспільний статус (особливо важливо на це зважати в умовах громадянського суспільства чи його побудови, як це є в Україні). Адже не всі релігії і релігійні організації мають однакове суспільне визнання, підтримку тощо. Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Про рівність релігій у суспільнополітичній сфері можна говорити з певною долею умовності. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути пов'язана з певною конфесією. Так, у своїй історії Україна тісно пов'язана з православною церквою. Тому не випадково, що переважна частина населення України релігійно ідентифікують себе з православ'ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, наступності традицій українського суспільства не могла не бути відзначеною і на законодавчому рівні.

***Завдання.** Проаналізуйте Кодекс законів про працю України та визначте, які релігійні свята він закріплює.*

Проте, зважаючи на багату палітру, поліконфесійність українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: «За поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництво підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні» (ст. 73). З огляду на це можна визначити:

1. В Україні релігійну більшість складають християни, а представники інших релігій належать до релігійних меншин.

2. Оскільки християнство не є монолітним і представлене різними напрямками і течіями, то релігійну більшість (насамперед, за кількістю).

2. Права жінок. Правові основи захисту жінок. Захист політичних прав жінок. Соціально-економічні та культурні права жінок

Жінки в Україні мають рівні можливості з чоловіками, були б бажання і здібності їх втілити – така думка є доволі поширеною. Втім хибною, наголошують експерти і доводить статистика. Українки досі зазнають дискримінацій за ознакою статі.

Жертви домашнього насильства. Найбільшим кричущим порушенням прав жінок в Україні залишається домашнє насильство. Щороку від рук кривдників гине близько 600 українок, такими є дані МВС. У 2017 році до поліції надійшло понад 110 тисяч заяв від жертв домашнього насильства.

Завдання. Дайте визначення домашнього насильства.

Завдання. Визначте види домашнього насильства.

1. _____;
2. _____;
3. _____;
4. _____.

Жінки отримують меншу зарплатню. Жінки в Україні зароблять у середньому на 28 % менше, ніж чоловіки. Такими є дані Державної статистики. За інформацією рекрутингових агенцій, ця різниця ще вища.

Жінки мають меншість у владі. Відповідно до аналітичного звіту комісії Ради Європи з питань гендерної рівності за 2017 рік, Україна перебуває в групі країн із найнижчим представництвом жінок у владі.

Український парламент усього на 12 % складається із жінок. Попри те, що цей показник є рекордним за всі попередні скликання, він досі залишається низьким, порівняно з практикою демократичних країн, наголошують експерти. Так, у країнах ЄС жінок у парламентах у середньому вдвічі більше – 26 %, а у Швеції, Фінляндії, Іспанії – понад 40 %. Не набагато краща ситуація і в регіонах України.

В Україні чим вищий орган влади, тим менше там жінок.

Попри запроваджене квотування у партіях, тенденції спостерігаються невтішні, – додає експерт. Жінки у списках партій – часто «для галочки», а відтак не отримують достатньої організаційної та фінансової підтримки, щоб перемогти у виборчих перегонах.

Жінки обмежені в кар'єрі. Важливим кроком на шляху до гендерної рівності стало скасування розподілу професій на «жіночі» і «чоловічі». Та це ще не означає, що в Україні зникла дискримінаційна практика чи не лишилося заборонених професій, кажуть експерти.

Наприклад, у війську досі є низка «нежіночих» професій, затверджених наказами з грифом «з обмеженим доступом». В Україні ніколи не було і досі немає жінки-генерала.

До жінок висуваються такі вимоги, як вік, зовнішні дані, хоча робота, яку пропонується виконувати, абсолютно не потребує таких характеристик.

За підрахунками експертів Всесвітнього економічного Форуму в Давосі, подолати різницю в можливостях працевлаштування та оплаті праці для чоловіків і жінок світ зможе через 170 років.

Жінки – заручниці стереотипів. «Жінка-берегиня», «господарка», «для «жіночого щастя» потрібні «кохання» і «родина» – такі стереотипи про жінку закріпилися у свідомості українців. Експерти констатують: сексизм в Україні поширений скрізь – у рекламі, ток-шоу, політиці та побуті.

***Завдання.** Дайте визначення сексизму.*

3. Права дитини. Загальні принципи захисту прав дитини. Сім'я та права дитини

Кожен член суспільства має права. Оскільки дитина є повноцінним членом суспільства, вона також має свої права, деякі особливості реалізації яких обумовлені виключно тим фактом, що її фізична та розумова незрілість потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист. Залежно від віку дитини, законодавством передбачено різний обсяг та механізм реалізації її прав. Повно-

цінний та дієвий захист прав дитини є обов'язком держави. Основним міжнародним документом, який регулює відповідне питання, є Конвенція про права дитини від 20.11.89. В українському законодавстві основними правовими актами з цього питання є Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Цивільний кодекс України.

***Завдання.** Вкажіть, які ще існують нормативно-правові акти, що регламентують права дитини?*

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, «дитина» – це особа віком до 18 років. «Неповнолітня особа» – термін Кримінального кодексу України. Це особа віком від 14 до 18 років. Малолітня особа – особа віком до 14 років.

Першим документом, який офіційно закріпив права дитини, була Загальна Женевська декларація, прийнята в 1924 році Лігою Націй. Загальна Женевська декларація закріпила за дітьми наступні права:

- забезпечення нормального розвитку фізично і духовно;
- у важкі часи перша допомога повинна бути надана дитині;
- дитина повинна рости і виховуватися в любові і не експлуатуватися;
- дитина повинна бути впевненою, що якості, які виховуються в ній, послужать на користь людям.

На основі цього документа пізніше, в 1959 році ООН затвердила ще один документ, який свідчить про захист прав

дитини. Декларація прав дитини розширила це розуміння і продиктувала наступні умови для зростання і розвитку дітей:

- дитина повинна бути захищена від експлуатації;
- у неї є право на освіту і користування всіма благами суспільства (під ними розуміють житло, їжу, одяг, тобто все необхідне для нормального життя);
- дітям повинен бути забезпечений соціальний захист, а в родині любов і розуміння;
- неповнолітня дитина має право навчатися і перебувати в спеціальній установі;
- захист у цілому від будь-якої дискримінації і приниження.

Ще через 30 років цей документ був переглянутий і розширений. У 1989 році була прийнята конвенція, де був перелік усіх сучасних прав і свобод дітей. У документ були внесені інші доповнення, які дозволили створити повний перелік прав дитини:

- має право на життя, громадянство;
- може вільно висловлювати свої думки;
- має право на гідний рівень життя і користування медициною;
- має право на особисте життя, збереження честі і репутації;
- має право на освіту;
- може дотримуватися власних поглядів і релігійних переконань.

Конвенція має 54 статті, які оголошують всі права дитини в світі. Конвенція є основою і для визначення прав дитини в Україні. Згідно з цим документом було визначено закінчення дитячого віку – 18 років, коли дитина отримувала всі права нарівні з дорослими. Конвенція є обов'язковою для виконання в усьому світі.

В Україні права дитини визначає і захищає Сімейний Кодекс, в основі якого лежить конвенція. Як і конвенція ООН, він визначає межу дитячого віку – 18 років і містить такі права дитини:

- на життя і виховання в сім'ї;
- захист своїх інтересів;
- ім'я, прізвище, по батькові;
- права власника;
- на висловлення своєї думки.

Закони про захист прав неповнолітніх постійно коригуються, в них вносяться нові правки і доповнення.

Завдання. *Вкажіть, у чому більш докладно полягають права неповнолітньої дитини в Україні?*

Окрім загального права на проживання в сім'ї, для дитини передбачені й інші права у сфері сімейного життя.

Статтею 150 СК України передбачені обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини, яким відповідають певні права дитини. Виходячи з цих законодавчих приписів, дитина має право на піклування з боку батьків про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, на забезпечення батьками здобуття нею повної загальної середньої освіти, підготовку її до самостійного життя, повагу. Батькам заборонено здійснювати будь-які види експлуатації дитини, застосовувати фізичні покарання та інші види покарань, які принижують людську гідність дитини.

Відповідно до ст. 153 СК України дитина має право на безперешкодне спілкування з батьками (це право може бути

обмежене у деяких випадках, передбачених законом). Схожі норми передбачені й у ст.ст. 15, 16 Закону України «Про охорону дитинства», згідно з якими дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів, у тому числі дитина, батьки якої проживають у різних державах. Крім того, дитина має право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю.

Місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою батьків. Дитина ж, яка досягла 10 років, має право визначати місце свого проживання спільно з батьками. Дитина, якій виповнилося 14 років, взагалі може самостійно визначати, де їй проживати у випадку, якщо її батьки проживають окремо (ст. 160 СК України, ст. 29 ЦК України).

Після досягнення 14 років дитина набуває право самостійно звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав своїх батьків або одного з них.

Дитина має право дати або не дати згоду на усиновлення (ст. 218 СК України). Згода дитини на усиновлення потрібна у всіх випадках, коли вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Крім того, дитина має право бути проінформованою про правові наслідки усиновлення (тобто їй має бути роз'яснено доступним способом, що таке усиновлення, що це означає для неї, які наслідки усиновлення тощо).

Згода дитини на усиновлення не обов'язкова лише у випадках, коли вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення, а також, якщо вона вже проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Дитина у віці від 14 до 16 років має право змінити своє власне ім'я або прізвище за згодою батьків або, у деяких ви-

падках, – одного з них (наприклад, якщо другий з батьків помер, позбавлений батьківських прав, визнаний безвісно відсутнім тощо). Дитина ж, якій виповнилося 16 років, має право змінити своє власне ім'я або прізвище на власний розсуд (ст. 295 СК України).

Сімейним кодексом України закріплено загальне правило, згідно з яким дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками чи іншими членами сім'ї, а також будь-якими посадовими особами з приводу питань, що стосуються її особисто або її сім'ї. Незалежно від свого віку, кожна дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні будь-яких спорів як між її батьками, так і між іншими особами з питань, що стосуються її виховання, місця проживання і т.п. (ст. 171 СК України).

У передбачених законом випадках дитина може отримати право одружитися або вийти заміж. Так, за загальним правилом, право на шлюб виникає після досягнення повноліття. Тобто право одружитися чи вийти заміж має людина, якій виповнилося 18 років. Проте, згідно зі ст. 23 СК України, дитині, яка досягла 16 років, також може бути надано право на шлюб. Відповідне рішення приймається судом, якщо буде встановлено, що це відповідає інтересам дитини.

Завдання. Які права дитини передбачені законодавством у сфері сімейного життя?

Відповідно до ст.ст. 174, 175 СК України все майно, яке було придбане батьками для забезпечення виховання, розвитку чи навчання дитини (наприклад, іграшки, книги, одяг,

взуття, меблі, спортивний інвентар, музичні інструменти, приладдя для творчості, інші дитячі аксесуари) є власністю дитини.

За загальним правилом, управління майном, що належить малолітній дитині (тобто у віці до 14 років), здійснюють батьки, проте, якщо дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, таке управління здійснюється з урахуванням потреб та інтересів дитини. Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього.

Дитина має право на одержання в спадщину майна і грошових коштів батьків у разі їх смерті при спадкуванні за законом (тобто за відсутності заповіту). Також законом передбачені випадки, коли дитина має право на обов'язкову частку у спадщині і за наявності заповіту незалежно від його змісту, тобто навіть тоді, коли батьки заповіли своє майно іншим особам (ст.ст. 1235, 1241 ЦК України). Такі права має й дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав (ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства»).

Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до законодавства.

Статтею 180 СК України на батьків покладено обов'язок утримувати дитину. Таким чином, дитина має право на утримання з боку батьків до досягнення нею повноліття. Також законом передбачені випадки, коли право на утримання дитини зберігається й після досягнення нею 18 років, а саме:

– якщо дочка чи син є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (за умови, що батьки мають можливість надавати таку матеріальну допомогу);

– якщо дочка чи син, які не досягли 23 років, продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (за умови, що батьки мають можливість надавати таку матеріальну допомогу).

У випадку, якщо має місце сплата аліментів одним з батьків, такі кошти є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, проте вони можуть використовуватися лише за цільовим призначенням, тобто на утримання дитини, а сама дитина також має право брати участь у розпорядженні ними.

В деяких випадках дитина має право й на самостійне одержання аліментів та розпоряджання ними.

Цивільним кодексом України передбачено деякі специфічні права дитини. Наприклад, згідно зі ст. 911 ЦК України дитина віком до 6 років має право на безоплатний проїзд за договором перевезення без права зайняття нею окремого місця, а дитина віком від 6 до 14 років – на проїзд за пільговою ціною. Також, для прикладу, відповідно до ст. 1200 ЦК України у разі смерті потерпілого від злочину право на відшкодування шкоди має і його дитина до досягнення нею 18 років (учень, студент – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним 23 років).

Відповідно до ст. 35 ЦК України в деяких випадках дитина, яка не досягла повноліття, має право на отримання повної цивільної дієздатності. Зокрема, у випадках:

- якщо дитина досягла 16 років і працює за трудовим договором;
- якщо дитина записана матір'ю або батьком дитини;
- якщо дитина досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Відповідно до ст.ст. 31, 32 ЦК України дитина, яка не досягла 14 років, має право:

- самостійно укладати дрібні побутові угоди (мова йде про угоди, які задовольняють побутові потреби особи, відповідають її розвитку та стосуються предмета, який має невисоку вартість);

– здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Дитина у віці від 14 до 18 років, крім дрібних побутових угод, також має право:

– самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

– самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

– бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

– самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок);

– укласти інші угоди за згодою батьків (при цьому, у разі необхідності укладення угоди (наприклад купівлі-продажу) щодо транспортних засобів або нерухомого майна – необхідна наявність письмової нотаріально посвідченої згоди батьків та дозвіл органу опіки і піклування);

– розпоряджатися грошовими коштами, що внесені іншими особами в банк або іншу фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування та батьків.

Завдання. Які права дитини передбачені законодавством у майновій сфері?

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства», ст. 188 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) дитина може бути прийнята на роботу після досяг-

нення нею 16 років або, як виняток, після досягнення 15 років за умови, що її робота не завдаватиме шкоди її здоров'ю і навчанню та за згодою одного з батьків.

Залучення дітей до виконання робіт з важкими, шкідливими чи небезпечними умовами, до підземних, нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні – заборонено (ст. 192 КЗпП України).

Трудовим законодавством передбачено цілий ряд прав та пільгових умов роботи для неповнолітніх, зокрема:

- скорочена тривалість робочого часу зі збереженням оплати праці як за повну тривалість – для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років – 24 години на тиждень (ст. ст. 51, 194 КЗпП України);

- обмеження щодо звільнення з роботи з ініціативи роботодавця – тільки за згодою служби у справах дітей (ст. 198 КЗпП України);

- покращені умови щодо відпусток неповнолітніх робітників – тривалість у 31 день, призначення в зручний час і т.д. (ст.ст. 75, 195 КЗпП України, ч. 8 ст. 6, п. 3 ч. 7 ст. 10, п. 1 ч. 13 ст. 10, ч. 5 ст. 11, ч. 5 ст. 24 Закону України «Про відпустки»).

Статтею 22 Закону України «Про охорону дитинства», ч. 3 ст. 35 ЦК України передбачено право дитини, якій виповнилося 16 років, займатися підприємницькою діяльністю. Дитина реєструється як підприємець за наявності письмової згоди на це батьків.

***Завдання.** Які права дитини передбачені законодавством у сфері праці?*

Тестові завдання до Розділу 8

(в кожному завданні лише одна вірна відповідь)

1. Свобода релігії:

- 1) не може бути заборонена для людей на підставі, що вони належать до релігійної меншини;
- 2) зобов'язує нації розрізняти та підтримувати релігії;
- 3) не може бути обмежена жодним шляхом і жодною країною;
- 4) все вказане вище правильно.

2. Чи можливе звільнення від своїх обов'язків за мотивами релігійних переконань:

- 1) неможливе ні в якому разі;
- 2) неможливе, крім випадку заміни виконання військово-го обов'язку альтернативною службою;
- 3) можливе лише в окремих випадках на підставі вмотивованого рішення суду;
- 4) все вказане вище правильно.

3. Подружжя в шлюбі:

- 1) має рівні права;
- 2) чоловік має більше прав;
- 3) жінка має більше прав;
- 4) більше прав має той з подружжя, хто більше заробляє.

4. Шлюб ґрунтується:

- 1) на вільній згоді чоловіка;
- 2) на вільній згоді родичів дружини;
- 3) на вільній згоді чоловіка і жінки;
- 4) можливі всі варіанти.

5. При вступі до шлюбу:

- 1) чоловік зобов'язаний вимити ноги матері дружини;
- 2) чоловік зобов'язаний сплатити гроші за дружину;

3) подружжя повинно бути ознайомлене про стан здоров'я один одного;

4) подружжя зобов'язане укласти шлюбний контракт.

6. Між ким із зазначених осіб шлюб НЕ може бути зареєстрований:

- 1) між 19-річним Олегом та 18-річною Оксаною;
- 2) між 25-річною Оленою та 19-річним Петром;
- 3) між 28-річним Олексієм та 30-річною Валентиною, яка має 5-річного сина;
- 4) між 18-річною Іриною та 21-річним Андрієм, який не оформив офіційне розлучення.

7. У якому з випадків термін між поданням заяви та реєстрацією може бути скорочено:

- 1) вагітність нареченої;
- 2) нареченого призвано до армії;
- 3) наречена виїжджає в довгострокове відрядження;
- 4) усі варіанти правильні.

8. Покарання дітей у школах:

- 1) не дозволене у формі тілесних покарань;
- 2) не заборонене в тому разі, якщо покарання не є жорстоким;
- 3) може бути застосоване тільки в разі згоди батьків;
- 4) не дозволене в жодній формі.

9. Православна Церква в Україні згідно із законодавством:

- 1) відокремлена від держави;
- 2) є державною;
- 3) підтримується державою;
- 4) контролюється державою.

10. Яка зі складових частин релігії є засадничою:

- 1) віровчення;
- 2) віра;
- 3) культ;
- 4) організація.

Термінологічний словник до Розділу 8

Гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Дитина – особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Емансипація (від лат. emancipatio – звільнення сина від влади батька) – звільнення від будь-якої залежності, скасування будь-яких обмежень, зрівняння в правах.

Конфесія (від лат. confessio – визначення, сповідання) вживається; 1) для означення окремої християнської церкви як організаційної структури, що має своє віровчення та культові особливості; 2) у загальному нетрадиційному значенні слово «конфесія» вживається для означення: а) певної релігії взагалі; б) конкретного, в рамках тієї чи іншої релігії, сповідання; в) будь-якої окремої церкви; г) будь-якого культу. Нетрадиційне вживання слова «конфесія» досить часто призводить до непорозумінь і некоректних висловлювань на кшталт тих, де конфесіями називають нехристиянські релігії чи різноманітні релігійні общини або говорять про міжконфесійний діалог у розумінні міжрелігійного діалогу.

Національна меншина – це певні етнічні групи, що проживають на території певної держави, є громадянами цієї держави; самоідентифікують себе як представники іншої нації.

Релігія – особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини.

Рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків.

Рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі.

Сексизм (англ. sexism, від лат. sexus – стать, синонім – гендерна дискримінація) – упереджене ставлення, дискримінація людини за ознакою статі чи гендерною ідентичністю. У суспільстві сексизм може бути представлений у вигляді системи стереотипів, офіційно закріплених положень чи навіть ідеології. В основі сексизму лежить переконання про перевагу однієї статі над іншою.

Шлюб – це вільний рівноправний союз чоловіка та жінки, укладений з дотриманням порядку та умов, установлених законом, який утворює сім'ю та породжує між чоловіком і жінкою особисті майнові та немайнові права й обов'язки.

Рекомендована література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. Міжнародний документ Ради Європи від 03.05.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]. Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

8. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 294 – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-147-III>

9. Релігійні меншини України: стан і проблеми – <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15967/19-Bechma.pdf?sequence=1>

10. Європейська хартія регіональних мов та мов меншин від 05.11.1992 – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Загальні положення про права людини	5
Розділ 2. Міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини	31
Розділ 3. Конституція України і права людини	57
Розділ 4. Система захисту прав людини в Україні	76
Розділ 5. Міжнародні засоби захисту прав людини	107
Розділ 6. Громадянські та політичні права і механізми їх захисту	135
Розділ 7. Захист соціально-економічних та культурних прав людини	155
Розділ 8. Окремі категорії прав людини	183

Навчальне видання

ЛОМЖЕЦЬ Юлія Вікторівна
БОЙКО Юлія Анатоліївна
ДУБОВА Катерина Олександрівна
ФІЛІППСЬКИХ Марія Олександрівна
СІКОРСЬКИЙ Олександр Петрович
БАРАНЕНКО Дмитро Володимирович
БОНДАР Юлія Олександрівна
САНДЮК Ганна Олександрівна
ЛОМАКІНА Олена Анатоліївна

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЗАХИСТ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

За редакцією
канд. політ. наук, доцента Ю. В. Ломжець

Комп'ютерне складання та верстання *В. В. Москаленко*
Коректор *О. Є. Вакула*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 12,1. Тираж 100 прим. Вид. № 4. Зам. № 0510-59.

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

просп. Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54025

E-mail : publishing@nuos.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6402 від 19.09.2018 р.